

STEM

Українська мова

6 клас

Ніна Голуб, Олена Горошкіна

Українська мова

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2023

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Дорогі шестикласники та шестикласниці!

Ви здійсмаєтеся ще на один щабель у здобуванні освіти. Перше, що необхідно засвоїти, — це те, що українська мова — не просто шкільний предмет, це скарб українського народу, його ознака, його пам'ять і сила, його кордон і зброя. Мову потрібно вивчати не заради іспитів, не лише для спілкування, а передусім для ствердження себе як частинки української нації, сильного, мудрого й гуманного народу, для долучення до багатой української культурної спадщини.

Хочеться звернутися до вас словами французького філософа й педагога Жана-Жака Руссо: «Ви талановиті діти! Коли-небудь ви самі здивуетесь, які ви розумні, як багато хорошого ви вмієте, якщо будете постійно працювати над собою, ставити нові цілі й прагнути досягнень».

Добрі знання мови, уміння й досвід послуговування нею — усе це сприятиме розвитку вашого мислення, мовлення, уяви, пам'яті й емоційного світу. Намагайтеся щодня знаходити застосунок усьому, чого вас навчили. Ставтеся до процесу пізнання мови відповідально — і ви будете здивовані, наскільки це важливо!

Називають такі чудеса можливостей людини: *бачити, чути, відчувати, думати, любити, радіти, говорити*. Саме мова дає змогу долучитися до них усіх.

Щоб організувати свою діяльність, пригадайте, що означають умовні позначення:

- — цілевизначення
- — осмислення теми
- — рефлексія
- — проблемне запитання
- — робота в парах
- — робота в групах
- — домашнє завдання (на вибір)
- * — робота зі словом

Додаткові вправи, матеріали для виконання завдань, контрольні тести, а також тлумачний словник розміщено в цифровому додатку до підручника за покликанням:

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/ukrainska-mova/6-klas>

ВСТУП

§ 1 КРАСА Й БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У світі книжок

Чуєш, як розмовляють соняхи, як шумлять густі явори, як від рідної мови сонячно? Українською говори! (В. Бондаренко).
Навіть етимологія українського слова «світ» говорить про те, з якого матеріалу його явлено, — зі «світла» (Ю. Ілленко).

Слово дня: забаганка, залюбки.

- 1 Прочитайте афоризми. Які думки утверджують автори? Чи залюбки кожен із вас розмовляє українською? Із чим асоціюється у вас світ книжки? Якого він кольору та які відчуття викликає? Чому? Чи є книжка в переліку ваших забавок?

Пригадуємо:

- 1 Що означає слово *краса*?
- 2 Коли звучить це слово, то що постає у вашій уяві?
- 3 Як ви розумієте суть словосполучення *багатство мови*?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які критерії мовної краси?
- 2 Чи досить самої краси, щоб була мова?
- 3 Що є показниками багатства мови?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 2
 - 1 Прочитайте текст. Відповіді на які запитання він містить? Якої інформації вам бракує?

«Етимологи* пов'язують слово «краса» з «кресати*», «створювати, творити», зіставляють зі словами «гарячий», «спека», «розпалювати, розігрівати», «блиск вогню», «світло», «щось гарне». Отож не випадково сказано: краса врятує світ. Врятує тому, що вона творить. Творить тому, що горить у найширших смислах цього слова, а відтак щоразу народжує диво-продукт — нову красу. Краса мови — це також горіння і творення, це внутрішнє зачарування і зовнішня потреба.

Але чи досить самої краси, щоб була мова? Звісно, що не досить. Народна мудрість застерігає: не родись красива, а родись щаслива; не родись у платтячку, а родись у щастячку...» (І. Фаріон).

II Що маємо на увазі, коли говоримо «красива людина», «красива природа», «красиві вчинки», «красивий будинок»? Як розуміє красу мови авторка?

3 Поясніть, як ви розумієте речення «Отож не випадково сказано: краса врятує світ. Врятує тому, що вона творить». Які диво-продукти можна створити за допомогою мови? Наведіть приклади.

4 I Прочитайте речення. Яке слово їх об'єднує? Передайте зміст кожного речення своїми словами так, як ви його зрозуміли. Доберіть епітети до іменника «слово». Про яку характеристику мови вони свідчать?

1. Слова — як ключі. Правильно дібравши, ними можна відкрити будь-чье серце (нар. *творчість*).

2. «Чайки хижо кигичуть... — каже Галя. — Згадала рядок із Лесі Українки. Яскраве слово «кигичуть», чи не так?» (Г. Вдовиченко).

3. Слово нам верне і силу давнешню, і волю, і не один в нас лавровий вінець обів'є круг чола (П. Куліш).

4. Зраненій душі добре слово — ліки (Г. Богослов).

Андреа Данті. До світла

II Розгляньте малюнок. Яку ідею утверджує авторка? Розкажіть, як ви розумієте задум художниці.

III Звідки людина черпає мовні багатства?

Назвіть 3–4 слова, що визначають суть цього уроку й ваші досягнення.

5 I Коли бібліотеки зачиняються, книжкам стає сумно. І вони починають між собою розмовляти. Про що? Складіть і запишіть уявний діалог.

II Створіть колаж, що відображав би дві характеристики нашої мови — красу і багатство.

III Яку книжку ви недавно прочитали? Сформулюйте одним реченням думку (твердження), яку автор / авторка хоче донести до читачів та читачок. Висловіть також своє ставлення до неї (погоджуєтеся чи заперечуєте), аргументуйте його.

РОЗДІЛ І. БУДОВА СЛОВА

§2 БУДОВА СЛОВА: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Відчуття щастя

Хто тебе, щастя, людям придумав? (Г. Чубач).

Слово дня: за́хват, ле́ле.

Пригадуємо:

- 1 Назвіть частини, із яких складається слово.
- 2 Які з них є обов'язково в кожному слові?
- 3 Наведіть приклади слів із префіксами.
- 4 Навіщо слову потрібен суфікс?

Шукаємо відповіді на запитання:

Яка роль префіксів і суфіксів у словах?

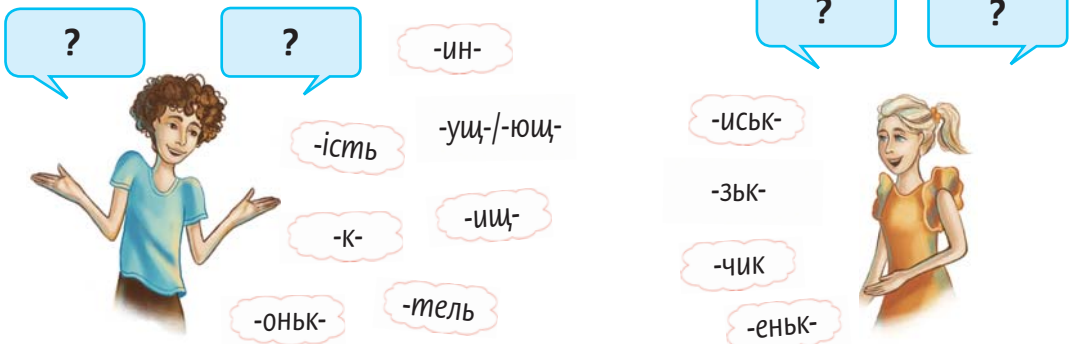

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

6 Пропонуємо покликати на допомогу творчу уяву. Придумайте образ, у якому постає перед вами слово. Поміркуйте й дайте відповіді на запитання.

1. Яка частина слова найбільша, найваговитіша?
2. На що схожий суфікс у складі слова?
3. У чому полягає особливість префікса?
4. Уявіть, що префікси і суфікси ведуть між собою розмову... Про що?

7 Розгляньте схему на с. 7. Доберіть і запишіть приклади слів із поданими суфіксами. Поміркуйте, що було б, якби в мові зникли суфікси. Який суфікс вас «розсердив би» найбільше, якби його застосували до вас? Уявіть себе суфіксом. Яким саме ви хочете бути?

8 **I** Прочитайте текст. Яке слово в ньому є ключовим? Що воно для вас означає? Пригадайте значущі частини слова. Розберіть за будовою виділені слова. Назвіть значущі частини їх.

Щодня після сніданку я малюю. Мені хочеться намалювати **щастя** — адже всі ми дуже **щасливі**, тільки не знаю, як це **зробити**. Бо щастя навколо нас багато, і воно різне. Щастя в тому, як усміхається Богданчик. У **суничках**, що тануть на язиці. У тому, як пан Карло й Марія дивляться одне на одного. В есемесках, які я отримую від Поліни, Капітоліни й Кекса. У тому, що я гойдаюся в гамаку і небо наді мною також гойдається (*Дз. Матіяш*).

? **II** А вам хотілося намалювати щастя? Якби довелось це зробити, що саме ви намалювали б? Зверніть увагу на «слова дня». Що вони означають? Чи пов'язані вони з темою щастя? Обґрунтуйте відповідь.

9 Прочитайте речення. Назвіть суфікси у виділених словах. Усно замініть їх тими, що в дужках. Чи доцільна така заміна? Чому автори надали перевагу саме цим суфіксам?

1. У моєї доні **оченята** (-иц-) сонні, **рученьки** (-ищ-), мов з вати, — доня хоче спати. Ніч прийшла **тихенька**. Спи, моя **гарненька** (-ющ-) (*П. Воронько*). 2. Назбирав **їжачок** (-ищ-) ягід **червоненьких** (-яст-), запашних **гниличок**, яблук та опеньків (*Г. Коваль*). 3. Сонечко інше — **жучок** (-ищ-) невеличкий — зручно вместилося на листя **сунички**. В нього учора були уродини, й цятка **новенька** з'явилась на спині (*Л. Медик-Яремчук*). 4. Моя Україна — це **пісенька** мами, розлогі лани колосяться хлібами, вишневі **садочки**, лелеки на хаті. Купають **ставочки** (-ищ-) хмарки пелехаті (*Л. Савчук*).

👍 Виберіть довільний спосіб рефлексії. Зробіть висновки про ваші досягнення на уроці.

🏠 **10** **I** Напишіть есе на тему «Щастя. Яке воно на колір, смак і дотик?».

II Дослідіть використання суфіксів у колискових піснях. Підготуйте результати вашого дослідження, а саме: яких суфіксів найбільше. Які трапляються зрідка? А яких немає зовсім?

III Підготуйте презентацію префіксів української мови.

§3 СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА Й ФОРМИ СЛОВА

Музика — універсальна мова людства

Хто любить свій народ, хто любить свою рідну мову,
той любить, шанує, береже й рідну пісню.
Пісня — це душа народу, пісня — це щира розмова
зі своїм серцем, і тому-то рідна пісня така мила
нашому серцю та нашій душі... (І. Огієнко).

Слово дня: наодінці, бентéжити, насоло́да.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що називають формою слова?
- 2 Що спільного й відмінного між формою слова і спільнокореновими словами?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 11** Розгляньте схему. Доберіть і запишіть запитання, на які вона дає відповіді. Які слова, подані нижче, є прикладами до першої групи, а які — до другої? Обґрунтуйте.

СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА

мають однаковий (спільний) корінь, але відрізняються лексичними значеннями

ФОРМИ СЛОВА

мають однаковий (спільний) корінь, лексичне значення, а відрізняються лише граматичною формою (числа, відмінка, роду)

Пісня, пісенний, піснею, пісенька, пісням, пісняр, пісню, пісенно, піснями.

12

Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Що для вас означає поняття «висока музика»? Яка музика дає вам відчуття насолоди, а яка — надихає? Як ви любите слухати музику — наодинці чи з друзями?

1. Висока музика — та, що не грає зі слухачем, а допомагає йому інтелектуально й душевно зростати (Л. Морозова).
2. Усі пісні асоціюються з певними подіями й людьми. Улюблена пісня завжди нагадує подію, що викликала сильні емоції.
3. Відомий скрипаль Джошуа Белл одного разу взяв участь у незвичайному експерименті. Він грав на скрипці впродовж 45 хвилин на станції метро під виглядом простого

музиканта. Люди проходили повз нього, і тільки семеро зацікавилися його музикою. 4. Якщо комусь здається, що він не любить музику або не розуміє її, — це означає, що він усього лише не встиг знайти свій улюблений напрям. 5. Хто хоч раз чув пісні та музичні композиції Джо Дассена, ніколи не забуде низький чарівний голос цього елегантного співака, його задушевну манеру виконання (з інтернету).

II Випишіть окремо форми одного слова, а також спільнокореневі слова. Обґрунтуйте свій вибір.

13 Пригадайте тексти своїх улюблених пісень. Про що в них ідеться? Яких струн вашої душі вони торкаються? Перекажіть своїми словами улюблену пісню.

Спільнокореневі слова мають важливе значення для творення тексту, вони пов'язують між собою речення і так забезпечують його цілісність.

14

I Прочитайте текст. Що вам було відомо про скрипку до прочитання тексту? Яка інформація здивувала вас? Чому автор поєднує скрипкові струни зі стихіями, порами року? Який буває настрій у скрипки? Чи любить сучасна молодь слухати гру скрипки? Чому?

Скрипка багата настроями. Настрій скрипки — це її струни, її стрій. Скрипка — струнний інструмент у найповнішому розумінні слова: звук тут народжується тоді, коли скрипаль торкається струни. Смичок — це теж струни, лиш особливо тонкі. Скрипкових струн — чотири. Як чотири основні елементи «стихії»: земля, вода, повітря, вогонь. Давши волю своїй душі, скрипка осінньою павутиною може проснуватися при самій землі, може зажебоніти струмком, заплакати вітром, злетіти вогненним чардашем або арканом — навколо ватри. Тих струн — чотири, як чотири пори року. Для кожної пори в скрипки достатньо голосу й відповідного настрою.

І все ж, як у людини, так само й у скрипки, є улюблена пора року. Для скрипки — це осінь (А. Содомора).

II Випишіть форми слів. Назвіть спільнокореневі слова. Яка їхня роль у тексті? Із чим у вашій уяві асоціюється скрипка?

15

Побудуйте діалог, в основі якого має бути обмін власними музичними вподобаннями.

- **16** Дайте розгорнуту відповідь на запитання, чи є спільнокореневими слова «клуб», «клубний», «клубовий», «клубок», «клубочок», «клубочіти». Якими знаннями для цього ви скористалися?
- **17** Поміркуйте над проблемою: що робити, якщо у вашій присутності увімкнули пісню, що містить нецензурні слова, заклик до жорстокості? Запишіть усі можливі варіанти вашої поведінки. Обговоріть їх. Виберіть найефективніший, на вашу думку. Обґрунтуйте свій вибір.
- Виберіть довільний спосіб рефлексії. Зробіть висновки про ефективність вашої роботи на уроці.
- **18**
- I** Знайдіть і послухайте кілька творів у виконанні скрипалів. Яке враження вони на вас справили? Письмово підтвердіть або спростуйте тезу «Скрипка багата настроями».
 - II** Підготуйте розгорнуту відповідь на запитання «Чим відрізняються суфікс і закінчення?» та проілюструйте її прикладами.
 - III** Доберіть і запишіть до слова «мистецтво» всі можливі форми слів та спільнокореневі слова. З будь-якими двома складіть речення.

§4 ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА: ПОГЛИБЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Якими бувають сумніви

Людина є тільки тоді людиною, коли її долають сумніви (Е. Андієвська).

Слово дня: ніяковіти, я́тріти.

Пригадуємо:

- 1** З яких частин складається слово?
- 2** Що називають основою слова?
- 3** Із чого складається основа слова?

Шукаємо відповіді на запитання:

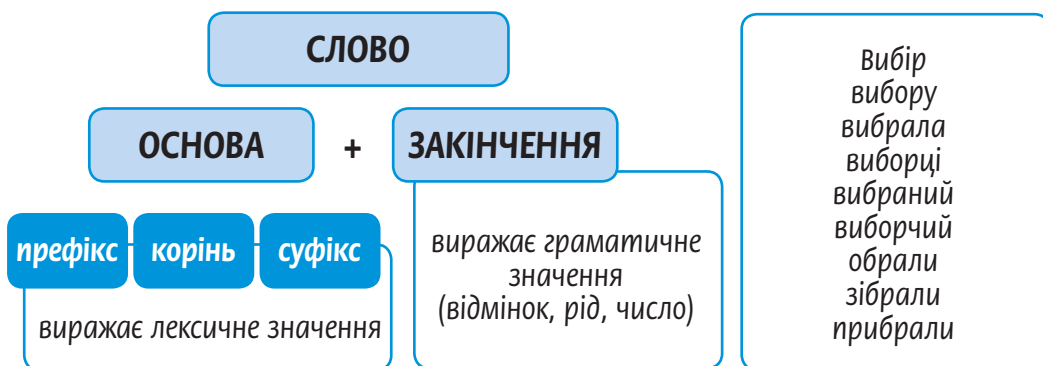
- 1** Які частини слова називають значущими? Чому?
- 2** Що може означати закінчення?
- 3** Що виражає основа слова?
- 4** Де розташовані префікс і суфікс у слові?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

19

Розгляньте схему. Відповіді на які запитання вона містить? Якої інформації тут бракує? Розкажіть, використовуючи схему, про будову слова. За приклади візьміть подані в рамці слова.

Незмінювані слова закінчення не мають. Наприклад: *учора, ліворуч, гамірно, бешкетуючи*. У певних формах **змінюваних слів** закінчення не виражене буквено. Наприклад: *ліс, вересень, повінь, збагнув*. Його називають **нульовим**. В інших формах воно наявне й позначене буквами. Наприклад: *лісу, вереснем, повені, збагнули*.

20

1 Прочитайте текст. Випишіть речення, у якому сформульовано тезу. Назвіть аргументи, які використовує автор. Чи переконали вони вас? Пригадайте ситуації, коли ви сумнівалися. Які це були відчуття? Чому так важливо вміти робити вибір? Перед яким вибором ви поставали недавно?

Почнімо з того, що сумніватися — нормально. Це переживають усі — від Крістіану Роналду й Андрія Шевченка до Білла Гейтса та Марка Цукерберга.

Сумніви **виникають** тоді, коли людині бракує ресурсів, щоб **зробити** вибір, немає впевненості. Сумніви **з'являються** внаслідок розгубленості або ж розгубленість — унаслідок сумнівів.

Коли ми хочемо зробити кращий вибір, сумніви стають помічниками, бо допомагають нам устигнути **прислухатися** до себе.

Є сумніви, **пов'язані** зі страхом відповідальності чи сорому: якщо я помилюся або зроблю щось неправильне, мене насва-

рять або засоромлять. До таких сумнівів призводить незнання себе, невпевненість у собі.

Щоб **вийти** зі стану сумнівів якомога швидше, треба ухвалити рішення, оцінивши й зваживши все. А потім — здійснити вибір (*М. Лівін*).

II Випишіть четверте речення, назвіть слова із закінченнями. Що вони виражають? Запишіть у колонку виділені слова, замініть у них префікси. Зробіть висновки, чи можуть префікси впливати на лексичне значення.

? 21 I Прочитайте текст. Сформулюйте висновок із прочитаного. Чи доводилося вам у буремний час в Україні читати сумнівну інформацію? Кому вигідно її поширювати? Як ви реагували на неї?

Усе потрібно піддавати сумніву. Кожне **ухвалене** рішення, кожен план, кожную операцію. Критичне **мислення** завжди породжувало сумніви в моїй **голові**, сумніви щодо правильності ухваленого рішення. Це ніколи не виходило за межі **розумного** й не заважало завжди наполягати на своїй думці. В управлінні **підрозділами** завжди є **ризик**. На війні немає повністю безпечних планів. Головне — усвідомити, чи прораховані всі ризики, чи продуманий план «Б», чи віддався ти повністю планові, який має поєднувати виконання завдання й збереження життя та здоров'я **особового** складу. Це і є найвищий рівень управління військами (*Д. Прокопенко, командир полку «Азов»*).

II Запишіть виділені слова, позначте в них основу. Усно назвіть її складники. Що виражає основа слова?

👍 Яка інформація зацікавила вас найбільше? У яких ситуаціях можна використати знання будови слова? Які завдання виявилися найлегшими, а які — складнішими? Над чим треба ще попрацювати? Чи досягли поставлених цілей?

🏠 22 I Прочитайте «Казку про чоловіка, який мав сумніви» Емми Андієвської (за покликанням в електронному додатку до підручника). Підготуйте стислий переказ. Як авторка радить долати сумніви?

II Запишіть улюблену поезію українського автора / авторки. Виділіть усі наявні префікси і суфікси. Що будете робити в разі сумнівів? Поділіться.

III Напишіть есе «Чим для мене є сумніви?».

§5 НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ

Цінувати себе — це важливо

Кожна людина чимось цінна. Цінні ви. Цінний я (Г. Честерсон).
Не хочу, щоб хтось вирішував, хто я. Я хочу робити це сама (Е. Вотсон).

Слово дня: прива́ба, прина́да, безнаста́нно.

Сформулюйте особисті цілі на урок.

23

1 Прочитайте речення. Як правильно записати в них слова, щоб не втрапити в халепу й не справити враження неосвіченої людини?

1. Бабусю, підкажи, як мені краще (пре-, при-)вітати Ірину Олексіївну з днем народження? 2. Мене звати Захар, моє (при-, прі-)звище Клименко. 3. Іринко, сьогодні потрібно (при-, пре-)їхати до міської клінічної лікарні, щоб разом провідати поранених бійців, які перебувають на лікуванні в нашому місті. 4. Друже Єгоре, пишу тобі, щоб висловити захоплення твоїм завзяттям і (бес-, без-)корисливістю. 5. Дорога Олено Вікторівно, дякую Вам за те, що ми (при-, пре-)чудово провели цей вихідний.

II Наскільки важливо вміти писати й говорити правильно? Як людині може зашкодити безграмотне письмо?

24

Запишіть слова, розкривши дужки. Чи впевнені ви у правильності вибраного варіанта. Яких знань вам бракує?

(З, С)байдужіти, бе(з, с)глуздий, (з, с)ганьбити, бе(з, с)слідно, (з, зі)рвиголова, бе(з, с)вихідь, бе(з, с)турботність, пр(е, и)великий, (з, с)похмурніти, (з, с)попелити, (з, с)причинити, пр(е, и)боркати, пр(е, и)мандрувати, пр(і, и)звисько.

25

1 Розгляньте малюнок і таблицю. Складіть і запишіть запитання, відповіді на які необхідно додати. Поставте запитання одне одному, щоб перевірити, як засвоїли правила.

Написання префіксів

З-, ЗІ-, С-	
С- перед <i>к, п, т, ф, х</i> (КаФе «ПТaX»)	<i>спитати, сказати</i>
ЗІ- в словах зі збігом двох приголосних	<i>зиграти, зізнатися</i>
З- перед буквами, що позначають решту приголосних та голосні	<i>зрадіти, зцідити, зорієнтувати</i>
РОЗ-, БЕЗ-	
Завжди з буквою <i>з</i>	<i>розташуватися, безпечний</i>
ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-	
ПРЕ- виражає більшу міру вияву ознаки (= слову <i>дуже</i>)	<i>премудрий — дуже мудрий, прегарний — дуже гарний</i>
ПРИ- надає словам значення неповноти дії або ознаки наближення, приєднання	<i>прийти, приклеїти</i>
ПРІ- лише в трьох словах	<i>прірва, прізвище, прізвисько</i>

II Поясніть, як записати подані в малюнку слова (с. 14).

26

I Прочитайте речення. Випишіть слова з префіксами, які ми вивчаємо сьогодні. Поясніть написання їх. Доберіть спільнокореневі слова до дієслова «цінувати».

1. Зрозумій себе, що ти відчуваєш, чого хочеш. 2. Будь відповідальний за власне життя, спробуй наступне складне рішення взяти на себе. 3. Припини порівнювати себе з іншими людьми. 4. Хтось любить грати на барабанах, хтось — роздивлятися нічне небо. Хтось обожнює кіно, а хтось — баскетбол. 5. Людина, котра себе не цінує, не може реалізувати себе, розкрити свої таланти й здібності. 6. Сходи туди, куди ти зазвичай ніколи не заглядаєш: у музей, на виставку котів, у цирк, театр, завітай на екскурсію тощо. Це розширить твій кругозір і подарує нові враження (з кн. «Чого не вчать у школі»).

? II Що для вас означає «цінувати себе»? Чи вдається це вам? Як ви це робите? Наведіть приклади, коли цінність людини не шанують.

? 27 I Прочитайте текст. Сформулюйте суть проблеми. Що є проявом неповаги до цінності людини?

Уявіть, що у вас був перший публічний виступ і ви впоралися жахливо. Ви плуталися, підшуковували слова, голос

застрягав у горлі, у роті пересихало так, наче ви три дні без води в пустелі. Від самої згадки про ту подію вас пронизує соромом (Л. Гунель).

- II Що зробите ви: 1) переконаєте себе, що не створені для публічних виступів; 2) дасте собі шанс; 3) інший варіант. Котре з рішень свідчить про те, що людина цінує себе?

 Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

28

- I Доберіть і запишіть по 5 прикладів із кожним префіксом. Жодне зі слів не повинно дублювати тих, які звучали на уроці.
- II Напишіть розповідь про один із префіксів. Наприклад, «Щедрий на компліменти префікс», «Префікс, що любить ходити в кафе “Птах”».
- III Напишіть есе «Чому цінувати себе — це важливо?».

§6 ПРАВИЛА НАПИСАННЯ СУФІКСІВ

Неповторність твого «Я»

Головне — пізнати себе, пізнати в собі справжню людину (Г. Сковорода).
Не порівнюйте себе ні з ким у цьому світі. Коли ви це робите, ви ображаєте самого себе (Б. Гейтс).

Слово дня: бешкетник, вередун, впертюх, зухвалець, мастак.

Сформулюйте особисті цілі на урок.

29

Розгляньте таблицю. До кожного правила доберіть власні приклади.

Суфікси	Написання	Приклад
-ечок -ечк- -єчк-	у словах зі зменшено-пестливим значенням	вершечок, мішечок, словечко, копієчка
-ичок -ичк-	у словах зі зменшено-пестливим значенням	дощичок, ножичок, травичка
-інн-	пишемо з двома буквами н в іменниках середнього роду, утворених від дієслів	горіти — горіння, ходити — ходіння
-енн-	пишемо в іменниках, утворених від дієслів із наголосом на корені	звєрнення, напруження

-инн-	в іменниках середнього роду зі значенням збірності	гарбузиння, павутиння
-ив-	в іменниках, що називають збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці	прядиво, печиво, морозиво
-ев-	у прикметниках, якщо перед суфіксом є буква, що позначає м'який або шиплячий приголосний	вересневий, грушевий, овочевий
-єв-	у прикметниках після букв на позначення приголосних н, т, й	насіннєвий, понятєвий, калієвий
-ов-	у прикметниках після твердого приголосного; а також у прикметниках із наголошеним закінченням після ж, ч, ш та й	казковий, вербовий, дощовий, нульовий
-ин -ін	у присвійних прикметниках	Танин, мамин, Зоїн, Маріїн, Софіїн

30 Прочитайте речення, поясніть написання суфіксів. Якого значення надають словам суфікси **-ечок, -ечк-, -ичок, -ичк-**?

1. Добігала стежечка, добігала, по дорозі житечко цілувала (Г. *Потопляк*). 2. Цікаво, що чиє відображення: море — неба, небо — моря? 3. Одразу беруся виконувати бабусині вказівки (Е. *Сафарлі*). 4. Розлилися круті бережечки, гей, гей, по роздоллі! (нар. *пісня*). 5. З молодого гудиння усмішливо визирали жовті квіточки (Є. *Гуцало*). 6. Дзвоником у школі осінь привіталась, вересневим сонцем, та припишклим садом, клеткотом лелечим, стиглим виноградом (Л. *Вознюк*).

? **31** **1** Прочитайте текст мовчки. Яку пораду дає автор читачам? Як ви розумієте словосполучення «зростати особистісно», «зростати інтелектуально», «зростати духовно»? Наскільки важливо задумуватися над тим, що визначає нашу суть? Що, на вашу думку, підносить цінність людини до небачених висот? Поясніть, як ви зрозуміли зміст епіграфів.

Що більше ви зростете особистісно, то більше всього зможете пропонувати людям. Дивіться на своє особистісне зростання так, ніби ви заново ліпите з глини самого / саму себе. Що більше ви маєте глини для ліплення, то більшу й детальнішу скульптуру ви зліпите. Що більше матимете знань (причому не абстрактних, а практичних), то більше у вас буде матеріалу для ліплення свого персонального шедевра.

Ви ростете інтелектуально, духовно, фізично — і це збільшує вашу вагу, вашу цінність. Зростаючи, ви будете нові стосунки з людьми, знаходите ідеї, і це підносить вашу цінність до небачених висот (*М. Сенборн*).

- II Наскільки важливо для кожного з нас мати змогу пропонувати щось людям? Що мав на увазі автор? Знайдіть слово з виученою орфограмою. Поясніть.

 Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

32

- I Підготуйте колаж або презентацію «Калейдоскоп суфіксів».
- II Випишіть із народних пісень 5 речень зі словами, що мають зменшено-пестливе значення.
- III Напишіть есе на одну з тем:
 - «Портрет суфікса *-ечок*»
 - «Слова з якими суфіксами проживають у моєму домі?».

§7 АНТОНІМІЧНІ ПРЕФІКСИ І СУФІКСИ

Світ дивовижний

Слово дня: дивовіжа, загадка, мольфар.

Пригадуємо:

- 1 Що називають антонімами?
- 2 Чи може бути прикметник антонімом до іменника?
- 3 Чи можуть бути слова *черствий, зів'ялий, брудний, застояний, давній, втомлений* антонімами до прикметника *свіжий*?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які префікси і суфікси мають антонімічні пари?
- 2 Які є види антонімів?
- 3 Навіщо нам потрібні антоніми?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

33

- Запишіть слова. За якою ознакою їх об'єднано в пари? Що спільного й відмінного між цими парами слів? Якими зі слів ви послуговуєтеся часто, а яких — уникаєте? Чому?

Бадьорий — зморений, зачинити — відчинити, квапитись — гаятись, будень — свято, приклеїти — відклеїти, вдихати — видихати, досвіток — смеркання, прив'язати — відв'язати, прихилитися — відхилитися, дошкульний — приязний, навантажити — розвантажити, доброзичливо — вороже, довоєнний — післявоєнний, дебелий — кволий, дивний — звичайний, зацвітати — відцвітати.

Антоніми допомагають чітко розрізнити поняття, висловити протилежні думки, яскраво й образно показати різні явища.

Антоніми бувають **однокореневі** (*зацвітати — відцвітати, полюбити — розлюбити*) й **різнокореневі** (*гарний — потворний, глибоко — мілко*).

Різнокореневі антоніми, протиставляючи предмет, дію чи ознаку, вказують на їхню несхожість, відмінність. Однокореневі — переважно протиставляють якусь рису, ознаку, особливість: *морозець* (слабкий, лагідний) — *морозище* (сильний, щипучий), *гіркенський* (слабо виражена ознака) — *гіркущий* (надто гіркий).

Антонімічні префікси й суфікси збагачують та урізноманітнюють наше мовлення, показують неймовірні можливості нашої мови.

34

Запишіть слова. Виділіть ті частини, якими вони різняться. Яка роль префіксів і суфіксів у словах?

Наземний — підземний, замкнути — відімкнути, відгвинтити — пригвинтити, чобіток — чоботище, вмикати — вимикати, дідусь — дідуган, хлопчик — хлопчисько, зсувати — розсувати, недоважити — переважити, невеликий — превеликий, прихід — відхід, козаченько — козачище, дошкільний — післяшкільний, загадка — відгадка, довгесенький — довгезний, старенький — старезний, прилетіти — відлетіти, вхід — вихід, надводний — підводний, влетіти — вилетіти, загорнути — розгорнути, заморозити — розморозити, недооцінювати — переоцінювати, вилізти — злізти, вітерець — вітрище, ручка — ручище.

35

Випишіть по три пари антонімічних префіксів і суфіксів, доберіть по два приклади антонімів із ними.

 36 Прочитайте речення. Що означають слова «дивовижа», «дивовижний»? Що буває дивовижним? А що вважаєте дивовижею ви? Про які дивовижні речі йдеться в реченнях? Чому весь світ назвав український народ дивовижним? Знайдіть слова, до яких можна дібрати однокореневі антоніми. Доберіть, визначте, що в них протиставлено.

1. Світ підтримує Україну й захоплюється дивовижною звитягою її захисників та захисниць. 2. Художники з Київщини вивезли до Чернівців 18 дивовижних полотен, що пережили влучання ракет, окупацію. 3. Веселівська селищна бібліотека для дітей відкриває виставку «Дивовижний світ книжковий». 4. Верховина. Загадковий і магічний куточок Карпат. Саме там, серед містичних лісів, величних гір та швидких річок, заховалася хатинка, куди раз на рік перед святом Івана Купала приходив справжній мольфар і деякий час там жив (*з інтернету*).

 Здійсніть рефлексію обраним способом. Поділіться своїми враженнями від уроку.

- **37**
- I** Створіть колаж на одну з тем: «Антонімічні префікси в українській мові», «Антонімічні суфікси в українській мові».
 - II** Доберіть і запишіть 7 однокоренових антонімічних пар. Поясніть, що в них протиставлено.
 - III** Напишіть есе на одну з тем:
 - «Дивовижний світ української природи»
 - «Дивовижний світ казки»
 - «Чому українців називають дивовижними?».

§ 8 НЕЗМІНЮВАНІ І ЗМІНЮВАНІ СЛОВА

Фінансова грамотність

Гроші не забезпечують успіху,
його забезпечує вміння заробляти (Н. Мандела).

Слово дня: зарадити, збітки.

- **38**
- I** Наскільки важливо в наш час бути фінансово грамотними? Чи вважаєте такими себе ви? Чому? Яких знань і вмінь вам бракує?
 - II** Прочитайте епіграф. Поясніть, як ви розумієте його зміст.

Пригадуємо:

- 1 Які слова називають змінюваними? Наведіть приклади.
- 2 Чи всі слова мають закінчення?
- 3 Чому це важливо знати?

Шукаємо відповіді на запитання:

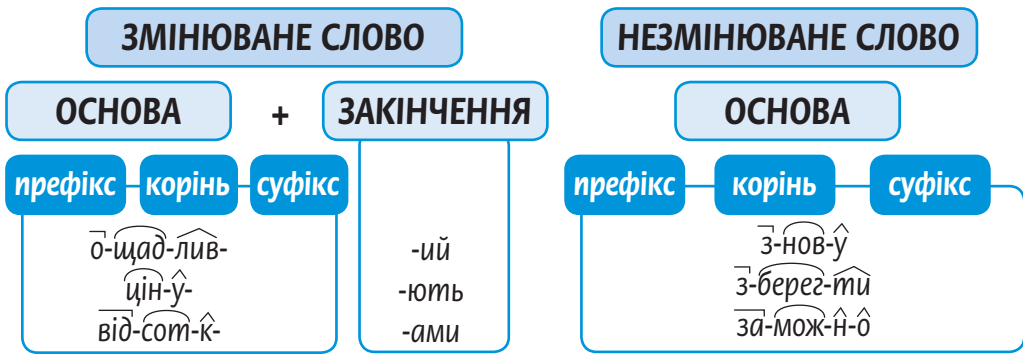
- 1 За якою ознакою слова поділяють на незмінювані і змінювані?
- 2 Як визначити, змінюване чи незмінюване слово?
- 3 Якого складника в будові незмінюваного слова немає?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 39** Розгляньте схеми. Використовуючи їх, розкажіть про те, чим різняться змінювані і незмінювані слова.

Змінюваним словам властиві різні форми: відмінкові (слово змінюється за відмінками), особові (слово змінюється за особами), родові (слово змінюється за родами), числові (слово змінюється за числами). Форми того самого слова (*вода, води, воді, водою*) треба відрізняти від спільнокореневих слів (*підводник, водяний, водоймище*). Про змінюваність слова свідчить наявність у нього закінчення.

Незмінювані слова не мають змінної частини, а тому в них закінчення немає.

У змінюваних воно може бути виражене буквами (*гривн[е'йу], гривн[і]; коштувал[а], кошту[йут']*) і не виражене в певній формі, тобто нульове (*кредит[], заощадив[]*).

До незмінюваних слів належать:

- невідмінювані іменники (*таксі, бюро*);
- незмінювані форми дієслова (*рахувати, заробляючи*);
- прислівники (*щотижня, наполегливо*).

40 Запишіть слова, поділивши їх на змінювані і незмінювані, розберіть 5 слів за будовою. Поділ на групи обґрунтуйте. Які із цих слів необхідно знати, щоб бути фінансово грамотним? Чи значення всіх слів вам зрозумілі? Прочитайте «слова дня». До якої групи вони належать? Що означають?

Євро, журі, відсотки, дохід, грошенята, гроші, поні, крамниця, достатньо, товар, жити, дефолт, писати, вгорі, погано, позика, завтра, гарно, щиро, доміно, кіно, капучино, тире, малювати, споживання, леді, заощадження, інфляція, баланс, кредит, прибуток, скнара.

? **41** **I** Прочитайте текст. Яку проблему порушує автор? Які почуття викликало у вас прочитане? Як ви ставитеся до грошей? Чому? Чи повинні діти цікавитися грошима? Чи правда, що «все лихо через оті кляті гроші»? Чи важливо бути ощадливим? Чому?

— Мані, я неодноразово чула від мами, що то дуже кепсько, коли діти цікавляться грошима.

— Ну чому відразу кепсько?! Малеча також має право запитувати про гроші. Звісно, вони геть не все визначають у нашому житті, проте без них іноді неможливо здійснити мрії й досягнути мети.

— Усе лихо через оті кляті гроші! Якби вони були, то й песика мені дозволили б завести! Але грошей у мене нема. Хто й навіщо їх вигадав? (за Б. Шефером).

II Випишіть із тексту незмінювані слова.

👍 Здійсніть рефлексію зручним для вас способом. Поділіться своїми досягненнями.

🏠 **42** **I** Укладіть і запишіть словничок фінансово грамотної людини (15 слів), дізнайтеся про їхнє значення. Усно визначте, змінюване чи незмінюване слово.

II Напишіть есе на одну з тем:

- «Як стати ощадливою людиною?»
- «Моє ставлення до грошей».

§9 СКЛАДНІ СЛОВА

Україна героїчна

І вражений світ констатує: Україна — непереможна!
Немає у світі такої сили, що похитнула б український дух! (з газети).

Слово дня: завзя́ття, на́вдивові́жу.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова називаємо складними?
- 2 Як пишемо складні слова?
- 3 Чим складні слова відрізняються від простих?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Слова з двома і більше основами (коренями) називають **складними**. Корені в них поєднують сполучним голосним (*бурелом, семилітній, вікопомний*) або без нього (*спортзал, хліб-сіль*).

Складні слова в українській мові пишемо **разом** (*живопліт, миролюбний*) або з **дефісом** (*хліб-сіль, Дніпро-ріка, Анна-Марія*).

Різновидом складних слів є **абрєвіату́ра** — іменник, утворений поєднанням початкових літер (звуків), частин слів, словосполучень. Наприклад: *МВС (Міністерство внутрішніх справ), МВФ (Міжнародний валютний фонд), ТСН (Телевізійна служба новин)*.

Складні слова вміщують у собі значення кількох коренів, а отже, є ширшими за змістом. Наявність у мові складних слів означає, що носії мови прагнуть бути лаконічними. Наприклад: *розміщений на лівому березі — лівобережний; зроблений власними руками — зроблений власноруч*.

43

Прочитайте, выпишіть складні слова. Свій вибір доведіть. Укажіть, до якої частини мови належить кожне слово.

Звукопис, світло-голубий, вартівня, добропорядний, повсякденний, самовдосконалення, новобудова, військово-полонений, синьо-жовтий, національно-патріотичний, хліб-сіль, Богдан-Ігор, авіаквиток, суперобкладинка, присмерк,

сімсот, марнотрат, вариво́да, крутихві́ст, двадцятирі́ччя, зві-
робі́й, магази́н-салон, кімна́та-віта́льня, загалноосві́тній,
доброзичли́вий, босоні́ж, смако́лик, власно́руч, вільноду́мець,
вікопомни́й, урізнома́нітнити, напі́рник, звіробі́й-трава,
правобере́жний, миролю́бний, оборонозда́тність, хтозна-хто.

44

Пригадайте й запишіть за відведений час складні слова, що траплялися в шкільних підручниках.

45

Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Що означає слово «героїчна»? Наведіть приклади героїзму українського народу. Випишіть складні слова. Як з'єднані в них основи (корені)?

1. Наталя до війни працювала кравчиною, а її донька Вероніка вивчала медицину. Нині жінки захищають свою країну зі зброєю в руках у лавах тероборони ЗСУ. 2. Козацтво — це втілення споконвічного прагнення народу до самовираження та національного суверенітету. 3. Мирні жителі Херсона зупиняли танки голіруч і навіть осідлали одного з них, прикрасивши його українським прапором (*з інтернету*).

46

Прочитайте мовчки текст. Які почуття він викликав у вас? Чи можна цю інформацію вважати вичерпною? Напишіть одним реченням про те, що здивувало вас. Зверніть увагу на «слова дня», намагайтеся вживати їх у своїх відповідях. Назвіть складні слова.

Знаєте, що мене здивувало?

Провідниця, яка кричала: «Я вам гарантую: я всіх візьму. І гарантую, що ми всі доїдемо!».

Дідусь, який усі свої заощаджені 400 тисяч віддав ЗСУ.

Волонтерка, яка приїхала через усе місто під артобстрілом, прорубала стіну чужої квартири і звільнила з неї kota.

Лікарка з бомбосховища, яка сповістила про народження хлопчика.

Люди, що власноруч випікали вдома хліб і роздавали його сусідам.

Той, хто залишав гроші за воду в холодильнику супермаркету, коли не було продавців.

Той, хто загинув, аби ворог не захопив АЕС... (*М. Тулун*).

47

Доберіть і запишіть якомога більше запитань про Україну, у відповідях на які має бути складне слово.

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб. Які почуття переважали на цьому уроці?

48

- I Випишіть по 5 складних слів на позначення: а) географічних назв; б) рослин; в) числівників.
- II Запишіть якомога більше складних слів, які «живуть» у вашому домі.
- III Напишіть листа вдячності уявному захисникові / уявній захисниці, висловіть своє захоплення мужністю й звитягою.

§ 10 УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Моє покликання

Нехай кожен день буде вашим шедевром (Дж. Вуден).
Якщо покликання людини — підмітати вулиці,
вона повинна робити це так, як Мікеланджело малював,
Бетховен писав музику, а Шекспір складав вірші (М. Л. Кінг).

Слово дня: заздалегідь, затяятий.

Сформулюйте особисті цілі на урок.

49

Розгляньте таблицю. Знайдіть відповідник поняттю, розміщеному ліворуч, і тлумаченню, поданому праворуч.

Основа	Значуща частина слова, що розміщена після кореня і слугує для творення нових слів
Корінь	Змінна частина слова, що виражає його граматичне значення
Суфікс	Головна значуща частина слова, що виражає його лексичне значення
Префікс	Частина слова без закінчення
Закінчення	Значуща частина слова, що розміщена перед коренем і слугує для утворення нових слів

50

I Запишіть, вилучивши «зайві» слова. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Слухати, слухач, слухняний, слухняно, слухання, слухачі, слухаю.
2. Оцінювач, цінний, цінність, ціни, оцінити, ціна, оцінка.
3. Третій, три, трійня, потроїти, трьома, третіх, утрете.
4. Виборці, виборчий, брати, вибір, вибирати, виборний, вибору.

II Чим відрізняються форми слова від спільнокореневих слів?

51

- I Прочитайте текст. Перекажіть його так, як ви зрозуміли. Яка думка в ньому вас зацікавила? Чи є дискусійні міркування? Із чим ви погоджуєтесь?

Не буває незначущої роботи, коли до неї беруться значні та надзвичайні люди.

Політики люблять казати нам, що робота наділяє людину почуттям гідності. Погоджуюся. Мати роботу й можливість забезпечити себе та родину — це справді важливо. Та це лише половина рівняння. Значно менше нам кажуть про те, що робота стає гідною завдяки людям. Не буває незначущої роботи — бувають люди, які почуваються незначущими за своєю роботою. Берті Чарлз Форбс казав: «Краще вже бути першокласним водієм, ніж третьосортним директором».

Бо твоє місце в житті ґрунтується на конкретних результатах, а не на намірах. Просто потрібно брати й робити те, про що інші зазвичай лише говорять (*М. Сенборн*).

- II Випишіть із тексту слова, що є формами одного слова. Доберіть до цього слова спільнокореневі.
- III Випишіть складні слова, обґрунтуйте свій вибір.

?

52

- I Прочитайте текст. Сформулюйте одним реченням порушену в ньому проблему. Чи є у вас покликання? Чому для людини так важливо мати його й думати про це заздалегідь? Висловіть припущення про те, як почуваються люди, що обрали роботу не за покликанням. Хто ще від цього страждає?

Дуже важливо — зрозуміти, у чому твоє покликання. Це насамперед братися за улюблену справу й насолоджуватися цим. Не менш важливо бути в гармонії із собою і світом навколо, не сумніватися в собі й сенсі свого життя.

Покликання наповнює твоє життя сенсом, це справа, у якій ти реалізуєш себе, свої інтереси й таланти (*з кн. «Чого не вчать у школі»*).

- II Випишіть із тексту слова, будова яких відповідає схемі:
- корінь + закінчення;
 - префікс + корінь + суфікс + закінчення.

53

- Прочитайте речення. Поясніть написання префіксів у виділених словах.

1. Найважливіше у XXI столітті професійне вміння — **створювати** цінність для **споживачів**, обходячись без додаткових

витрат. 2. Повернувшись на трасу, я зіткнувся з проблемою. 3. Покращувати — означає робити щось кращим, **примножувати** вже наявну цінність. 4. Є **безліч** способів визначити справжній успіх, та головне — отримувати задоволення від того, що у вас виходить найкраще. 5. Раптом його обличчя **розплилося** в широкій усмішці. 6. Я впевнений, у вашому житті траплялися дивовижі, щось ви, можливо, встигли **призабути**, а що не забули, те **припадає** пилом забуття, не **принносячи** жодної користі (М. Сенборн).

 Здійсніть рефлексію, наголосіть на ваших досягненнях.

54

- I Випишіть із художнього твору, який ви читаете самостійно або вивчаєте на уроці української літератури, по 7 слів із префіксами й суфіксами, які вивчали в цьому розділі.
- II Доберіть і запишіть по 3 приклади слів, що відповідають своєю будовою схемам, розміщеним у вправі 52.
- III Напишіть есе на одну з тем:
 - «Справа, що дає мені радість і задоволення»
 - «Мій ідеальний день».

§ 11 НАПИСАННЯ ЕСЕ

Життєві принципи

Унікальним / унікальною тебе роблять твої принципи, особисті риси й інтереси. Поєднуючись, вони виявляються у твоїх діях. Просто живучи серед людей, ти неабияк впливаєш на оточення... (з кн. «Чого не вчать у школі»).

Слово дня: затямити, кóнче.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що мають на увазі, коли кажуть: «Принципова людина!», «Безпринципна людина!»?
- 2 Якою людиною ви вважаєте себе?
- 3 Прочитайте епіграф. Про що йдеться?
- 4 Що ж таке принципи?
- 5 Чи залежить від принципів, як ми впливаємо на оточення, якими є наші вчинки?

6 Що означають «слова дня»? Як вони стосуються теми уроку?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

55

I Прочитайте текст уголос. Чи корисна для вас ця інформація?

Принципи — це певні думки про себе і світ, що відображають твої основні цінності. На принципах ґрунтуються твої вчинки, і вони неабияк впливають на твої життєві рішення.

Сформулюй свої принципи, і тоді ухвалювати важливі рішення навіть у найзаплутаніших ситуаціях буде легше.

Кожна людина має власні принципи. Наприклад: бути доброю, поводитися чесно, допомагати іншим (з кн. «Чого не вчать у школі»).

II Сформулюйте й запишіть свої принципи. Чи робили ви це раніше? Назвіть свої принципи і скажіть, які риси вам властиві завдяки принципам. Чи допомагали вам принципи ухвалювати важливі рішення?

56

Прочитайте текст мовчки. Обговоріть його. Висловіть свою згоду / незгоду з думками автора. Уставте в слова пропущені букви, запишіть їх. Яким правилом ви скористалися, уставляючи букви?

Пр..нциповість показує, що людина чогось варта, сильна, морально стійка. Обставини можуть частенько змінюватися, а от принципи — майже ніколи.

Люди, які мають власні пер..конання, не так часто сумніваються в собі. От вони знають, що вч..нили згідно зі своїми принципами, а отже, правильно.

Пр..нципові люди надійні. Якщо наш друг дуже пр..нциповий, то ми можемо бути впевнені, що він вчинить саме так, як сказав, і не змінить своєї думки в останній момент.

Пр..нциповість у багатьох людей асоціюється із порядністю, тому в очах таких людей ви матимете хорошу репутацію та користуватиметеся повагою (О. Дадак).

57

Напишіть есе на тему «Життєві принципи — це важливо?». Тезою вашого есе буде відповідь на запитання. Обґрунтуйте її доказами і зробіть висновки.

Розкажіть про ваше ставлення до порушеної проблеми. Чим збагатив вас урок?

58

Відредагуйте есе, підготуйте його до презентації.

РОЗДІЛ II. СЛОВОТВІР

§ 12 СЛОВОТВІР — РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА І ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ МОВИ

Славетні українці

Вічним двигуном у мові є словотвір. Механізм словотвору діє без перепочинку, виготовляючи потрібні для людини слова... (І. Вихованець).

Слово дня: нап'рбчуд, притаманний.

- **59** Прочитайте епіграф. Поясніть, як ви його розумієте. Запропонуйте власне визначення словотвору. Висловіть припущення, яку роль відіграє словотвір у мовній системі.

Пригадуємо:

- 1 Які слова називаємо спільнокореневими? Яка значуща частина слова об'єднує слова?
- 2 Як ви розумієте слово *славетний*?
- 3 Назвіть людей, яких ви вважаєте славетними українцями.
- 4 Які риси їм притаманні? Відповідаючи на запитання, використайте «слова дня».

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому словотвір називають джерелом збагачення української мови?
- 2 Як впливають історичні події на процес словотворення?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **60** **1** Прочитайте текст, назвіть ужиті в реченнях форми слова. Визначте, якими граматичними ознаками вони різняться. Випишіть спільнокореневі слова. Позначте в них корені. Без якої значущої частини не можуть бути повноцінними слова? Розкажіть, як ви розрізняєте форми одного слова та спільнокореневі слова.

Селянський син з бойківського* краю, що опинився в Канаді після Другої світової війни, маючи лише сім доларів, а згодом став мільйонером на чужині, — це відомий бізнесмен, меценат* і філантроп* Петро Яцик. Сума його пожертв на українські інституції в західному світі, зокрема Енциклопедію українознавства, Канадський інститут українських студій та інші, перевищує 16 млн доларів.

«Убогий духом не може бути багатим, незважаючи на те, скільки грошей він має», — уважав Петро Яцик.

Іменем славетного мецената названо Міжнародний конкурс знавців української мови, що має на меті утвердження державного статусу української мови, піднесення її престижу* серед молоді, виховання поваги до культури й традицій українського народу (з *інтернету*).

- II Яка інформація виявилася для вас новою? Чи поділяєте ви думку Петра Яцика? Розкажіть, що вам відомо про конкурс знавців української мови.
- III Якщо ви брали участь у цьому конкурсі, поділіться власним досвідом. Чому важливо утверджувати державний статус української мови, підносити її престиж?

Словотвір — розділ мовознавства, що вивчає способи й особливості творення нових слів.

Словотворення — це творення нових слів від уже наявних у мові, наприклад: *легкий* → *нелегкий*, *легкий* → *легкість*, *легкий* → *легко*. Саме тому словотвір є потужним джерелом збагачення української мови.

61

Розберіть за будовою слова. Визначте, це форми слова чи спільнокореневі слова. Які фонетичні процеси відбуваються?

Берег, бережок, прибережний.

62

Мовознавці іноді пояснюють лексичне значення через спільнокореневе слово, наприклад: «цукорниця» — посуд для цукру. Використовуючи цей спосіб, поясніть значення поданих слів. Визначте, як вони утворилися.

Комп'ютерник, свинина, яблучко, дощик, левиця, кав'ярня, доброта, мрійник, безголосий, лимонний, українець, по-українськи, шахіст.

- 63 Проілюструйте значення префікса *пере-* прикладами, поданими праворуч. Доповніть перелік слів із префіксом *пере-*.

Поділ навпіл

Повторення дії

Напря́м дії
через щось

Повна міра,
надлишок

перебігти
переписати
перерубати
перестрибнути
пересолити
перестаратися
перелізити
переробити
перебільшити
перелетіти

- 64 Запишіть слова. Виділіть у них суфікс. За якою ознакою можна поділити ці слова на три групи. Чи можна вважати, що суфікс *-к-* омонімічний? Відповідь обґрунтуйте.

Малинка, артистка, берізка, доріжка, спортсменка, нарізка, вклейка, учителька, розв'язка.

- 65 Прочитайте речення. Знайдіть у них антоніми. Яка значуща частина слова робить їх протилежними за змістом?

1. Дмитрик забіг до хати, схопив м'яч і знову швидко вибіг на вулицю. 2. Матуся змотала вовну в клубок, а кіт розмотав її. 3. Сонце сходить над нашою країною на Луганщині, а заходить десь біля Карпат.

- 66 Висловіть припущення, коли виникли наведені слова. За допомогою яких значущих частин? Як ви розумієте значення їх? Які події спричинили виникнення цих слів? Про яку ознаку мови це свідчить?

Ковідний, ковід-сертифікат; чорнобаїти, байрактарчик.

- Які емоції ви відчували під час уроку? Оцініть свою роботу на уроці.

- 67 I Від поданих слів утворіть якнайбільше нових за допомогою суфіксів і префіксів.

Школа, казка, море; читати, думати, малювати.

II Доберіть 7–8 слів із синонімічними суфіксами.

III Сформулюйте 4–5 порад, як підготуватися до Міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика.

§ 13 ЗМІНЮВАННЯ І ТВОРЕННЯ СЛІВ

Упорядковуємо своє життя

Я абсолютно переконана, що кожен може тримати свій простір у порядку (М. Кондо).

Слово дня: мотлох, надмір, натомість.

Пригадуємо:

- 1 Що таке словозміна і словотворення?
- 2 Яку роль відіграє словотворення в мові?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова називають твірними і похідними?
- 2 Для чого людям потрібні знання словотвору?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

68

Порівняйте подані слова. Визначте, які зі слів виникли раніше, а які утворилося згодом. Висловіть припущення, які з наведених слів можна назвати твірними.

Розум — розумний, слово — словник, хата — хатка, дід — прадід, червоний — інфрачервоний.

Змінювання слова — це творення форм того самого слова без зміни його лексичного значення: *ліс, лісу, у лісі, ліси*.

Творення слів передбачає утворення нових слів із новим лексичним значенням: *лісок, лісовий*.

У мові є **похідні і твірні слова**. Похідні мають тісний зв'язок з іншими словами, значення їх спирається на будову таких слів: *гайок — невеликий гай, дерев'яний — зроблений із дерева*. Твірні слова є базою для творення інших слів: *день — денний, вишня — вишневий*.

Значення похідного слова можна пояснити за допомогою сполучення слів, до якого входить твірне: *кухоль — кухлик* (маленький кухоль), *оксамит — оксамитовий* (зшитий з оксамиту), *доба — щодоби* (кожної доби). Якщо розташувати похідні слова в такій послідовності, як вони утворені, то матимемо **словотвірний ланцюжок**: *птах — пташеня — пташенятко*.

69

Визначте основну думку тексту. Випишіть приклади словозміни і словотворення. Поділіться досвідом прибирання своєї кімнати, квартири чи будинку. Розберіть за будовою виділені слова. Випишіть слова, уставляючи пропущені букви.

Уявімо собі захаращену кімнату. **Безлад** у ній не утворюється сам собою. Ви, **людина**, яка живе в ній, утворюєте безлад. Є такий вислів: «Безлад у кімнаті — безлад у голові».

Чи говорили ви собі: «Я просто не вмю **приб..рати**» або «Немає сенсу **пр..бирати**: я від **пр..роди** неохайна людина»? Багато **людей роками** підтримують таке негативне уявлення про себе, але воно зникає одразу ж, коли вони опиняються у своєму **б..здоганно** чистому просторі.

Щойно ви почнете **пр..бирати**, ви «перезавантажите» своє життя. У результаті воно почне змінюватися.

Пр..бирання — це лише інструмент, а не пункт **пр..значення**. Справжньою метою має бути дотримання такого способу життя, який вам найбільше подобається (*за М. Кондо*).

70

Випишіть похідні слова. Поясніть їхнє значення. Які частини слова беруть участь у творенні їх. Обґрунтуйте свою відповідь.

Зимовий, зима, зимонька, троянда, трояндовий, прибирати, прибирання, життя, життєвий, життєпис, каса, касир, п'ять, п'ятірка.

71

I **?** Визначте, які слова є похідними. Як, на вашу думку, утворене слово «КонМарі»? Чи є у вас свій метод прибирання? Якщо так, запропонуйте для нього цікаву назву й розкажіть про нього.

1. Коли ми не можемо повноцінно користуватися якимись речами, час передати їх іншим людям, які цього потребують.
2. Коли я маю одну пару сонячних окулярів, то завжди знаю, де вони (*Г. Рубін*).
3. У Японії люди вірять, що чистота приносить удачу (*М. Кондо*).
4. Марі Кондо розробила цікавий метод прибирання, який стали називати КонМарі.

?

II **?** Що робити, якщо мама просить допомогти прибрати, а друг / подруга пропонує в цей час зустрітися?

72

Назвіть судження, у яких допущено помилки. Виправте помилки, зважаючи на інформацію, здобуту на уроках української мови.

1. Словотвір вивчає правила розбору слова за будовою.
2. Змінювання слова — це утворення нових слів із новим лексичним значенням.

3. Базою для творення інших слів є похідне слово.
4. Цікавий метод прибирання КонМари розробили в Японії.

73 Складіть словотвірний ланцюжок спільнокореневих слів (у порядку утворення їх).

- 1) готувати, підготовка, готовий, підготувати;
- 2) бездушність, бездушний, душа;
- 3) смачний, смак, смаченький.

Чим збагатив вас урок? Яка інформація виявилася для вас: а) новою, б) корисною, в) цікавою? Що вам удалося легко? Над чим треба ще попрацювати?

74 I Доберіть 10 пар слів, де перше буде твірним, а друге — похідним словом.

II Складіть 4–5 прикладів словотвірних рівнянь.

III Напишіть есе «Як підтримувати лад у довірлі».

§ 14 ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ. ПРЕФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ

На крилах мрій

Словотвірні можливості нашої мови невичерпні (І. Ющук).
Найкраща пригода, що може статися з людиною, —
це жити життям своєї мрії (О. Вінфрі).

Слово дня: витребеньки, потреба.

Пригадуємо:

- 1 Що таке словотворення?
- 2 Які слова називають твірними, а які — похідними?
- 3 Які значущі частини слова беруть участь у творенні нових слів?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які способи словотворення є в українській мові?
- 2 Чому мовознавці вважають невичерпними словотвірні можливості мови?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

75

Ознайомтеся з таблицею. Доповніть її прикладами з довідки. Розкажіть про способи творення слів в українській мові.

Способи творення слів

Спосіб	Як утворюється слово	Приклади
Префіксальний	за допомогою префіксів	<i>праліс</i> ← ліс
Суфіксальний	за допомогою суфіксів	<i>лісок</i> ← ліс
Префіксально-суфіксальний	за допомогою префікса і суфікса	<i>підсніжник</i> ← сніг
Безафіксний	відкидання від твірного слова префіксів, суфіксів і закінчення	<i>перехід</i> ← переходити
Складання основ (або слів)	поєднання двох і більше основ слова чи їх частин	<i>жовтогарячий</i> ← жовтий, гарячий
Абревіація	з початкових складів або перших букв слів	<i>США</i> ← Сполучені Штати Америки
Перехід слів з однієї частини мови в іншу	слово втрачає деякі граматичні ознаки певної частини мови	<i>молода</i> — хто? (наречена); <i>молода</i> — яка? (жінка)

Довідка: снігопад, зелень, прибережний, осінній, привезти, недосяжний, черговий (програш), черговий (учень), МВФ.

76

Ознайомтеся з порядком словотвірного розбору. Виконайте словотвірний розбір поданих слів.

Порядок словотвірного розбору слова

1. Запишіть слово для розбору в початковій формі.
2. Установіть його лексичне значення, а на його основі знайдіть твірне слово, запишіть його.
3. Визначте спільну частину обох слів (твірну основу) та словотворчий засіб.
4. Установіть спосіб творення слова.

зразок. 1. Сумський. 2. Той, що розташований у Сумах.
3. Спільна частина — *сум-*, додається суфікс — *-ськ-*.
4. Спосіб творення — суфіксальний.

Сумський ← *Суми*

Маринування, переказ, назавжди, учительська, прехитрий, надпотужний, НБУ, МЗС.

? 77 Яким способом утворилося слово «переосмислення»: префіксальним від іменника «осмислення» чи суфіксальним від дієслова «переосмислити»?

78 Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Запропонуйте заголовки до нього. Визначте спосіб творення виділених слів.

Усі люди мріють. Іноді про прості речі, а часом про те, що здається недосяжним. Якщо чітко сформулювати, чого хочеш, мрія стає ціллю.

Мрія: хочу **побачити** світ. Ціль: до тридцяти п'яти років об'їхати всі країни Європи й пожити в кожній два тижні.

Щоби мрія стала ціллю, треба чітко її сформулювати й визначити кроки, які до неї приведуть. Запиши їх і поміркуй: може, ці кроки варто розбити на ще дрібніші?

Можна **намалювати ланцюжок** за кількістю кроків і **зафарбувати** кожен крок, коли він виконаний. Так буде помітний **поступ**, а це неабияк підбадьорює (з кн. «Чого не вчать у школі»).

? 79 Розкажіть, яка найбільша ваша мрія. Визначте кроки на шляху до її здійснення. Запишіть усе, що заважає вам здійснити її.

80 I Прочитайте текст. Розберіть за будовою виділені слова. Про яку роль префікса в ньому йдеться? У яких життєвих ситуаціях вам може знадобитися ця інформація? Складіть речення з двома ключовими словами тексту.

Посміхаємося чи всміхаємося одне одному, зустрічаючись? Даруємо посмішку чи усмішку?

Якими гарними епітетами не прихорошуймо посмішку, на ній лишатиметься знак того префікса (з лат.: «те, що прибите спереду»), знак її перебування в іншій, з негативною енергією, душевній сфері. Посмішка може стати чимось агресивним, грубим (посміховище, робити з когось посміх...). Їй більше пасують не вельми приємні епітети: крива, глузлива, холодна, іронічна, саркастична.

Інша річ — усмішка. З усмішки ніхто не зробить «усміховища», бо не можна взяти когось на усміх, бо все-таки мамина усмішка, та й Джоконда усміхається. Усміхається, а не посміхається природа — квітами, погожим небом, мерехтливим морем. Те префіксальне «по-» в цьому випадку якесь мовби нещире, поверхове (А. Содомора).

? II Як правильно сказати: «дівчина усміхнулася» чи «дівчина посміхнулася»? Чи можна насміятися з когось?

- **81** Утворіть за допомогою префіксів нові слова від поданих. Поясніть, якого значення префікси надають словам.

Роз- : писати, малювати, чистити, садити;

без-: відповідальний, хмарний, водний, грамотний, шумний;

пре-: високий, дорогий, хитрий, добрий, чудовий;

не-: красивий, легкий, правда, погано, важко;

пере-: підготовка, горіти, молоти, чистити, писати.

- Чим збагатив вас урок? Яка інформація виявилася найцікавішою? Над чим треба ще попрацювати?

- **82**
- I** Складіть карту пам'яті «Способи словотворення в українській мові».
 - II** Випишіть із підручників історії, літератури 7–8 похідних слів і виконайте словотвірний розбір їх.
 - III** Напишіть есе на одну з тем, використовуючи слова, утворені префіксальним способом:
 - «Навіщо потрібно мріяти?»
 - «Якого кольору моя мрія?».

§ 15 СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ

Україна нездоланна

Найпрекрасніша країна бере початок із серця, котре любить цю країну (В. Чорней).

Слово дня: супостат, зайда, зійшлий, нечестівець, звитяга, відвага.

Пригадуємо:

- 1** Які способи словотворення в українській мові?
- 2** Якого значення надають словам префікси і суфікси?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Для чого необхідно знати відомості про творення слів?
- 2** Яка роль у збагаченні мови суфіксального способу творення?
- 3** Чи можна вважати письменників творцями нових слів?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

83

- I Визначте, до якої частини мови належать слова і що вони означають. Які з них пов'язані із соціокультурною темою уроку? Виконайте словотвірний розбір двох похідних слів.

Звитяга, відвага, акуратність, комунікабельність, хоробрість, відкритість, наполегливість, мужність, безстрашність.

- II Продовжте речення.

- Я прагну сформувати в себе... .
- Для цього я роблю... .

84

Автор поданих слів — письменник Анатолій Дімаров. Запишіть їх, позначте суфікси. Якого значення з ними набуває слово? Складіть із цими словами словосполучення.

Красивезний, важкенний, думочка, довжелецький, мозоляка, синячище, сподіваннячко, дрібнюній, упертющий.

85

Відредагуйте словосполучення й запишіть їх. Чим, на вашу думку, спричинені помилки? Яку тему з української мови треба опанувати, щоб уникати подібних помилок?

1. Мій брат — гарний комп'ютерщик. 2. Гречнева каша корисна для здоров'я. 3. Останнім часом усе більше прихильників азіатської кухні.

86

Визначте, з якого джерела взято інформацію. З якою метою її можна використати? Пригадайте, як називають виділені слова. Продовжте низку прикладів.

Кристалічна будова, але кришталева ваза. Книжний стиль, зворот, мова, традиція, знання; але книжковий фонд, шафа, виставка, ринок, фабрика. Дощова вода, краплина, струмок, хмари, потік; але дощовите літо, день, місяць, осінь, погода. Кінний плуг, залізниця, дорога, спорт, загін, розвідка; кінський біг, голова, спорт, сила. Туристичний (бюро, похід, журнал, довідник), але туристський (намет, поїзд, сезон, група, одяг, база). Музикальний (людина, пальці, слух, голос, вікторина), але музичний (училище, вечір, гурток, твір, мова). Людський (рід, натура, щастя, тіло), людяний (натура, усмішка, закони), людний (збори, місто, шлях, місце).

Лікарський..., лікувальний... .

Дружний..., дружній....

87

Визначте, які зі слів є твірними, які — похідними. Як утворилися похідні слова? Які фонетичні процеси відбуваються в процесі словотворення?

1. Прага — празький, Париж — паризький, Кавказ — кавказький, чумак — чумацький, Дрогобич — дрогобицький, Вінниця — вінницький, Волноваха — волноваський, Сиваш — сиваський, Черкаси — черкаський.

2. Чумак — чумацтво, боягуз — боягузтво, птах — птаство. Кравець — кравецтво, убогий — убозтво, товариш — товариство.

Під час творення прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** та іменників за допомогою суфікса **-ств(о)** кінцеві приголосні твірної основи чергуються:

[г], [ж], [з'] + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** = **-зьк(ий)**, **-зтв(о)**;

[к], [ч], [ц'] + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** = **-цьк(ий)**, **-цтв(о)**;

[х], [ш], [с'] + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** = **-ськ(ий)**, **-ств(о)**.

88

Утворіть прикметники від поданих іменників. Складіть словосполучення з похідними словами.

Східниця, Бахмач, Буг, Гадяч, Рига, Кагарлик, Трускавець, Кривий Ріг, Кременчук, Золотоноша, чех, француз, латиш, узбек, німець, турок, гагауз, грек.

89

Розгляньте таблицю. Розкажіть про чергування приголосних у суфіксах. Користуючись таблицею, утворіть іменники від прикметників «козацький», «черкаський», «угорський». Складіть речення з іменниками.

Чергування приголосних у суфіксах

-цьк(ий) + -ин- = -чч-(ин)	<i>донецький — Донеччина, німецький — Німеччина, вінницький — Вінниччина, але Галичина</i>
-ськ(ий), -ск- + -ин- = -щ-(ин)	<i>харківський — Харківщина, віск — вощина</i>
у присвійних прикметниках -ськ- , -ск- + -ин- = -сьч-, -сч-	<i>Ониська — Онисьчин, Васька — Васьчин, Параска — Парасчин, але Мелашка — Мелашин</i>
-к-, -ц- + -н- = -чн-	<i>безпека — безпечний, серце — сердечний</i>

90

Замініть словосполучення «іменник + іменник» словосполученнями «іменник + прикметник», запишіть їх. Визначте спосіб творення прикметників. Поясніть особливості вимови й написання.

Сік із яблука, вузол залізниці, промінь сонця, поле пшениці, вулиці Парижа, коктейль із молока, жовток із яйця, пляжі Туреччини, катакомби в Одесі, шлях чумаків, звичаї козаків.

91

Утворіть від поданих прикметників іменники із суфіксом *-ин-*.

Хмельницький, тернопільський, німецький, львівський, полтавський, словацький, одеський, турецький, херсонський, миколаївський, донецький, галицький.

92

Прочитайте речення. Випишіть слова, утворені суфіксальним способом. Поясніть написання виділених слів. Назвіть слова, у яких суфікси виражають суб'єктивну оцінку.

1. Пішов рівний теплий дощик, що пах татарським зіллям.
2. Василь їхав до хутора Кресельці в лісництво на раду отаманів, його супроводжували ще брат Петро Чучупака, боровицький отаман Павло Солонько. 3. Це була Дося Апілат, грушківська молода козачка, яка воювала в холоднорському гайдамацькому полку ще з Василем Чучупакою. 4. Так собі міркувала Ганнуса, стоячи біля причілка* хати, аж поки вгледіла на вершечку акації чорного ворона (В. Шкляр).

93

I Уявіть, що ви організатор пісенного фестивалю*. Вам необхідно запросити учасників із різних міст України (Київ, Житомир, Миколаїв, Чернігів). Продовжте перелік міст трьома-чотирма прикладами, утворіть від них іменники за допомогою суфікса *-ин-*. Як ви назвете мешканців цих міст. Запишіть ці назви.

II Що ви знаєте про фестивалі, які проводять в Україні? У чому полягає основна мета їх? Знайдіть у відкритих джерелах інформацію про фестивалі й поділіться нею з однокласниками / однокласницями.

Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь? Що було найважливішим на уроці?

94

I Запишіть 5–7 прикладів прислів'їв, приказок або речень із казок, у яких є зменшувально-пестливі суфікси.

II Запишіть назви населених пунктів, які згадує Ліна Костенко в історичному романі «Берестечко». Утворіть від них прикметники суфіксальним способом. Що вам відомо про Берестечко?

Берестечко, Прилуки, Висока Піч, Хотин, Рогатин, Гадяч, Ташлик, Темрюк, Попелюхи, Бортничі, Княжичі, Запоріжжя, Паволоч, Ташань, Тернопіль.

- III Опишіть хатню тваринку. Намагайтеся за допомогою слів зі зменшувально-пестливими суфіксами передати своє ставлення до неї.

§ 16 ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ

Особливості характеру українців

Слово дня: віддавна, гасло, дедалі.

Пригадуємо:

Якого значення надають словам префікси і суфікси?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чи багато слів у мові, утворених префіксально-суфіксальним способом?
- 2 У чому полягають особливості характеру українців?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

95 Закодуйте слова, використовуючи поданий цифровий код:

1 — префікс, 2 — корінь, 3 — суфікс, 4 — закінчення.

Віддавна, незалежність, український, переробити, досягнення, праліс.

96 Установіть твірну основу й визначте, за допомогою яких словотворчих засобів утворені слова.

Безпілотник, навушник, передгір'я, перенісся, затінок, придніпровський, Закарпаття.

97 1 Прочитайте текст. Визначте основну думку. Випишіть із тексту слова, що відповідають схемам:

- префікс + корінь + суфікс + закінчення;
- корінь + суфікс + закінчення;
- корінь + закінчення;
- корінь + суфікс.

Добра доля колись прийшла до українця з поля. Степ, його прямота, простір і воля поселили в українській душі шляхетні прагнення. У кожному з українців є частка Григорія Сковороди, Байди, Гонти, Залізняка. Їхня козацька слава в пам'яті й сучасних українців, які нерідко вважають, що коли на плечах міцно тримається голова, то до неї не зайвою буде й булава. Степовий обшир — це небесна зоряна безмежність і курна земна далечінь, протяжність і паріння, м'якість і гнучкість.

Поетичність, ліризм, душевність, схильність до споглядальності та глибокодумності, за визнанням більшості гостей-чужинців, притаманні саме українському національному характеру. Приємно дивували мандрівників в усі часи оптимізм українців, їхній гумор, схильність до жартів і кепкувань.

Які риси характеру ми відкривемо в наших предків, батьків, родичів, у собі? (за В. Супруненокм).

II Дайте відповідь на запитання, поставлене в тексті.

98

Доберіть до слів спільнокореневі слова, що належать до різних частин мови, запишіть їх, визначте спосіб творення.

I група: малюнок, біг;

II група: правда, день.

99

Спишіть, уставляючи потрібну букву. Визначте спосіб творення слів.

Пр..бережний, пр..милий, пр..краса, пр..кордоння, пр..морський, пр..землити, пр..морозити, ..варити, ..фотографувати, бе..аварійний, бе..суфіксний, бе..барвний.

100

Складіть слова. Запропонуйте свій варіант подібного завдання.

1. Префікс такий, як у слові *наднормовий*; корінь — як у слові *запланований*; суфікс — як у слові *зимовий*; закінчення — як у слові *холодний*.

2. Префікс такий, як у слові *упізнати*; корінь — як у слові *гора*; суфікс — як у слові *вночі*.

3. Префікс такий, як у слові *міжміський*, корінь — як у слові *континенти*, суфікс — як у слові *розвивальний*, закінчення — як у слові *старий*.

Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви отримали відповіді? Оцініть свою роботу на уроці.

 101 I Складіть хмару слів «Особливості характеру українців».

II Виконайте словотвірний аналіз слів.

Незабутній, приморський, захмарний, міждержавний.

III Напишіть есе «Я українець / українка».

§ 17 БЕЗАФІКСНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ

Сила любові

Що полюбив — у те й перетворився (Г. Сковорода).

Слово дня: крiтися.

 102 Назвіть слова, що визначають для вас значення слова «любов». У чому криється «сила любові»?

Шукаємо відповіді на запитання:

1 Який спосіб творення слів називають безафіксним?

2 Від яких частин мови можна утворити нові слова безафіксним способом?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

103 Зiставте твiрнi i похiднi слова. Доведiть, що похiднi слова утворенi за допомогою нульового суфiкса, а префiкси як засiб словотворення не використано.

Вiдпускати — вiдпуск, обсiвати — обсiв, розглядати — розгляд, оглядати — огляд, згинати — згин, налiтати — налiт.

 Безафіксним способом утворюємо іменники від прикметників і дієслів: *синій* → *синь*, *бiгати* → *бiг* (швидкий), *ходити* → *хiд*, *виходити* → *вихiд*.

104 Доберіть твірні слова, визначте, якою частиною мови є твірне й похідне слово. Установіть чергування звуків, знайдіть твірну основу, укажіть значення похідного.

Заслуга, винахід, провіз, покiс, вхiд, захiд, ноша, щeбiт, пуск, крик, дзвiн.

105 Утворіть від поданих слів іменники безафікським способом. Складіть із ними словосполучення. Визначте, до яких частин мови належать твірні й похідні слова.

Обмінювати, юний, промовляти, підкупити, співати, міцний, розбирати, виходити, зелений.

? **106** Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Хто може бути адресатом тексту? Назвіть слова, що визначають для вас значення слова «любов». Утворіть від виділених слів нові безафікським способом. Визначте, як утворилися варіанти власних імен. Утворіть від них якомога більше варіантів.

У чому криється сила любові?

— Як ми розуміємо, що нас хтось любить? Що ми робимо, щоб показати свою любов?

— Мій тато спеціально для мене винайшов рецепт омлету й готує його щоранку, — пригадав Іванко.

— А моя мама вишила мені білу сорочку до першого вересня, — вигукнула русява дівчинка.

— А мій старший брат усі вихідні вчив мене їздити на велосипеді, хоча друзі пропонували йому **грати** в «Майнкрафт», — з гордістю повідомив меншенький хлопчик.

— Ми не шкодуємо для тих, кого любимо, ані сил, ані часу, ані грошей, — **спробував** підсумувати Данилко (за В. Кохан).

107 Складіть текст «Осінь у моєму місті (селі)», використовуючи подані іменники.

Блакить, вись, синь, рань, стук, поклик.

👍 Найскладніше було виконати..., оскільки.... Найбільш несподіваним для мене було.... Я навчився / навчилася....

🏠 **108** **I** Запишіть 10–12 слів, утворених безафікським способом.

II Зосередьте свою увагу на слові «блакить». Дізнайтеся про нього якомога більше. Уявіть, яким воно є на смак, на дотик, як звучить, у якому образі постає. Знайдіть у відкритих джерелах поетичні рядки із цим словом. Запишіть їх у зошит. Підготуйте презентацію цього слова:

- лексичне значення;
- запис у транскрипції;
- спільнокореневі слова;
- синоніми;
- 5–6 словосполучень зі словом «блакить».

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Які є прояви любові?»
- «У чому сила любові?».

§ 18 СКЛАДАННЯ ОСНОВ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ СЛІВ

Мовна картина мого світу

Мовна картина світу — це образ світу, створений за допомогою мовних засобів (І. Саєвич).

Слово дня: обшир, виднокóло, боввані́ти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Який спосіб творення слів називають складанням основ або слів?
- 2 Чи може мова обійтися без складних слів?
- 3 Яку роль відіграють складні слова в мові?
- 4 Що таке «мовна картина світу»?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 109 Визначте спосіб творення поданих слів. Висловіть припущення, чому так названо предмети і явища, спосіб дії. Назвіть слова, у яких, крім складання, наявне відкидання суфіксів. Доберіть до виділеного слова якомога більше синонімів.

Молоко́воз, зерно́сховище, водо́мір, м'ясо́рубка, димо́хід, пішо́хід, льодо́руб, водо́лаз, грана́томет, телема́рафон, родо́від, мовозна́вець, самокритика, купівля-про́даж, **небосхи́л**, легкоатлет, само́скид, шляхо́провід.

 Слова можуть утворюватися **поєднанням кількох способів:**

Біло́сніжний — $\overline{\text{білий}} \overline{\text{сніг}}$ (чергування [г]/[ж]) + $\overline{\text{н}}$ = складання + суфіксальний спосіб.

Паропла́в — $\overline{\text{пара}}, \overline{\text{плава́ти}}$ = складання + безафіксний спосіб.

Увага! Установити, від якого слова та яким способом утворене слово, вам допоможе **словотвірний словник**.

110 Спишіть, уставляючи пропущені букви. Визначте спосіб творення виділених слів. Поясніть написання слів, позначених зірочкою.

1. Нарешті за оч..ретом забовваніли* куці **верболозу**.
2. Якщо йти цією смужкою **босоніж**, промацуючи твердь, то втрапиш на крихітний острівець* (*В. Шкляр*). 3. Літо збігло*, як день, і з невлежаного туману вийшов **синьоокий**, **золоточубий** вер..сень (*М. Стельмах*). 4. Сміх **благодворно** впливає на наш організм, він покращує настрій і самопочуття (*із журналу «Колосок»*).

111 Утворіть від поданих словосполучень (чи сполучень слів) нові слова, запишіть їх. Які способи творення вам довелося поєднати? Поставте наголос у похідних словах. З'ясуйте, які частини мови використано як твірні. Складіть речення з двома словами.

Ліва рука; сніг, падати; земля, копати; вода, падати; земля, трусити; білі зуби; сині очі; широкі плечі; газ проводити; чорна земля; сухий, віяти; зоря падати; вода, грати; електричний, возити; два голоси; три кути.

? **112** Визначте, як утворилися подані імена. Доповніть цей перелік власними прикладами. Які прагнення намагалися закласти люди в цих і подібних назвах? Назвіть відомих людей із такими іменами.

Любомир, Мирослав, Святослав, Богдан.
Людмила, Квітослава, Ростислава, Ярослава.

113 **1** Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Значення слів, помічених зірочкою, з'ясуйте за словником. Спрогнозуйте, де можна використати інформацію, здобуту з тексту.

Мовознавство вивчає, крім відомих вам слів, власні імена, що означають географічні назви, або топоніми.

Топонімія* — явище мовне, що перебуває в постійному розвитку й дуже тісно пов'язане з історією та географією. Топоніми* майже ніколи не бувають випадковими, тому їх називають **літописом** Землі.

Кожен народ давав свої назви містам і селам, річкам і морям, горам і долинам. Ці назви відбивають історію матеріальної й духовної культури народу. Усім із **дитинства** відомі назви рідної місцевості. Який же смисл вони несуть? Якщо спробувати з'ясувати істину, то багато чого можна дізнатися про історію, географію. Вивчаючи топоніми, ми дізнаємося не тільки про історичні зміни в житті людей, а й про мовні процеси, що відбивають ці зміни.

Мовознавці називають сукупність уявлень про світ мовною картиною світу. Топонімія є важливим її складником (з інтернету).

II Визначте спосіб творення виділених слів.

114

I Запишіть назви в алфавітному порядку. Визначте спосіб творення слів. Висловіть припущення, що відображають ці назви. Продовжте приклади географічних назв, утворених складанням основ або слів.

Білопілля, Гостролуччя, Златопіль, Тернопіль, Нововолинськ, Старокостянтинів, Наддніпрянщина, Ясногородка.

? II З'ясуйте у відкритих джерелах значення й походження слова «Маріуполь». Висловіть припущення, чому в словах «Бориспіль», «Тернопіль» ми використовуємо *-піль*, а в словах «Мелітополь», «Севастополь» — *-поль*. Як допомагають знання словотвору обрати правильний варіант?

👍 Які вправи виявилися для вас складними? Чому? Що треба зробити, щоб їх успішно виконати?

🏠 115 I Створіть хмару слів «Моя мовна картина світу».

II Запропонуйте цікаві варіанти назв парку, книгарні, магазину дитячих іграшок, туристичної агенції, перукарні, готелю, утворених складанням основ або слів. Виконайте словотвірний розбір похідних слів.

III Напишіть есе «У світі складних слів».

§ 19 ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

Сила наших почуттів

Ніщо не живить і ніщо не вбиває так, як почуття (Ж. Ру).

Слово дня: гамувáти, клекоті́ти, жéвріти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова називаємо складними?
- 2 Яким чином словотвір виявляє креативну (творчу) функцію мови?

🔍 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

116

- I Прочитайте текст. Чи згодні ви з автором?
- II Випишіть із тексту складні слова, розберіть їх за будовою та запишіть у транскрипції. Назвіть звуки, за допомогою яких поєднано основи слів. Визначте спосіб творення цих слів.

Почуття допомагають нам спілкуватися. Це наш спосіб взаємовпливу на настрій.

Найсильніші почуття є нашою підтримкою в подоланні буреломних перешкод: утрат, неприйняття, травм. Почуття — це наш транспортний засіб на шляху від гніву, заперечення, сорому й провини до прийняття. За їхньою допомогою ми вчимося відпускати й жити осмислено. Почуття сигналізують: щось відбувається, чи то хороше, чи то погане, нейтральне або загрозове. Вони дарують життєдайність (за З. Астон).

- III Згадайте пісні та музику, які вам приємно слухати. Які почуття викликають у вас ті чи ті музичні твори? Які з них спонукають замислитися, засмучують вас, а які допомагають відчувати себе піднесено, радісно? Розкажіть про це.

117

Підтвердіть або спростуйте твердження. Наведіть приклади.

Основи складних слів можуть поєднувати **сполучні голосні** [o], [e]. Їх на письмі позначають буквами **о, е, є**.

118

Визначте, від яких слів утворено наведені слова. До яких частин мови вони належать? Розберіть слова за будовою. З'ясуйте, звук, яким закінчується перша частина похідного слова, є твердим чи м'яким. Зробіть висновок, від чого залежить сполучний голосний.

1. Чорнозем, темноволосий, зеленоокий.
2. Середньовіччя, синьоокий, давньогрецький.
3. Самовчитель, конусоподібний, пішохідний.
4. Землетрус, зорепад, сонцезахисний.
5. Змієлов, краєвид, боєздатний.

119

Ознайомтеся з таблицею. Розкажіть про написання складних слів.

Буква	Правило	Приклади
о	Перша частина слова закінчується твердим приголосним; коли основа закінчується на м'який приголосний, то перед о пишемо м'який знак	<i>східноукраїнський</i> — Східна Україна, <i>лісостеп</i> — ліс, степ, <i>мовознавець</i> — мова, знати (знавець мови), <i>темноокий</i> — темні очі, <i>синьоокий</i> — сині очі

<i>e</i>	Перша частина слова закінчується на м'який приголосний, крім подовжених	<i>землемір</i> — земля, міряти, <i>працездатний</i> — праця, здатний (здатний до праці)
<i>є</i>	Перша частина слова закінчується на <i>й</i> або м'який подовжений приголосний	<i>краєзнавець</i> — край, знати (знавець краю), <i>життєлюб</i> — життя, любити

120

Випишіть складні слова, позначте в них твірні основи. Поясніть уживання сполучного голосного. Розгляньте подану нижче таблицю. Визначте, які правила обґрунтовують написання складних слів.

1. Емоції схожі на різнокольорове колесо. 2. Для називання емоцій здебільшого використовують іншомовні слова. 3. Щоб ускладнити тривожним думкам шлях до вашої голови, зануртеся в якусь головоломку, пограйте в теніс чи сходіть кудись із друзями. 4. Емоційні кордони потрібні не для самообмеження, а для благополуччя та захисту. 5. Розуміння — це ніби суперклей, який дозволяє тримати вкупі уламки пам'яті. Багатозадачність — це постійне перемикання уваги, яке не дає новим ідеям розвинутися (Б. Оклі).

Правопис складних слів

Разом	З дефісом
<ul style="list-style-type: none"> Складні іменники, у яких поєднані за допомогою сполучного голосного дві основи: <i>лісо-сплав</i>, <i>хліборіз</i>, <i>самохід</i> (друга основа віддієслівна); <i>високогір'я</i>, <i>густолісся</i>, <i>чорноліс</i> (прикметникова + іменникова основи); <i>газобалон</i>, <i>сталебетон</i>, <i>шлакоблок</i> (дві іменникові основи) 	<ul style="list-style-type: none"> Складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного звука, коли означають спеціальність, професію, наукові звання: <i>лікар-кардіолог</i>, <i>художник-мариніст*</i>, <i>член-кореспондент*</i>. Відмінюємо обидва іменники
<ul style="list-style-type: none"> Слова з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий тощо): <i>архі-</i>, <i>архи-</i>, <i>гіпер-</i>, <i>екстра-</i>, <i>макро-</i>, <i>максі-</i>, <i>мікро-</i>, <i>міні-</i>, <i>мульти-</i>, <i>нано-</i>, <i>полі-</i>, <i>преміум-</i>, <i>супер-</i>, <i>топ-</i>, <i>ультра-</i>, <i>флеш-</i>: <i>мінідиск</i>, <i>супермаркет</i>, <i>ультразвук</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Протилежні за змістом поняття: <i>купівля-продаж</i>, <i>розтяг-стиск</i>. Відмінюємо обидва іменники Казкових персонажів: <i>Зайчик-Побігайчик</i>, <i>Лисичка-Сестричка</i>. Відмінюємо обидва іменники

<p>● Складні слова, утворені від словосполучень, у яких одне слово головне, а друге — залежне: життя дати — життєдайний, сільське господарство — сільськогосподарський, сам ходить — самохід, десять поверхів — десятиповерховий</p>	<p>● Складні слова, утворені від словосполучень, у яких слова рівноправні й між ними можна поставити сполучник і: фізичний і математичний — фізико-математичний, жовтий і блакитний — жовто-блакитний. Але: жовтогарячий, червоногарячий, глухонімиий, хитромудрий, зловорожий</p>
<p>Складні слова іншомовного походження</p>	
<p>● Іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на о, а, що виконують роль сполучних голосних: агрокультура, відеофільм, кінозал, медіахолдинг</p>	<p>● Визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником: бізнес-план, блок-система, жар-птиця, інтернет-видання; іншомовні назви проміжних сторін світу: норд-ост, норд-вест. Відмінюємо другу частину</p>

121 Уставте пропущені букви. Обґрунтуйте написання складних слів.

Житт..пис, земл..коп, чорн..слив, сніг..пад, пад..лист, прац..здатний, рук..пис, житт..дайний, ліс..смуга, скел..лаз, правд..люб, друж..любний, сол..вар, хліб..дар, синь..цвіт, житт..люб, овоч..сховище.

122 Утворіть складні слова від поданих пар. Поясніть особливості написання. Скільки слів можна утворити від виділеного сполучення слів? Складіть із ними речення.

Глибина, міряти; метал, різати; сіно, косити; **листя пада-ти**; синій, очі; широкий, плече; рум'яний, щока; білий, сніг.

123 Згрупуйте слова відповідно до написання їх:

- разом;
- з дефісом.

Лікар/еколог, Цап/Відбувайло, лісо/степ, музей/квартира, евро/ринок, фан/клуб, фото/справа, вело/пробіг, фітнес/

клуб, лялько/вод, м'ясо/їд, піар/акція, глино/пісок, дизель/мотор, бізнес/проект, чар/зілля, буй/тур.

124 Розгляньте таблицю. Запишіть слова, використовуючи подану в ній інформацію.

Написання слів із *пів-*, *напів-*

Разом	Окремо
<ul style="list-style-type: none">Складні іменники з першою частиною напів-, полу-: <i>напівавтомат, напівімла, полумисок</i>	<ul style="list-style-type: none">Невідмінюваний числівник пів зі значенням «половина» з наступним іменником — загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини: <i>пів аркуша, пів відра, пів Києва, пів України</i>
<ul style="list-style-type: none">Якщо пів- із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття й не виражає значення половини: <i>піваркуш, південь, півзахист, півколо</i>	

(Пів)апельсина, (пів)місяць, (напів)правда, (пів)року, (пів)яблука, (полу)драбок, (пів)оберт, (пів)Вінниці, (пів)Єгипту, (напів)пільма, (пів)куля, (полу)кіпок, (напів)мавпа, (пів)метра, (пів)острів.

 Що нового ви дізналися на уроці? Яка вправа виявилася для вас найцікавішою? Які відкриття ви для себе зробили?

 125 **I** Підготуйте мультимедійну презентацію «Написання складних слів».

II Підготуйте слова для словникового диктанту «Написання складних слів» (15–17 слів).

III Напишіть есе «Скільки емоцій здатен умістити один день?».

§ 20 ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ СЛІВ

Економія мовних засобів — ознака нашого часу

Абревіатури — це витвори часу (Н. Клименко).

Слово дня: авжеж, відтоді, звідусюди, звідусіль.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Який спосіб творення називаємо абрєвіацією?
- 2 Яким чином абрєвіатури сприяють економії мовних засобів?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

126 Прочитайте складноскорочені слова. Запам'ятайте написання.

ЗСУ (Збройні сили України), ЗЗСО (заклад загальної середньої освіти), ООН (Організація Об'єднаних Націй), МВФ (Міжнародний валютний фонд), ТЮГ (Театр юного глядача), ЦНАП (Центр надання адміністративних послуг), ЗМІ (засоби масової інформації), медогляд (медичний огляд).

Складноскорочені слова, утворені з початкових (ініціальних) букв, називають **абрєвіату́рами**, що в перекладі з латинської мови означає «скорочую». Записуємо їх з великої букви без крапок: *ДПА (державна підсумкова атестація), ТР (тематична робота)*.

Складноскорочені слова, утворені частковим скороченням слів або основ, пишемо з малої букви разом: *педуніверситет, медкарта*.

127 Прочитайте текст. Наведіть власні приклади абрєвіатури. Складіть два речення з ними.

Найбільшу кількість значень має абрєвіатура ПК. Це *палац культури, паровий кран, передній край, перфокарта, підбирач-копнувач, пістолет-кулемет, предметний каталог, Повітряний кодекс, пожежний кран, польовий караул, постійний комітет, променевий кінескоп, проміжний конденсатор, прохідницький комбайн, прядильно-крутильна (машина), парсек* та інші.

128 Спишіть, уставляючи пропущені букви. Підкресліть абрєвіатури, поясніть їхнє значення й написання.

1. Як тій д..тині зватися Богданком, коли епоха зветься НТР? (*Л. Костенко*). 2. Опускаються снів НЛО на балкони (*Н. Диб'як*). 3. Ранок. Ми прокидаємося. Вм..каємо ТВ (*О. Смаль, Г. Смаль*).

129 Складіть і запишіть речення з поданими словами.

ЗНО, НЛО, МАН, ТСН, ЄС.

130

Утворіть складноскорочені слова й аббревіатури від наведених словосполучень. Поясніть особливості вимови й написання.

I група: міська рада, головний бухгалтер, виконавець робіт, державний бюджет, автобусний вокзал, заробітна плата, державна позика, технічне завдання, технічний мінімум, Національний банк України, Служба безпеки України, Мала академія наук, Парламентська асамблея Ради Європи.

II група: Українська повстанська армія, Європейський Союз, Донецький басейн, Міністерство освіти і науки, акціонерне товариство, спортивний зал, районне управління внутрішніх справ, фізична особа-підприємець, державна реєстрація, лінії електропередач.

Що нового ви дізналися на уроці? Яка інформація виявилася для вас найцікавішою?

131

- I Підготуйте карту пам'яті «Абревіація в українській мові».
- II Знайдіть у відкритих джерелах 12–15 аббревіатур і складноскорочених слів, з'ясуйте їхні значення й запишіть.
- III Напишіть есе «Абревіатури — це витвори часу».

§ 21 ПЕРЕХІД СЛІВ З ОДНІЄЇ ЧАСТИНИ МОВИ В ІНШУ

Дивовижний світ української мови

Як вогонь, у серці я несучу в майбутнє незгасиму мову,
слово незабутнє (Ю. Рибчинський).

Слово дня: недóсвіт, неперéливки, ошелéшити.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Який спосіб творення називаємо переходом слів з однієї частини мови в іншу?
- 2 Чи змінюється синтаксична роль слова через його перехід з однієї частини мови в іншу?
- 3 Чи змінюється лексичне значення слова через його перехід з однієї частини мови в іншу?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

132 Прочитайте, визначте, якими частинами мови є виділені слова. Визначте їхню синтаксичну роль. Чи погоджуєтеся ви з міркуванням, висловленим у 10 реченні? Відповідь обґрунтуйте.

1. Між горами **старий** Дніпро, неначе в молоці дитина (Т. Шевченко). 2. **Старий** увійшов до хати (П. Куліш). 3. Мій брат із дитинства мріяв бути **військовим**. 4. **Військовий** корабель охороняє морські рубежі нашої країни. 5. Для виробництва вакцин у світі задіяно всі **передові** технології. 6. Усі ми чекаємо добрих новин із **передової**. 7. Літо швидко пролетіло, і настало **перше** вересня. 8. На **перше** я люблю борщ. 9. **Сучасне** завжди на дорозі з минулого в майбутнє (О. Довженко). 10. **Сучасне** покоління дітей називають «поколінням смартфонів» (з газети).

133 Назвіть слова, що перейшли з однієї частини мови в іншу. З'ясуйте їхнє лексичне значення і синтаксичну роль. Пригадайте, у яких ситуаціях ви використовуєте такі слова.

1. І не знецінюйте коштовне. Не загубіться у юрбі. Не промініяйте неповторне на сто ерзаців* у собі (Л. Костенко). 2. Молода з друзками, молодий з боярами, співаючи пісень відповідного змісту, ходили по селу й запрошували родичів на весілля (нар. драма). 3. Черговий повідомив про відсутніх у класі. 4. До лікарні привезли пораненого. 5. Раптом серед пернатих зчинився переполох. 6. Бересток зустрічав подорожніх могутньою своєю зеленню (за Тодосем Осьмачкою).

134 З поданими словами складіть по два речення так, щоб слова були різними частинами мови.

Старший, учений, варенична, пряма, учительська.

 Чим запам'ятався урок? Яка вправа виявилася для вас найцікавішою? Які відкриття ви для себе зробили?

 135 I Підготуйте презентацію «Перехід слів з однієї частини мови в іншу».

II З п'ятьма словами складіть по два речення так, щоб слова були різними частинами мови.

III Напишіть есе «Дивовижний світ української мови».

РОЗДІЛ III. ЧАСТИНИ МОВИ

§22 САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Навіщо потрібні почуття сорому й провини

Сором — це почуття, знайоме нам усім. Відчувати сором — означає бути людиною (Б. Браун).

Слово дня: зашарітися, кепський, б'язко.

Пригадуємо:

- 1 Скільки в українській мові частин мови? Назвіть їх.
- 2 На які групи їх поділяють?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

 136 Чи знайоме вам почуття сорому? Що було причиною? Вам удавалося впоратися з ним самостійно? Прочитайте епіграф. Яку інформацію він містить — нову чи вже відому? Висловіть свої міркування щодо змісту.

 137 Розгляньте таблицю. До кожного слова з лівої колонки доберіть його значення з правої і приклад із середньої. На які питання відповідає кожна частина мови? Доберіть власні приклади.

Іменник	<i>зашарітися</i>	Називає ознаку предмета
Прикметник	<i>б'язко</i>	Означає дію предмета
Числівник	<i>ми</i>	Вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх
Займенник	<i>сімнадцятий</i>	Називає предмети
Прислівник	<i>почуття</i>	Означає число, кількість предметів чи порядок їх під час рахунку
Дієслово	<i>кепський</i>	Означає місце, час, причину, мету, ознаку, спосіб дії

138 Прочитайте речення. Що між ними спільного? Зміст якого речення вас найбільше здивував?

1. Сором нищить самоповагу, переконуючи, що, дізнавшись правду, люди нас зневажатимуть. 2. Хто не відчуває

сорому, той не здатен **співчувати** й вибудовувати близькі зв'язки з людьми. 3. Я маю чимало хороших друзів, та лише декілька **співчують**, коли мене поглинає морок сорому. 4. Коли нам потрібне **співчуття**, ми шукаємо **когось**, хто твердо стоїть на ногах, хто може виявити гнучкість і хто цінує нас за наші **сильні** сторони й душевне сум'яття*. 5. Опинившись у вирі сорому, я звернулася за підтримкою до **однієї** зі своїх сестер. 6. **Чотири** складники опірності сорому: визнай свої почуття, говори про них, осмисли те, що з тобою відбулося, і розкажи іншим (Б. Браун).

II Запишіть речення, яке містить найбільш корисну для вас інформацію. Усно визначте, до якої частини мови належить кожне слово. Укажіть частину мови виділених слів. Назвіть форми слова «сором».

? 139 I Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? Чи варто «догоджати» сорому, зважаючи на те, що він «не любить», що «ненавидить» і що «обожнює»? До яких частин мови належать помічені зірочкою слова і що вони означають? Доберіть до них синоніми.

Сором не любить, коли ви розповідаєте іншим, що сталося. Він ненавидить, коли його обгортають словами, він не виживає, коли ним діляться. Сором обожнює* таємничість. Найнебезпечніша поведінка після ганебного досвіду — приховати або поховати на дні душі свою історію. Коли ми приховуємо те, що сталося, — сором метастазує*. Пригадую, як я сказала вголос: «Мені потрібно з кимось porozмовляти негайно*! Сміливіше, Брене!» (Б. Браун).

II Якби вам довелося намалювати сором, як би ви його зобразили? Переформатуйте інформацію з текстової в графічну. Презентуйте свої доробки.

140 Складіть словотвірний ланцюжок до слова «сором». Визначте, до якої частини мови належить кожне слово.

141 I Прочитайте текст. Що поєднує два поняття — «сором» і «провина»?

Яка різниця між соромом і почуттям провини? Більшість дослідників і лікарів-практиків різницю пояснюють твердженнями: «Відчуття провини = Я зробив / зробила щось погане», «Сором = Я поганий / погана». Сором стосується нашої особистості, а провини — учинків (за Б. Браун).

- II Підсумуйте кількома реченнями всю інформацію про почуття сорому, яку ви дізналися. Зазначте, які висновки ви зробили для себе. Чи змінилося ваше ставлення до цього почуття? Чи додалося вам впевненості?

- **142** Змодельуйте ситуації, у яких одному з учасників має бути соромно. Висловіть припущення про те, за яких умов людина могла б уникнути цього стану.

- Здійсніть рефлексію в довільний спосіб, оцініть свою роботу на уроці.

- **143** I Запишіть улюблений вірш. Усно визначте в ньому частини мови.

- II Підготуйте презентацію «Самостійні частини мови».

- III Напишіть есе «Чого ніколи не потрібно соромитися».

§ 23 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТИН МОВИ. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Складники щасливого життя

*Щасливі люди загалом добріші, чуйніші, милосердніші,
краще володіють собою, стійкіші до ударів долі (Г. Рубін).*

*Щастя людини примножується, якщо її робота
щось приносить іншим людям, нехай і незначне (Л. Гунель).*

Слово дня: дозвілля, ніврб́оку.

Пригадуємо:

- 1 Які частини мови належать до службових? Назвіть їх.
- 2 Наведіть приклади прийменників.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим відрізняються самостійні і службові частини мови?
- 2 У чому особливості службових частин мови?
- 3 Яка роль вигука в мовленні?

- Сформулюйте особисті цілі на урок.

144

Розгляньте схему. Чи все вам зрозуміло? Сформулюйте запитання, на які тут є відповіді.

Частини мови?

Службові?

А вигук?

ЧАСТИНИ МОВИ

САМОСТІЙНІ

Мають лексичне значення, граматичні ознаки, виконують синтаксичну роль

іменник
прикметник
числівник
займенник
дієслово
прислівник

СЛУЖБОВІ

Не мають лексичного значення, слугують для зв'язку слів у реченні та частин складного речення, для творення граматичних форм

прийменник
сполучник
частка

ВИГУК

Не має лексичного значення, граматичних ознак; передає емоції мовця, відтворює звуки природи

145

I Прочитайте й запишіть. Чи всі сполучення слів є словосполученнями? Обґрунтуйте відповідь. Визначте, до якої частини мови — самостійної чи службової — належить кожне слово.

Зустрічі з друзями, цікаве дозвілля, найбільше благо, натхнення здобутками, ігри й розваги, фізична енергія, назустріч успіху, завершені справи, лише рішучість, мої бажання, любов і повага, із завзяттям, біля моря, не лінуватися, проєкт щастя, улюблена справа, немовби казка.

II Підкресліть ті сполуки, які ви вважаєте складниками щасливого життя. Вибір обґрунтуйте.

146

- I Прочитайте текст. Знайдіть інформацію про автора. Чи погоджуєтеся ви з його баченням щасливого життя? Чому? Визначте і запишіть список складників вашого щасливого життя.

Ральф Волдо Емерсон окреслив так умови щасливого життя: часто й багато сміятися; завоювати повагу розумних людей і любов дітей; заслужити визнання чесних критиків і стерпіти зраду фальшивих друзів; насолоджуватися красою; знаходити в інших найкраще; зробити світ трішечки кращим, залишивши по собі здорову дитину, або квітучий садок, або покращення соціальних умов; знати, що бодай одна людина легше дихала завдяки тому, що ви жили (Ч. Генді).

- II Яких частин мови в тексті немає? Назвіть із тексту по двоє прислівників, часток і прийменників.

147

- Прочитайте речення, відреагуйте на їхній зміст вигуком. Поясніть, які емоції викликало у вас прочитане. Які вигуки ви вживаєте найчастіше?

1. Згодом я побачив сонце, що поволі сходило на виднокраї*, наче прожектор, який освітлює сцену з долівки, відкриваючи публіці грандіозні чарівні декорації. 2. Трохи поплетявши вишуканим садом, вийшов на стежку. 3. На облямованій скаллям* галявині побачив працівників, що, озброївшись ножицями, навколішки ретельно підрівнювали газон. 4. У готелі такого рівня про газонокосарку не може бути й мови: вона потурбувала б спокій гостей... (Л. Гунель).

148

- Оберіть один з епіграфів уроку. Обґрунтуйте свій вибір. Доберіть аргументи, що підтверджують думку автора.

- Здійсніть рефлексію, визначивши свої досягнення. Оцініть свою роботу на уроці. Оцінку обґрунтуйте. Які емоції переважали на уроці?

149

- I Підготуйте презентацію «Частини мови».
- II Створіть колаж зі слів — різних частин мови на тему «Складники щастя».
- III Напишіть есе на тему «Яке воно — відчуття щасливості?».

§ 24 ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Світ моїх захоплень

Життя надто коротке, щоб його витратити на пусті речі (Я. Цунемото).

Слово дня: набу́ток, завзя́ття.

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо іменником?
- 2 Що вам відомо про іменник із вивченого раніше?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які морфологічні ознаки властиві іменникові?
- 2 Як іменник реалізує номінативну функцію нашої мови?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

Морфоло́гія — розділ науки про мову, що вивчає слова як частини мови. Тому поняття «морфологічні ознаки іменника» розуміємо як такі, що характеризують конкретне слово як частину мови. Для іменника такими є **рід, число, відмінок і відміна**.

Іменник реалізує **номіна́тивну** (називальну) функцію мови, завдяки чому всі предмети, явища, істоти, дії, вчинки тощо мають свої назви.

150

- 1 Прочитайте текст. Перекажіть його. Які аргументи наводить автор на користь улюбленого заняття? Випишіть окремо іменники, ужиті в однині та іменники, ужиті в множині. Випишіть по одному іменнику в різних відмінкових формах. Іменників у якому відмінку в тексті немає?

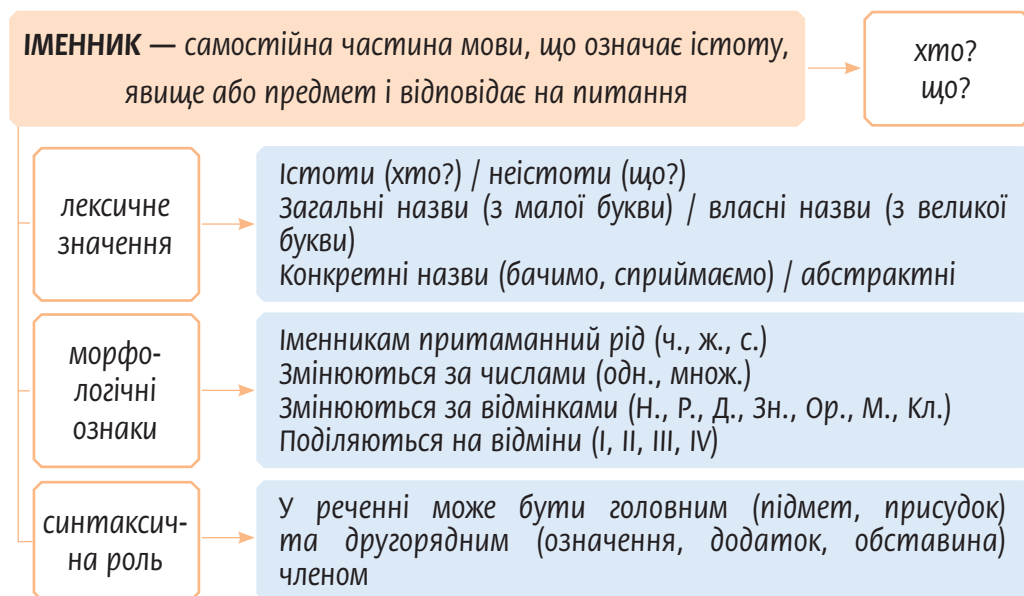
Улюблене заняття може поліпшувати настрій, дарувати відчуття спокою та умиротворення. Людина, поринаючи у світ свого захоплення, відволікається від буденних турбот і дрібних негараздів.

Будь-яке улюблене заняття сприяє мисленневому розвитку, тренує уяву, увагу та пам'ять. Це цілком очевидно, коли йдеться про такі хобі, як шахи, читання, розгадування крос-

вордів чи вивчення мов. Але й у будь-якому рукоділлі задіяна дрібна моторика, що впливає на діяльність і розвиток головного мозку. Перебування на свіжому повітрі під час занять бігом чи гри у волейбол — чудовий спосіб наситити киснем власний мозок і поліпшити його роботу (Ю. Данчук).

- II Доберіть кілька власних аргументів на користь улюбленого заняття.

- **151** Розгляньте схему. Що з уміщеного в ній вам відоме? Поставте запитання в разі потреби щось з'ясувати. Підготуйте розповідь про іменник, використовуючи схему.

- II Охарактеризуйте відповідно до змісту таблиці «слова дня». Що вони означають?

152 Що вам відомо про такі види хобі: виготовлення свічок, карвінг, флорбол, корфбол, блогінг, марблінг, модінг, печворк? Чи можна вживати словосполучення «улюблене хобі»? Чому?

 Здійсніть рефлексію в довільній формі.

- **153** Знайдіть інформацію про улюблені заняття п'ятох відомих людей. Запишіть про це окремими реченнями. Охарактеризуйте усно один іменник.
- II Запишіть 20 іменників, дорогих вашому серцю. Визначте їхні лексичні ознаки (за схемою).
- III Напишіть есе «Хобі, яке розвиває і збагачує мене».

§ 25 ІМЕННИКИ ЗАГАЛЬНІ І ВЛАСНІ, КОНКРЕТНІ ТА АБСТРАКТНІ

Народний одяг як відображення ознак різних епох

Вбрання — це завжди частина тебе,
твоєї індивідуальності (із журналу).

Слово дня: капелюшок, жовтавий, зеленавий, каблучка.

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про конкретні й абстрактні іменники? Наведіть приклади.
- 2 Які іменники мають загальне значення, а які — власне?

Шукаємо відповіді на запитання:

Як відрізнити іменники з абстрактним і конкретним значенням?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

154

- 1 Розгляньте схему. Поставте однокласникам / однокласницям запитання, на які в ній є відповіді. Чому це потрібно знати?

АБСТРАКТНИЙ

Називає поняття, явища, властивості, які не можна сприйняти органами чуття

мрія, гідність,
настрій, знання,
мода, перемога

II З яких слів — абстрактних чи конкретних — дитина починає пізнавати світ? Чому? До яких груп слів належать іменники з рубрики «Слово дня»?

155 Запишіть слова, визначте належність їх до груп (за схемою). Які із цих слів можуть бути і власними назвами? Обґрунтуйте. Чим відрізняються «кожух» і «кожушанка»?

Кептар, плахта, жупан, кирея, бриль, кобеняк, свита, капелюх, сіряк, кожух, кожушанка, крайка, черес, намітка.

156 I Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Випишіть по 5 слів із конкретним та абстрактним значенням. Значення яких слів важко пояснити маленьким дітям? Чому? Доберіть синоніми до слова «одяг».

1. Найхарактернішою рисою народного вбрання є збереження почуття міри: простота крою, нечисленність елементів крою, спокійні барви, невибагливість в оздобленні. 2. Одяг виконував різні функції: практичну, захисну, обрядову, оберегову, знакову, соціальну, національну. 3. Вибір матеріалу, з якого виготовляли одяг, свідчить про майновий та соціальний стан його носія. 4. У гарячі сонячні дні українські чоловіки носили брилі, сплетені з неперестиглих стебел жита чи пшениці — соломи. 5. Українці вірили, що вінок захищає дівчину від лихого ока, від нечистої сили. 6. Матеріал, із якого виготовляли одяг, позначений словами: вовна, оксамит*, парча*, полотно, сап'ян*, сукно, шовк (С. Терпелюк).

II Як ви розумієте функції одягу? Чому матеріал свідчив про майновий стан носія?

157 Прочитайте фразеологізми. Поясніть значення їх. Слова з яким значенням тут переважають? Відповідь обґрунтуйте.

1. Ламати бриль. 2. Здіймати бриль. 3. Носити вінок. 4. Поманити дукачем. 5. Полатати жупан. 6. Триматися, як воша кожуха. 7. Чіплятися, як реп'ях до кожуха. 8. Заткнути за пояс. 9. Затягнути пояс. 10. У сорочці народитися. 11. Зняти останню сорочку. 12. Не для шапки голова на плечах. 13. На злодієві шапка горить. 14. Протирати штани. 15. Лизати черевики.

158 Прочитайте порівняння. Що вони означають? Складіть із ними речення.

Як у віночку. Як у кожусі.

 Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

 159 **I** Доберіть і запишіть по 15 слів — назв старовинного й сучасного одягу. Поясніть значення кожного слова.

II Знайдіть інформацію і дайте письмові розгорнуті відповіді на запитання: Які два види одягу були в київських князів? Які відмінності, особливості має чоловіча вишита сорочка? Що таке «відлога»? Яку хустину називають терноюю?

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Що може розповісти одяг?»
- «Чим дорога мені вишиванка?».

§ 26 ВЕЛИКА БУКВА ТА ЛАПКИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

З Україною в серці

Мовна грамотність надає нам вагомі козири: відкриває доступ у світ найвищих культурних досягнень, дає змогу швидко поповнювати знання, ділитися ними з іншими (П. Селігей). Освіта — це вид гігієни. Письмо з помилками — то як невимиті руки або нечищені зуби (В. Стус).

Слово дня: вись, височіти.

Пригадуємо:

- 1 Які іменники є власними назвами?
- 2 Чим власні назви відрізняються від загальних?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова пишемо з великої букви?
- 2 Навіщо ці правила потрібно знати?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

160

I Розгляньте схему. Поясніть написання поданих нижче слів, використовуючи вміщені в ній правила.

Власні імена людей, прізвища, по батькові, псевдоніми, прізвиська

Назви небесних тіл, сузір'їв, галактик (крім слів **зоря, сузір'я, планета**)

Назви областей, округів, районів, селищних рад

Назви вулиць, бульварів, проспектів, провулків, узвозів

Назви державних і релігійних свят

Клички свійських тварин, приручених тварин

Географічні назви (крім службових слів і родових назв)

З ВЕЛИКОЇ БУКВИ ПИШЕМО

Назви закладів науки та освіти, театрів, музеїв (тільки перше слово)

Назви релігійних, міфологічних істот, дійових осіб у художніх творах

Назви держав (якщо складається з кількох слів, пишемо всі слова з великої букви)

Черкаська спеціалізована школа I-III ступенів № 33 імені Василя Симоненка, озеро Ялпуг, День Незалежності України, Барсик, Запорізька область, Валерій Федорович Залужний, сузір'я Велика Ведмедиця, вулиця Небесної Сотні, Великдень, Кобзар, гора Говерла, проспект Степана Бандери, Республіка Польща.

II Хто такий Василь Симоненко? Де розташоване озеро Ялпуг? Чим воно особливе? Що вам відомо про Валерія Федоровича Залужного? Чи є у вашому населеному пункті вулиця Небесної Сотні? Чому її так назвали? Що відзначаємо в День Незалежності України? Кого й чому назвали Кобзарем? Про кого можемо сказати: жив / жила з Україною в серці?

161

Складіть маршрут мандрівки Україною з 10 пунктів для іноземних гостей. Кожен пункт має містити власну назву. Обговоріть написання пропонованих назв.

Увага! Усі випадки написання великої букви у власних назвах уміщено в «Українському правописі».

162

I Прочитайте слова, знайдіть у схемі (с. 66) правила написання великої букви й лапок. До кожного правила доберіть власні приклади.

Орден «Золота Зірка», літак «Мрія», автомобіль «Ніссан», балет «Лісова пісня», пошукова система «Гугл», книжкова крамниця «Світоч», мінеральна вода «Нафтуся», готель «Явір», видавництво «А-ба-ба-га-ла-ма-га».

ЯКІ ВЛАСНІ НАЗВИ ПИШЕМО В ЛАПКАХ?

Назви видавництв,
готелів, заводів,
магазинів, клубів
тощо

Назви сайтів,
мереж, пошукових
систем

Назви кораблів,
потягів, літаків

Назви орденів,
медалей, відзнак

Назви книжок,
творів мистецтва,
газет, журналів

Торгові назви
товарів, виробів,
напоїв

Назви марок
машин, приладів,
техніки

У назвах, що складаються з родового найменування і найменування в лапках, **родове пишемо з малої букви**: *видавництво «Світ», басейн «Сонечко»*.

II Кому вручають орден «Золота Зірка»? Що вам відомо про український літак «Мрія»? Якою пошуковою системою ви користуєтеся? Яка ваша улюблена книжка?

163

Запишіть речення. Поясніть написання великої букви. Знайдіть інформацію про Героя України Євгенія Пальченка, поділіться нею.

1. Український фільм «Мати Апостолів» отримав одразу три нагороди 10-го Нью-Йоркського міжнародного кінофестивалю. 2. Одне з найгарніших і незвичайних місць України — Лемурийське рожеве озеро на Херсонщині — називають українським Мертвим морем. 3. Справжня родзинка Карпат — озеро Синевир. 4. Глава держави вручив орден «Золота Зірка» старшому лейтенанту Євгенію Пальченку (з інтернету).

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

164

- I Запишіть 7 запитань для ваших однокласників та однокласниць, у відповідях на які передбачте вживання слів із великої букви.
- II Підготуйте презентацію «Де є велика буква в моєму місті?».
- III Напишіть есе «Хто живе з Україною в серці?».

§ 27 РІД ІМЕННИКІВ

Позитивні думки

Ми складаємося з тих смаків, запахів і квітів, які в себе впускаємо.
Уважно вибирай те, чим себе харчуєш (Е. Сафарлі).

Слово дня: невда́ха, бідола́ха, симпа́тик.

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про рід іменників?
- 2 Як визначити рід іменника?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які іменники належать до спільного роду?
- 2 Чому, визначаючи рід у прізвищах, треба бути особливо уважними?
- 3 Прочитайте епіграф. Як ви розумієте його зміст?
- 4 Чи варто «в себе впускати» негативні думки? Чому?
- 5 Поясніть значення «слів дня». Які з них мають позитивний зміст, а які — негативний?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

165

- I Розгляньте малюнок і таблицю (с. 68). Підготуйте за нею розповідь про рід іменників.

Чоловічий?

Середній?

Жіночий?

Спільний?

РІД ІМЕННИКІВ

Чоловічий рід (додаємо <i>він, цей</i>)	ч. р.	<i>батько, брат, медик, успіх, план</i>
Жіночий рід (додаємо <i>вона, ця</i>)	ж. р.	<i>мати, Батьківщина, сестра, мрія, пісня</i>
Середній рід (додаємо <i>воно, це</i>)	с. р.	<i>небо, море, село, мислення, джерело</i>
Спільний рід (визначаємо в реченні)	сп. р.	<ul style="list-style-type: none"> ● назви осіб за характером, поведінкою, діяльністю: <i>базика, нероба, бідолаха;</i> ● незмінювані прізвища іншомовного походження: <i>Бельмондо, Трублаїні, Дюма;</i> ● українські прізвища із закінченням -а, -я: <i>Левада, Бандура, Джеря</i>

II Визначте рід іменників, використовуючи таблицю.

Відвага, шлях, видноколо, дивовижа, умілець, шпарина, симпатик, нікчема, задум, Родарі, осоння, Неїжкаша, толока, отава, Оттава, мир, сіромаха, жито, доріжка, надвечір'я, степ, завзяття.

Рід іменника визначаємо за його закінченням або підставляючи слова «він / цей», «вона / ця», «воно / це». **Спільний рід** визначаємо в реченні залежно від того, особу якої статі — чоловічої чи жіночої — позначає іменник. Помилка у визначенні роду стосовно людини може бути образливою для неї.

166 Запишіть речення. Усно визначте рід виділених слів. Поясніть.

1. Я не могла чекати аж до **ранку**, мусила тобі подякувати за знайомство з Капітоліною, бо це **дівчисько** таки добре грає в шахи (*Дз. Матіаю*). 2. **Бідолаха** Марія готувалася вдень і вночі, їй важко давалася біологія. 3. Місіс Софія **Кузинські** захоплено розповідала все, що пам'ятала з далекого дитинства. 4. Як невиправна **непосида**, я хотіла покінчити із цифрами якомога швидше, тому часто припускалася описок. 5. Я молилася про те, щоб місіс Ларсен і місіс Ді ніколи не дізналися про цю погану історію (*А. Шарк*).

- **167** Прочитайте текст. Доберіть із нього аргументи до тези «Дуже важливо вміти думати!». Чи вмієте думати ви? Обґрунтуйте. Які думки переважають у вас — позитивні чи негативні? На яких думках потрібно зосереджуватися? Чому?

Думками ми називаємо слова в нашій голові, наш спосіб розмовляти з іншими й собою. За їхньою допомогою ми озвучуємо ідеї, розповідаємо людям про себе й ухвалені рішення. Думки контролювати легше, ніж почуття й поведінку. Тож уміння їх помічати, ставити під сумнів і змінювати без осуду — це надкорисна навичка для життя. Важливо бути відкритими до змін, готовими перетворювати неконструктивні думки на конструктивні... (З. Астон).

- Визначте рід виділених слів. Як визначити рід, якщо слово вжите в множині?

 Здійсніть рефлексію, наголосивши на найкориснішому і найцікавішому досвіді. Оцініть результати своєї роботи.

- **168** Доберіть по 5 власних прикладів до кожного правила таблиці.
- Складіть речення з будь-якими п'ятьма словами спільного роду.
- Напишіть есе «Які думки позитивні?».

§ 28 ЧИСЛО ІМЕННИКІВ. ЗБІРНІ ІМЕННИКИ

Моє ставлення до проблем громади

Копай усередині себе криницю для тієї води, що зросить і твою оселю, й сусідську (Г. Сковорода).

Слово дня: чимр'аз, легкоду́х.

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про число іменників?
- 2 Наведіть приклади іменників в однині й множині.

Шукаємо відповіді на запитання:

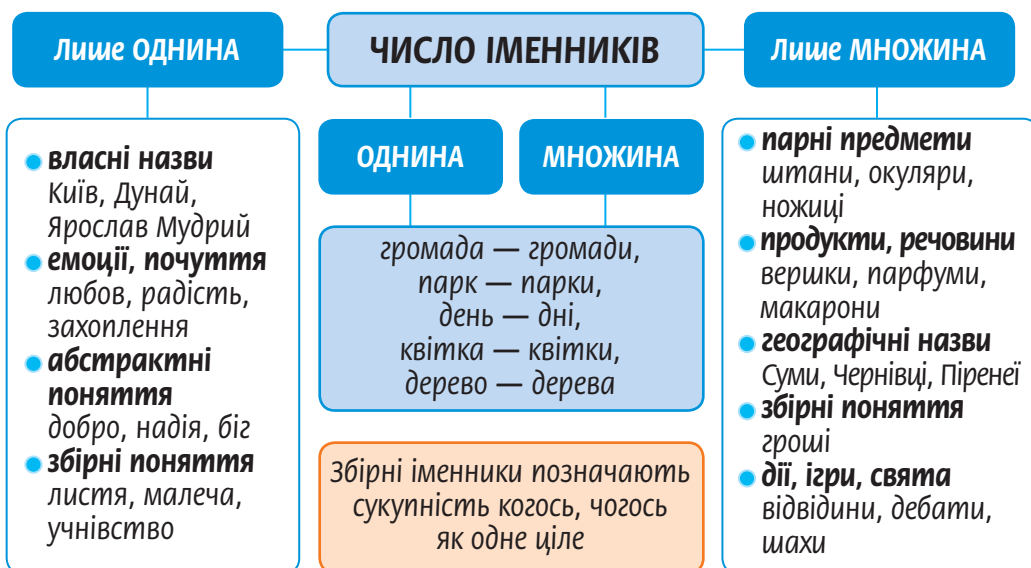
- 1 Які іменники мають лише форму однини?
- 2 Чи є такі іменники, яким не властива форма однини?
- 3 Які іменники називаємо збірними? Що вони позначають?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

169 Розгляньте схему. Відповіді на які запитання вона дає? Доберіть замість пропонованих власні приклади.

Іменники, що мають лише форму множини, називають **множинними**.

170 I Прочитайте текст. Чи згодні ви з автором? Доберіть заголовок. Випишіть 5 ключових слів. Висловіть припущення, що починається так: «Якщо намагатися обійти проблему, то...». Зробіть висновки.

Проблеми також дають нам хороші шанси розширити нашу зону комфорту. Проблема є проблемою саме тому, що перебуває в межах нашого персонального всесвіту, але водночас поза межами нашої зони комфорту.

Отже, кожна проблема приховує можливість зростання. Коли ми лише ставимо собі запитання: «Як я розв'язую проблему?» — це мало що змінює. Та ми можемо запитати себе: «Як змінити ситуацію так, щоб ця проблема більше не виникала?» (Б. Шефер).

II Випишіть іменники, визначте, до якої групи (за схемою) вони належать.

171 I Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Котрі з названих проблем властиві вашій громаді? Чи має ваша громада позитивний досвід розв'язання їх? Поділіться.

1. Дороги, **коронавірус**, робочі місця, **сміття**, правопорядок, сервісні **служби** — ось що найбільше болить сьогодні громаді **Шумщини**. 2. Об'єднані територіальні громади отримали **повноваження** утворювати або ліквідовувати заклади **освіти**. 3. Однією з основних екологічних проблем Городнянської громади є **випалювання** сухої **трави**. 4. У низці населених **пунктів** заклади культури або не працюють зовсім, або зрідка організовують заходи, або **графік роботи** закладів не відповідає потребам **мешканців**. 5. У Смизькій громаді Дубенського району пріоритетними вважають такі питання: правопорушення, що вчиняє **молодь**; облаштування доріг; якість води і зношеність комунікацій; вивезення і **сортування** сміття тощо (з *інтернету*).

II Визначте число виділених іменників.

 Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

 172 I Завдання дослідникам / дослідницям: знайдіть у довідковій літературі, які групи слів не увійшли до схеми (с. 70). Назвіть їх і наведіть приклади.

II Сформулюйте й запишіть окремими реченнями 5 нагальних проблем вашого села / міста або територіальної громади. Усно визначте число іменників.

III Напишіть есе «Моє ставлення до проблем громади».

§ 29 ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ. ОСОБЛИВОСТІ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА

Величні українці

*Де грамотні люди, там біди не буде (нар. мудрість).
Ціна величі — відповідальність (В. Черчилль).*

Слово дня: вільноду́мець, відчайду́х.

Пригадуємо:

- 1 Скільки відмінків в українській мові?
- 2 Які частини мови змінюємо за відмінками?
- 3 На які питання відповідають відмінки?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому полягають особливості кличного відмінка?
- 2 Що означають слова *вільнодумець* і *відчайдух*?
- 3 Кого ви назвали б величними українцями?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

173 Розгляньте схему. Визначте питання кожного відмінка. Наведіть приклади.

Відмінки потрібні для об'єднання слів у реченні. Головним засобом вираження відмінкових значень є закінчення.

Кличний відмінок — це одна з виразних ознак нашої мови. Особливістю кличного відмінка є те, що він не має запитань. У форму кличного відмінка ставимо іменник, що називає особу, істоту чи предмет, до якого звертається мовець.

174

- 1 Прочитайте речення так, як вони записані. Прочитайте вдруге, поставивши іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Чому це важливо? Визначте відмінки. У яких відмінках форми іменників збігаються?

1. У (червень) 1892 (рік) від сучасного Володимирського (узвіз) в (напрямок) (Хрещатик) вперше рушив електричний трамвай. Винайшов цей чудо-транспорт інженер Федір Піроцький, нащадок давнього козацького (рід) з (Полтавщина).
2. Один із головних (атрибут) (Різдво) у США та (Європа) — колядка «Carol of the bells» — одразу створює святкову (атмосфера). Відомо близько ста її (версії) — хорові, акустичні,

навіть баскетболісти NBA вистукують (мелодія) (м'ячі). Автор цього різдвяного (шедевр) — провінційний учитель (музика) Микола Леонтович. 3. Шість (танки) — проти двадцятьох: такий бій успішно провів підрозділ (Герой України) (капітан) (Сергій Пономаренко) (*С. Коваленко*). 4. Андрій Люташин був одним із (льотчики), за чиїми (подвиги) народ створив образ (Привид Києва). «Хлопці, будемо жити!» — саме з такими (слова) майор скерував (винищувач) на (колона) (окупанти), що сунула на (столиця)... (*А. Олехнович*).

 II Чи можна згаданих людей назвати видатними українцями? Чому? Що, на вашу думку, робить людину величною?

 I Прочитайте текст. Що вам було відомо про цю родину? Що нового дізналися? Які почуття викликав текст? У чому велич і трагедія роду Симиренків?

Симиренки, підприємливі «цукрові **королі**», збудували для своїх працівників поряд із заводом ціле містечко з лікарнею, школами і навіть театром. Кожну **сім'ю** забезпечили окремим будинком і городом, самотні мешкали в гуртожитку. Увечері **вулиці** освітлювали гасовими ліхтарями. На той час таку **розкіш** могли собі дозволити лише найбільші міста імперії.

Свідком усіх цих новацій став і Тарас **Шевченко**, коли в 1859 році відвідав завод у Млієві. Поет зізнався, що його вірші більше не наважується друкувати жодне видавництво. Платон Симиренко за мить ухвалив рішення виділити 1100 рублів. І вже за рік у світ вийшло третє видання «**Кобзаря**», що вмістило 17 творів (*У. Скицька*).

II Виділені іменники поставте у форму орудного відмінка. До слова «розкіш» доберіть спільнокореневі.

 176 Об'єднайтеся в чотири групи. Виберіть по одному пошуковому завданню. Дайте розгорнуту відповідь на запитання. Визначте відмінки іменників.

1. Хто створив візуальний образ Супермена? 2. Хто винайшов гелікоптер, який уперше перетнув Атлантичний океан? 3. Чиї двигуни давали змогу перегнати звук? Хто першим у світі запропонував модель двоконтурного турбореактивного двигуна? Де його нині використовують? 4. Хто одержав

Нобелівську премію за винайдення стрептоміцину, який дав змогу здолати туберкульоз (за У. Скицькою).

 Здійсніть рефлексію. Оцініть результати своєї роботи.

177

I У багатьох європейських мовах немає відмінків. Знайдіть інформацію про це й підготуйте повідомлення. Яка загальна кількість відмінків у всіх мовах світу? Яка найбільша кількість відмінків в одній мові?

II Створіть презентацію «Відмінки іменників».

III Напишіть есе «Цю людину я вважаю величною».

§ 30 ПОДІЛ ІМЕННИКІВ НА ВІДМІНИ ТА ГРУПИ. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

Надійна дружба

*Друга не маєш — шукай, а знайдеш —
тримай (нар. творчість).*

Слово дня: навзаєм, оболонь.

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо закінченням?
- 2 Дайте визначення основи слова.
- 3 Назвіть м'які й шиплячі приголосні.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 За якими ознаками іменники поділяють на відміни?
- 2 На скільки відмін поділяють іменники?
- 3 Навіщо потрібен поділ на відміни?
- 4 Які особливості відмінювання іменників І відміни?
- 5 Яку дружбу можна назвати надійною?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

178

Розгляньте схему. Поставте запитання, щоб перевірити, чи добре ваші однокласники й однокласниці розуміють її зміст.

ВІДМІНИ ІМЕННИКІВ (рід іменника і закінчення в Н. в.)

I відміна

Іменники ж. р., ч. р., сп. р. із закінченням **-а(-я)**: Микита, дружба, надія, базика

II відміна

Іменники ч. р. із закінченням **-о та нульовим**: Павло, дядько, день;
іменники с. р. із закінченням **-о, -е, -я**: літо, човенце, завзяття

III відміна

Іменники ж. р. з нульовим закінченням: радість, далеч, паморозь;
іменник мати

IV відміна

Іменники с. р. із закінченням **-а(-я)**, у яких під час відмінювання додається суфікс **-ат(-ят-)** або **-ен-**:
маля — маляти, плем'я — племені

Не належать до відмін:

- **множинні іменники**: канікули, Чернівці, сани;
- **незмінювані іменники**: таксі, конференсьє;
- **прізвища ж. р. на кінцевий приголосний та -ко**: Авдіюк, Яхненко;
- **аббревіатури**: ЗСУ, ООН, МЗС

Іменники I та II відмін за кінцевим приголосним основи поділяють на три групи: **тверду** (основа закінчується твердим приголосним), **м'яку** (основа закінчується м'яким приголосним) і **мішану** (основа закінчується шиплячим).

179

Подані іменники згрупуйте за відмінами і запишіть. Визначте також групу іменників I та II відмін.

Бувальщина, курча, оболонь, взаємини, бюро, ім'я, ведмежа, Орест, верхів'я, дитя, батько, вереда, бешкетник, мудрість, книгарня, дивовижа, пюре, косовиця, вишкіл, мати, доквілля, мідь, зайча, невагомість, відвідини.

Поділ іменників на відміни необхідний для того, щоб згрупувати іменники за особливостями відмінювання. Це дає змогу виписати правила, знаючи які, ви ніколи не помилитеся у виборі закінчення.

I Розгляньте схему, доберіть запитання і завдання, щоб перевірити, як засвоїли зміст її.

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

	тверда	м'яка	мішана
Н.	-а	-я	-а
Р.	-и	-і(-ї)	-і
Д.	-і	-і(-ї)	-і
Зн.	-у	-ю	-у
Ор.	-ою	-єю(-єю)	-єю
М.	-і	-і(-ї)	-і
Кл.	-о	-е(-ю), -є	-е

У давальному і місцевому відмінках однини перед закінченням **-і** відбувається чергування приголосних:

[з] — [з']: смуга — смугі — на смугі;

[к] — [ц']: толока — толоці — на толоці;

[х] — [с']: муха — мусі — на мусі

В орудному відмінку однини

- іменники **твердої групи** мають закінчення **-ою**: дружбою, командою, Україною;
- іменники **м'якої групи** мають закінчення **-єю(-єю)**: долею, криницею, мрією, Софією;
- іменники **мішаної групи** мають закінчення **-єю**: межею, задачею

У кличному відмінку однини

- іменники **твердої групи** мають закінчення **-о**: подружко, Миколо, Україно;
- іменники **м'якої групи** мають закінчення **-е(-ю), -є**: доле, мріє, бабусю, Софіє;
- іменники **мішаної групи** мають закінчення **-е**: меже, круче

II Доберіть запитання і завдання, щоб перевірити, як ви засвоїли цей матеріал. Використовуйте подані слова.

Зразок. Іменники якої групи в орудному відмінку мають закінчення **-єю**? Як правильно — «соціальною мережею» чи «...мережою»? Чому?

Перерва, Надія, веселка, удача, усмішка, фея, Гра, сторожа, Мар'янка, віхола, мережа, Миколка, волонтерка, сім'я, листоноша, рука, жменя, матуся.

У місцевому відмінку множини іменники І відміни мають закінчення **-ах** (тверда і мішана групи) і **-ях** (м'яка група): *по дорогах, на вулицях*.

181

Прочитайте текст. Перекажіть його. Чи є у вас надійні друзі? Чому ви вважаєте їх надійними? Поставте виділені слова в орудному відмінку. Поясніть вибір закінчення.

Вам же знайоме відчуття, що панує в компанії добрих друзів, — особливе щастя, радість, тепло, відчуття, що ви в **безпеці**? Воно з'являється завдяки усвідомленню, що хтось цілком розуміє вас. Якщо ви переконані, що такий час із подругами / друзями настільки ж важливий, як **їжа** чи свіже повітря, то ви маєте **рацію**. Науковці виявили, що така **дружба** додає сил, здоров'я та щастя. І, виявляється, дружба — найкраща річ для **перевірки** та плекання ваших умінь у формуванні впевненості (за К. Кей, К. Шипмен).

182

Продовжте речення. Укажіть до яких відмін належать усі вжиті в реченнях іменники.

1. Справжня подруга / справжній друг — та / той, що... .
2. Вона / він не подруга / друг, якщо... .
3. Коли ти разом із друзями,
4. Дружба завжди потребує... .
5. Щоб започаткувати справжню дружбу,

183

Прочитайте текст. Чи можна подружку Маргарити назвати надійною? Чому? Змодельюйте ситуацію, що підтверджує надійність дружи. Визначте відміну кожного іменника з тексту.

Маргарита завершила свій виступ і, цілком задоволена собою, величаво повернулася на місце.

— Ну, як я виступила? — питає мене.

— Класно, — щиро кажу я.

Бо це і справді було класно. І ми з Маргаритою подруги. А заздрити їй, що вона така красива, безглуздо і не дуже гідно. Сподіваюся, ви розумієте, про що я.

Звісно, Маргариті приємно, що в неї така зовнішність. І вона часом цим хизується. Багато дівчат вважає, що Маргарита — самозакохана розбивачка сердець. Може, деякі

серця і розбилися через неї. Але не скажу, що Маргарита розбиває їх зумисне.

Я знаю про Маргариту багато чого іншого, про що решта дівчат не здогадується або не звертає на це уваги (Дз. Матіяш).

Чим збагатив вас цей урок? Які емоції сьогодні переважали? Чому? Чи задоволені ви результатами?

184

I Який іменник ви назвали б сьогодні своїм «словом дня»? Чому? Напишіть обґрунтування.

II Випишіть з улюбленої поезії іменники, визначте відміну й групу.

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Коли дружба стає надійною?»
- «Мій надійний друг» / «Моя надійна подруга».

§ 31 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ

Благодійність

Життя для інших — це закон природи. Ми всі народжені, щоб допомагати одне одному. Неважливо, наскільки це складно. Життя прекрасне, коли ти щасливий; але набагато краще, коли інші щасливі завдяки тобі (Папа Франциск).

Слово дня: благодійник, власноруч.

Пригадуємо:

- 1 Які іменники належать до II відміни? Наведіть приклади.
- 2 На які групи поділяють іменники II відміни?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як правильно відмінювати іменники II відміни?
- 2 *Автобуса* чи *автобусу*? До *Львова* чи до *Львову*?
- 3 Як ви розумієте слово *благодійність*?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

185

I Розгляньте таблицю. Провідмінійте іменники «Дмитро», «друг», «бажання». Зверте закінчення за таблицею.

Відмінки	Однина						Множина	
	Тверда		М'яка		Мішана		ч. р.	с. р.
	ч. р.	с. р.	ч. р.	с. р.	ч. р.	с. р.		
Називний	[], -о	-о	[]	-е, -я	[]	ж, ч, ш (-е)	-и, -і (-ї)	-а (-я)
Родовий	-а, -у	-а	-я, -ю	-я	-а	-а	-ів (-їв), []	[], -ей
Давальний	-ові, -у		-еві, -єві, -ю		-еві, -у		-ам, -ям	-ам, -ям
Знахідний	Н. або Р. в.	Н. в.	Н. або Р. в.	Н. в.	Н. або Р. в.	Н. в.	Н. або Р. в.	Н. або Р. в.
Орудний	-ом	-ом	-ем, -єм	-ем, -єм, -ям	-ем, -єм	-ем, -єм	-ами, -ями	-ами, -ями
Місцевий	-і, -у, -ові	-і, -у, -ові	-ї, -ю, -еві, -єві	-і, -ю	-еві	-і	-ах, -ях	
Кличний	-у, -е	—	-ю	—	-у, -е	—	Н. в. -е	Н. в.

II Запишіть усі слова, що асоціюються у вас з іменником «благодійність». Підкресліть іменники II відміни. Поставте їх у форму родового й місцевого відмінків. Прочитайте епіграф, поясніть його зміст.

186

I Прочитайте речення. Випишіть іменники II відміни. Визначте групу й відмінок, підкресліть закінчення. Виділені іменники поставте у форму орудного й кличного відмінків.

1. Оскільки радянська влада вважала благодійність «перешкодою капіталістичного ладу», то майбутнього в меценатів* у новій державі не було. Ба більше, колишні благодійники були оголошені класовими ворогами. 2. Коштом Івана Мазепи перебудовано Богоявленський собор Братського монастиря. 3. Григорій Галаган видав документ про звільнення видатного кобзаря Остапа Вересая з кріпацтва. 4. Євген Чикаленко колекціонував українські слова, з пристрасстю вродженого етимолога* з'ясовував походження їх. 5. Народження і життя української газети «Громадська думка» забезпечили Євген

Чикаленко і **Василь** Симиренко, найвидатніші меценати того часу. 6. М. Костомаров передав 4 тисячі карбованців для оголошення конкурсу на складання словника української мови й премії переможцям.

- II Що вам відомо про згаданих у реченнях людей? Чи можна назвати їх благодійниками? Наскільки це важливо в наш час?

187 Розгляньте схему. Назвіть слова, написання закінчень яких у вас раніше викликало сумніви. Доберіть по кілька власних прикладів до кожного пункту правила. Дайте відповідь на друге запитання рубрики «Шукаємо відповіді на запитання».

ІМЕННИКИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ в родовому відмінку однини мають закінчення

-а(-я)

- 1) **назви істот:** сина, татуся, Бориса, орла;
- 2) **назви конкретних предметів:** клена, потяга, плаща;
- 3) **назви одиниць вимірювання:** грама, кілометра, мільйона;
- 4) **назви відрізків часу:** місяця, вівторка, листопада;
- 5) **назви населених пунктів, річок:** Миргорода, Діниця́ (але Дунajú)

- 1) **назви абстрактних понять:** хисту, сорту, успіху, героїзму;
- 2) **назви почуттів, станів, хвороб:** сорому, сну, гніву, грипу, кашлю;
- 3) **назви явищ природи:** вітру, грому, туману, падолисту;
- 4) **назви річок, озер, гір, країн:** Дону, Паміру, Єгипту, Китаю;
- 5) **назви ігор, танців, речовин:** боксу, вальсу, йоду, кисню

-у(-ю)

188 Запишіть словосполучення, вибравши з дужок правильне закінчення.

Листя з дуб(-а, -у), колір костюм(-а, -у), розмір внеск(-а, -у), графік автобус(-а, -у), прояви талант(-а, -у), близько одного кілометр(-а, -у), приїзд гетьман(-а, -у), фінансування словник(-а, -у), на початку листопад(-а, -у), на березі Дніпр(-а, -у), побажали успіх(-а, -у), пориви вітр(-а, -у), повернувся з Кита(-я, -ю), забракло кисн(-я, -ю).

189

Прочитайте текст. Охарактеризуйте вчинок друзів. Висловіть своє ставлення до нього. Випишіть у початковій формі іменники II відміни. Усно поставте їх у форму родового відмінка. Зверте закінчення за схемою, поданою вище.

Білл Гейтс разом зі своїм добрим другом, мільярдером Ворреном Баффетом, започаткував кампанію під назвою «Клятва дарування». Згідно з нею найзаможніші люди світу публічно заявляють про те, що віддають свої статки на благодійність. Водночас жодних документів ніхто не підписує, а клятва є лише моральним зобов'язанням. До цієї ініціативи приєдналося багато мільйонерів і мільярдерів з усього світу (*М. Сердюк*).

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

190

I Випишіть із художнього твору 15 іменників чоловічого роду II відміни, утворіть і запишіть від них форму родового відмінка однини.

II Випишіть 10 найцікавіших для вас іменників II відміни. Вибір обґрунтуйте. Будьте готові провідміняти будь-який із них.

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Благодійники нашого часу»
- «Гідна поваги й захоплення благодійність»
- «Якою має бути благодійність?».

§ 32 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ III ВІДМІНИ

Сила волі

Сила волі — це здатність робити те, що по-справжньому важливе, навіть якщо важко (*К. Макґоніґал*).

Слово дня: заману́лося, зась, кінова́р.

Пригадуємо:

- 1 Які іменники належать до III відміни? Наведіть приклади.
- 2 У яких випадках відбувається подвоєння букв як наслідок подовження приголосних?
- 3 У яких випадках ставимо апостроф?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як правильно відмінювати іменники III відміни?
- 2 Чому пишемо *річчю*, *миттю*, але *радістю*, *матір'ю*, *нехвороцю*?
- 3 Як ви розумієте слово *гідність*?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

191

- 1 Утворіть від поданих прикметників іменники III відміни, провідніайте їх. Зверте закінчення за таблицею та позначте його. Що означають ці іменники? Які із цих рис ви хотіли б сформулювати в себе? Що для цього необхідно робити?

Гордий, надійний, гідний, гостинний, щедрий, мудрий, сміливий, рішучий, старанний, охайний.

Відмінювання іменників III відміни

Відмінки	Однина		Множина	
Н.	область	галузь	області	галузі
Р.	області	галузі	областей	галузей
Д.	області	галузі	областям	галузям
Зн.	область	галузь	області	галузі
Ор.	областю	галуззю	областями	галузьями
М.	(в) області	(у) галузі	(в) областях	(в) галузях
Кл.	областе	галузе	області	галузі

- 2 Запишіть усі слова, що асоціюються у вас з іменником «гідність». Підкресліть іменники III відміни. Поставте їх у форму родового й орудного відмінків. Прочитайте епіграф, поясніть його зміст.

192

Проаналізуйте написання іменників III відміни в орудному відмінку. Зверніть увагу на виділені букви. У якому рядку наявні слова з подовженими кінцевими приголосними основи? Поміркуйте, чому не відбувається подовження приголосних в усіх інших словах. Спробуйте сформулювати правило, наведіть власні приклади.

1. Сіль — сіллю, ніч — ніччю, мазь — маззю.
2. Совість — совістю, щирість — щирістю, радість — радістю.
3. Кров — кров'ю, верф — верф'ю, любов — любов'ю.

Приголосні [д], [т], [з], [с], [л], [н], [ж], [ш], [ц], [ч] подовжуються перед -ю в орудному відмінку однини іменників III відміни, якщо в називному відмінку основа має один м'який або шиплячий приголосний: *молодь* — *молоддю*, *вісь* — *віссю*, *розкіш* — *розкішшю*, *ніч* — *ніччю*.

Якщо основа закінчується збігом приголосних, подовження немає: *молодість* — *молодістю*, *нехворощ* — *нехворощю*; якщо губним ([б], [п], [в], [м], [ф]) або [р], пишемо з апострофом: *кров* — *кров'ю*, *матір* — *матір'ю*.

193

Прочитайте текст. Сформулюйте його тему. Як ви розумієте поняття «гідність»? Випишіть іменники III відміни. Визначте відмінок, підкресліть закінчення. Виділені іменники поставте у форму орудного відмінка. Поясніть написання.

Є така тонка й ніжна, сильна й мужня, недоторкана й незламна **річ** — гідність людської **особистості**. У житті **людина** стикається із чесністю та підлістю, щастям та горем; бувають також миті не тільки радості, а й страждання, душу перевертають усепоглинальна **любов** і почуття **ненависті**; трапляються ситуації, коли потрібно відмовлятися від чогось і жертвувати чимось задля блага близької людини, піднятися силою своїх думок, переконань над почуттями й емоційними поривами (*з учнівського твору*).

194

Поставте іменники у форму орудного відмінка однини й запишіть. Поясніть написання їх. Усно складіть речення з виділеними словами.

Верф, повінь, відповідь, якість, кількість, блакить, повість, кіновар*, нехворощ*, папороть, **пам'ять**, розповідь, північ, ніч, юність, осінь, честь, **рішучість**, гідність, доповідь.

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

195

- I Випишіть із підручників літератури, історії 15 іменників III відміни, утворіть і запишіть від них форму орудного відмінка однини.
- II Складіть тлумачний словничок або мультимедійну презентацію «Найкращі риси людини», до якого включіть 10 іменників III відміни, розташуйте їх в алфавітному порядку й дайте стисле тлумачення.
- III Напишіть есе «Як гартувати в собі силу волі?».

§33 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІV ВІДМІНИ

Дослухаємося до природи

Великим і малим птахам завжди знаходилось місце
поруч із людиною (В. Супруненко).
Хіба птахи можуть співати, якщо їхні гаї вирубані? (Г. Торо).

Слово дня: п'уцьвірінок, гостинність.

Пригадуємо:

- 1 Які іменники належать до ІV відміни?
- 2 Які слова називають спільнокореневими?
- 3 Які іменники є назвами істот, а які — неістот?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як правильно відмінювати іменники ІV відміни?
- 2 У яких ситуаціях використовуємо іменники ІV відміни?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

196 Доберіть до поданих іменників спільнокореневі, що означають назви малят. Визначте відміну іменників. Висловіть припущення, чому подані й дібрані вами іменники належать до різних відмін. Пригадайте фразеологізми, до складу яких входять назви тварин.

Зразок. *Лев — левеня.*

Тигр, білка, слон, заєць, страус, вовк, миша.

197 Послухайте спів пташок за покликанням в електронному додатку до підручника. Які емоції ви відчували під час прослуховування? Доберіть до назв птахів спільнокореневі, що означають назви малят. Пригадайте, яких птахів рідного краю ви знаєте. А як називають їхніх діток, малих пташенят? Запишіть ці іменники. Доберіть до них прикметники-означення. Пригадайте, у яких життєвих ситуаціях використовують іменники ІV відміни. З якою метою?

198 Вивчіть уважно зміст схеми, назвіть закінчення іменників. Проаналізуйте особливості відмінювання іменників ІV відміни. Провідмінійте з опорою на схему кілька іменників (усно). Зробіть висновок, у яких відмінках з'являються суфікси.

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

-ат, -ят

ОДНИНА

Н.	пташеня,	ім'я
Р.	пташеняти,	імені / ім'я
Д.	пташеняті,	імені
Зн.	пташеня,	ім'я
Ор.	пташеням,	іменем / ім'ям
М.	(на) пташеняті,	(в) імені
Кл.	пташеня,	ім'я

МНОЖИНА

Н.	пташенята,	імена
Р.	пташенят,	імен
Д.	пташенятам,	іменам
Зн.	пташенят,	імена
Ор.	пташенятами,	іменами
М.	(на) пташенятах,	(в) іменах
Кл.	пташенята,	імена

-ен

Іменники IV відміни — назви неістот — у знахідному відмінку мають закінчення **-а**: бачу (кого? що?) *імена, племена, коліщата*. Назви істот мають нульове закінчення, як у родовому відмінку: *хлоп'ят, дівчат, лошат*. Деякі назви тварин мають паралельні форми: *гнати гусенят (гусенята), пасти телят (телята)*.

199 Знайдіть «зайве» слово в кожному рядку. Поясніть чому.

- Імена, племена, коліщата, лошата.
- Курча, курчатко, кошеня, пташеня.
- Телят, ягнят, гусей, хлоп'ят.

? **200** Прочитайте текст, доберіть до нього назву. Яку ситуацію описано? Чи траплялося у вашому житті щось подібне? Розкажіть про це. Визначте відміну кожного іменника. Випишіть іменники IV відміни, визначте їхній відмінок, позначте закінчення.

Я посадив совеня в кишеню, приніс додому й не без хвилювання показав його родині. Проте — о дива! — пущівірінка прийняли напрочуд ласкаво й доброзичливо, із сердечною гостинністю. Оселилося пташеня в моєму кабінеті, у плете-

ному кошику. І після тривалих суперечок ми нарекли його Уліссом. Совеня одразу дало зрозуміти, що воно має сильний характер і жартувати з ним не варто (за Дж. Дарреллом).

 Оцініть свою роботу на уроці. Оцінку обґрунтуйте. Які емоції переважали на уроці?

 201 **I** Випишіть із текстів художньої літератури 7–8 речень з іменниками IV відміни, визначте відмінок їх.

II Складіть тлумачний словничок або мультимедійну презентацію «Птахи України», до якого включіть 10 назв птахів, доберіть до них спільнокореневі назви малих істот (іменники IV відміни), розташуйте їх в алфавітному порядку й дайте стисле тлумачення.

III Складіть казкову розповідь про пригоди тварин, використовуючи іменники IV відміни.

§ 34 НЕЗМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ. РІД НЕЗМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

Різноманіття світу природи

Найголовніше — зберегти душевний спокій і радісне зачудування світом (М. Дочинець).

Слово дня: запаморочливий, надвечір'я.

Пригадуємо:

- 1 На які відміни поділяють іменники?
- 2 Які іменники не належать до жодної з відмін?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому іменники називають незмінюваними?
- 2 До якого роду належать іменники іншомовного походження, що називають тварин?
- 3 Як визначити рід незмінюваних іменників?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

202 Запишіть іменники, усно визначте відміни. Підкресліть ті, що не належать до жодної з відмін. Складіть із ними речення.

Змагання, журі, вишиванка, рушник, муліне, лоша, поні, кенгуру, есе, повість, рукопис, поезія, роман.

Незмінювані іменники, поєднуючись з іншими словами, **не змінюють своєї форми**: *яскраве муліне, яскравому муліне, яскравим муліне*.

Щоб визначити відмінок незмінюваних іменників, треба поставити до них питання.

203

Розгляньте таблицю. Проілюструйте її власними прикладами.

Незмінювані іменники

1. Загальні назви іншомовного походження, що закінчуються на <i>-а(-я)</i> , <i>-е(-є)</i> , <i>-і(-ї)</i> , <i>-о</i> , <i>-у(-ю)</i>	<i>ампула, бюро, кафе, ківі, манго</i> (але: слово <i>пальто</i> змінюється: <i>пальта, пальтом, у пальті</i>)
2. Власні іншомовні назви, що закінчуються на голосний	<i>Дюма, Гейне, Осло, Перу</i>
3. Жіночі прізвища на приголосний та <i>-о</i>	<i>для Ірини Моцак, з Оксаною Власенко, Ользі Караман</i>
Але: чоловічі прізвища на приголосний та <i>-о</i> відмінюються: про <i>Тараса Шевченка</i> , для <i>Назара Моцака</i>	
4. Аббревіатури: ● ті, що складаються з початкових букв: ● останній складник яких — незмінюваний іменник ● утворені з початкової частини слова й форми непрямого відмінка другого слова	<i>ООН, ЮНЕСКО, ЗСУ, КПП</i> <i>Інформбюро</i> <i>завкафедри</i>

204

Замініть подані словосполучення іменниками, запишіть їх. Визначте рід іменників, доберіть до них прикметники. У разі потреби звертайтеся до словника іншомовних слів.

Зразок. *Столиця Грузії — Тбілісі.*

Столиця Японії; перелік страв, страва з тушкованого м'яса та овочів у підливі; кавовий напій на основі молока; вершкове морозиво на паличці, вкрите шоколадною глазур'ю; вид

транспорту у великих містах, фактично варіант залізниці, лінії якого можуть бути розташовані під землею й на землі; автомобіль громадського користування з оплатою проїзду за лічильником (таксометром).

205

Ознайомтеся зі змістом таблиці. Доповніть її власними прикладами.

Рід незмінюваних іменників

Правило	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
● Назви осіб	кюре, рантьє, денді, конферансьє, маестро	леді, мадам, міледі, міс, пані, фрау	
● Назви тварин і птахів (якщо <i>стать</i> не вказано)	шимпанзе, поні, какаду, кенгуру, фламінго		
● Назви риб		івасі, путасу	
● Назви професій, посад (навіть якщо <i>їдеться про жінку</i>)	портъє		
● Назви вітрів	грего, майстро, сироко, солано, торнадо		
● Назви рослин			авокадо, алое, манго, каланхое
● Назви неістот	кабукі (<i>театр</i>), кантрі (<i>стиль</i>), сулугуні (<i>сир</i>), шимі (<i>танець</i>)	авеню (<i>вулиця</i>), бере (<i>груша</i>), кольрабі (<i>капуста</i>), маго (<i>мавпа</i>), салямі (<i>ковбаса</i>), цеце (<i>муха</i>)	ательє, бюро, депо, журі, каное, манто, меню, метро, пенсне, пюре, ралі, рандеву, таксі, танго, харчо, пюре
● Музичні терміни			алегро, капричіо, стакато

Правило	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
● Незмінні власні назви (за родовою назвою)	Капрі, Самоа (острів), Міссурі (штат), Кракатау (вулкан)	Кіліманджаро (гора), Калахарі (пустеля), Лімпопо (річка), Нікарагуа (країна)	Баку, Монте-Карло, (місто), Онтаріо, Оріноко (озеро)
● Незмінні абрєвіатури (за головним словом)	ХДУ (університет), МВФ (фонд), НБУ (банк)	АЗС (станція), ГЕС (станція), ООН (організація), СПУ (спілка)	МОН (міністерство) Виняток: НАТО (за зовнішньою подібністю до іменника с. р.)

Рід географічних назв визначаємо за об'єктом, який вони називають: *широка Міссісіпі* (річка), *сонячне Батумі* (місто).

Рід складноскорочених слів та абрєвіатур визначаємо за родовою належністю ключового слова: *МВФ виділив* (фонд).

206 Перекладіть іменники українською мовою, запишіть їх, доберіть до них прикметники-означення, визначте рід.

Atelier, attache, bureau, kiwi, mango, tour, cocoa, scoreboard, referee, kohlrabi, broccoli, kimono, dragee, aloe.

207 Розподіліть слова на три колонки за родами.

Арагві (річка), Онтаріо (озеро), Комо (місто), Нагасакі (місто), Борнео (острів), кантрі, манто, мадам, кредо, каланхое, кашне, гризлі, цунамі, Хоккайдо (острів), депо, кутюр'є, денді, фрау, леді, жако, какаду, порт'є, кепі, жабо, шимпанзе, ему, парі, пюре, сальто, саямі, інтерв'ю, резюме, табу.

208 **1** Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Випишіть незмінювані іменники, визначте їхній рід.

Серед заповідних об'єктів України біосферний заповідник «Асканія-Нова» посідає особливе місце. Важко словами передати різноманіття всіх проявів, букета запахів, притаманних

лише дикому степу. Поруч із грабом — юка та сумах голий, ялиця кавказька та тюльпанне дерево. Є навіть ровесники динозаврів — метасеквоя та гінкго дволопатева.

Активна робота зі створення асканійського зоопарку Ф.Е. Фальц-Фейном почалася в 1886 році.

Відвідувачів радо зустрічають численні павичі, вражають своєю витонченістю рожеві фламінго. Під час екскурсії можна побачити зебру, антилопу гну, поні, нільгау, віслюків (з інтернету).

Поні

Фламінго

Антилопа гну

II Складіть усний опис однієї з тварин за світлиною (на вибір).

209 Провідмініайте усно подані іменники.

Інга Захарчук, Іван Захарчук; Ольга Мельниченко, Олег Мельниченко.

210 Спишіть речення, уставляючи, у разі потреби, пропущені букви. Підкресліть аббревіатури. Визначте, на питання яких відмінків вони відповідають. Розкажіть, як визначити рід аббревіатур.

1. Аген..ство ООН у справах біженців проводить збір даних для надан..я своєї допомоги. 2. Кул..тура пр..готуван..я українс..кого борщ.. була внесена до Списку нематеріальної кул..турної спадщини ЮНЕСКО. 3. Діяльнiст.. УКФ орієнтована на розвиток національної кул..тури та інтеграцію її у с..вітовий кул..турний простір (з інтернету).

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

211 I Випишіть із підручників історії, інформатики 7–8 речень із незмінюваними іменниками.

II Складіть тлумачний словничок або презентацію «Незмінювані іменники» із десяти слів, розташованих в алфавітному порядку.

III Напишіть есе «Як зберегти розмаїття природи?», використовувачи незмінювані іменники.

§ 35 ВІДМІНЮВАННЯ МНОЖИННИХ ІМЕННИКІВ

Як розумно витратити, заробити й заощаджувати кошти

Якщо ти купуєш те, що тобі не потрібно, то незабаром будеш продавати те, що тобі необхідно (Б. Франклін).

Слово дня: фінанси, кошти, солодощі.

Пригадуємо:

Які іменники мають тільки форму множини?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як відмінювати іменники, що мають лише форму множини?
- 2 Як навчитися заощаджувати кошти?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

212

Прочитайте. Визначте іменники, які вживаємо тільки у формі множини. Провідмінійте усно один із таких іменників.

1. Ще взимку батько виготовив для сина залізні граблі, лопату й сапу (*М. Магера*). 2. Перша згадка про Чернівці в історичних документах датується 1408 роком. 3. Канікули — солодке слово для кожного школяра / кожної школярки. 4. Карпати — гірська система, розташована в східній частині Центральної Європи, на території України, Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини, Румунії, Сербії та Австрії (*з інтернету*).

Запам'ятайте! Множинні іменники не належать до жодної відміни.

213

Розгляньте зразки відмінювання (с. 92). Зробіть висновок щодо відмінювання множинних іменників. Висловіть припущення, як співвіднесені закінчення називного, давального й орудного відмінків.

ВІДМІНЮВАННЯ МНОЖИННИХ ІМЕННИКІВ

Н. сан-и
Р. сан-ей
Д. сан-ям
Зн. сан-и
Ор. сань-ми
М. (на) сан-ях
Кл. сан-и

Н. канікул-и
Р. канікул
Д. канікул-ам
Зн. канікул-и
Ор. канікул-ами
М. (на) канікул-ах
Кл. канікул-и

Н. ножиц-і, обійм-и
Р. ножиць, обійм-ів
Д. ножиц-ям, обійм-ам
Зн. ножиц-і, обійм-и
Ор. ножиц-ями, обійм-ами
М. (на) ножиц-ях, (в) обійм-ах
Кл. ножиц-і, обійм-и

Н. Гімала-ї, Черкас-и
Р. Гімала-їв, Черкас
Д. Гімала-ям, Черкас-ам
Зн. Гімала-ї, Черкас-и
Ор. Гімала-ями, Черкас-ами
Кл. Гімала-ї, Черкас-и

ТРЕБА ЗАПАМ'ЯТАТИ:

- **У давальному та місцевому відмінках:** воротам / воротям, (на) воротах / воротях; штанам / штаням, (на) штанах / штанях.
- **В орудному відмінку:** дверми / дверями / дверима; ворітьми / воротами; зрішми / зрошима

214 Поставте подані іменники у форму родового відмінка й запишіть їх.

Сіни, сани, кури, гордощі, ласощі, фінанси, Крути, Богородчани, Ромни.

215 Поставте подані іменники у форму орудного відмінка. Складіть речення з двома словами.

Сани, солодощі, іменини, дріжджі, ворота, дрова, двері, хитрощі, Суми, Бровари, жнива, заручини, штани, сходи, шорти, посиденьки.

216 Поясніть значення фразеологізмів. Доповніть власними прикладами.

Росте як на дріжджах. Не в ті ворота заїхати. Знімати вершки. З розкритими обіймами. Дивитися крізь рожеві окуляри. Бути для меблів. Обливати поміями. Нарубати дров.

217 Запишіть, поставивши подані в дужках іменники в потрібній формі. Позначте закінчення й визначте відмінок.

1. Українськими (Фермопіли) називають битву під (Крути).
2. До Києва із (Лубни) їхали степом і пущею (Г. Сенкевич).
3. Дівчина стояла перед якимись широкими кам'яними (сходи) (Х. Мураками).
4. Батьківщиною (шахи) вважають Індію (З. Климук).
5. Під (сани) прогуркотів міст (В. Малік).
6. З оглядового майданчика Золотих (ворота), до якого наверх ведуть сходи, відкривається прекрасна панорама Києва

(О. Пальмук). 7. Необхідно розумно витратити, заробляти й заощаджувати кошти (Б. Шефер).

218 Прочитайте текст. Підкресліть іменники, що мають лише форму множини, усно визначте відмінок. Сформулюйте основну думку тексту. Доберіть за змістом тексту два уточнювальних запитання.

Якщо ти щодня вестимеш нотатки про гроші, тоді точно знатимеш, яку суму маєш на витрати і скільки вже витрачено. Коли ти занотовуєш свої видатки впродовж кількох тижнів, то зможеш обміркувати структуру витрат.

Коли матимеш чітку картинку того, скільки грошей ти отримуєш і скільки витрачаєш, порівняй ці суми. Додай усі доходи і всі витрати за тиждень і запиши двоє чисел поруч. Обміркуй результат (з кн. «Мої гроші. Як розумно витрачати, заробляти й заощаджувати кошти»).

 Назвіть кілька слів, що визначають суть цього уроку й ваші досягнення.

- **219**
- I** Складіть хмару слів «Іменники, що мають форму множини», поставивши їх у родовий, давальний та орудний відмінки.
 - II** Випишіть із підручників 7 речень з іменниками, що мають форму множини. Визначте відмінок, підкресліть закінчення.
 - III** Складіть розповідь про власний досвід заробляння і витрачання грошей.

§ 36 НАПИСАННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ ПРИЗВИЩ

Видатні українці та українки

Нашого цвіту по всьому світу (нар. творчість).

Слово дня: вельми, б'уцімто.

Пригадуємо:

- 1** Що таке власні назви?
- 2** Як розподіляємо іменники за відмінами?
- 3** У яких словах пишемо префікс *при-*?
- 4** Чи всі прізвища відмінюються?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як виникли прізвища?
- 2 Як відмінювати українські чоловічі й жіночі прізвища?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

220

Прочитайте текст. Усно перекажіть його. Яка інформація зацікавила вас найбільше? Випишіть із тексту прізвища. Позначте закінчення. Визначте, закінчення якої відміни іменників має кожне прізвище. Доповніть текст інформацією про те, як виникли прізвища.

З давніх-давен наші предки давали своїм дітям різні імена, щоб їх розрізнити. Навмисне давали прізвиська, що походять від страшних та грізних тварин, яких боялися. Усе для того, щоб відвернути нечисту силу. Звідси й походять прізвища Вовк, Ведмідь. А якщо хотіли підкреслити розум чи хитрість, то називали Сова, Лисиця. Прізвисько ще давали людям, схожим на відповідну тварину зовнішньо чи характером, наприклад, Заєць, бо боягуз. Так само є багато прізвищ, що походять від назв рослин.

Придумуючи прізвисько, звертали увагу на все й виокремлювали щось найпримітніше. Ось, до прикладу, прізвища, які походять від зовнішнього вигляду, — Білий, Нечупара. За знаряддями праці, які використовував чи виготовляв предок, — Кочерга, Лопата; одягу, який одягав чи шив, — Чоботенко; харчів, які вміло готував чи любив їсти, — Мамалига, Борщ, Голубець (за Н. Рульовою).

Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I і II відміни, **відмінюємо за зразками відмінювання іменників**, що належать до I і II відмін: *Мамалига — Мамалиги, Мамализи...*; *Бусел — Бусла, Буслові (Буслу)...*

Прізвища на зразок *Дідуньо, Іваньо* в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень: *-еві (-ьові, -ю)*: *Дідуневі (-ьові, -ю), Іваневі (-ьові, -ю)*.

Жіночі прізвища — українські та іншомовного походження, що закінчуються на приголосний (*Пентиллюк, Сергійчук*), на **-енк(о), -к(о)** (*Павленко, Яценко, Тронько*) не відмінюємо.

За відповідними відмінами відмінюємо неслов'янські змінювані прізвища: *Стендаль* — *Стендаля*, *Стендалеві* (*Стендалю*), *Шекспір* — *Шекспіра*, *Шекспірові* (*Шекспіру*).

221

Запишіть, поставивши в потрібній формі подані в дужках іменники. Розкажіть, як відмінюються чоловічі та жіночі прізвища.

1. На уроках літератури аналізували твори (Іван Франко, Валерій Шевчук, Віктор Близнець, Марина Павленко, Юлія Смаль, Оксана Іваненко). 2. Матуся любить вірші (Антоніна Листопад, Михайло Жайворон). 3. У конкурсі перемогла пісня на слова (Олег Псюк). 4. Люблю пісні у виконанні (Андрій Хливнюк, Антоніна Матвієнко). 5. Мрію прочитати в оригіналі твори (Оскар Вайльд, Ернест Сетон-Томпсон).

222

Прочитайте діалог. Визначте, чому виникло непорозуміння.

- Хто переміг у конкурсі?
- Журі віддало перевагу Петренку!
- Біжу привітати Наталку!
- Чому Наталку?! Вітати треба Сергія!

223

Прочитайте виразно речення. Що, на вашу думку, їх об'єднує? Запишіть прізвища в родовому й давальному відмінках. Складіть і запишіть два речення про видатних українців та українок.

1. Український льотчик-випробувач першого класу, космонавт, генерал-майор авіації Леонід Костянтинівич Каденюк — перший і єдиний астронавт незалежної України. 2. Народний артист та лауреат Шевченківської премії Богдан Сильвестрович Ступка за свою кар'єру в кіно зіграв десятки яскравих ролей. 3. Леся Воронюк заснувала День вишиванки, що із часом перетворився на всеукраїнське свято, а згодом і міжнародне. 4. Художник Іван Марчук є одним із найвідоміших геніїв сучасності. 5. Євгенія Бакай стала першою в історії ВМС ЗСУ штурманкою флоту. 6. Марія Бурмака для підтримки духу українців заспівала Гімн України з вікна своєї квартири на Подолі (з інтернету).

224

Оберіть для себе роль редактора / редакторки або коментатора / коментаторки, який / яка готує репортаж про перебіг спортивних змагань. Вам необхідно відредагувати текст й озвучити його. Останній абзац запишіть у зошити.

Збірна України на Паралімпійських іграх-2022 здобула 11 золотих, 10 срібних, 8 бронзових медалі та оновила два рекорди — за кількістю нагород на зимових Іграх та за кількістю здобутих золотих медалів. Свій триумф паралімпійці присвятили Україні.

Більшість успіхів наших спортсменів припали на змагання в біатлоні. Цього разу ми здобули рекордні 22 медалі. Для порівняння на деяких зимових Паралімпіадах стільки нагород Україна не брала загалом. У ці 22 медалі увійшли 8 золотих нагород, 9 срібних та 5 бронзових, володарями яких стали десять українців.

Нагороди вручили Оксані Шишковій, Віталію Лук'яненко, Людмилі Ляшенко, Григорію Вовчинському, Олександрові Казік, Ірині Буй, Тарасові Радь, Олександрі Кононовій, Анатолію Ковалевському та Дмитрові Суярко. У підсумку збірна України вперше в історії стала найкращою в медальному заліку зимової Паралімпіади в біатлоні (*з інтернету*).

Здійсніть рефлексію, наголосивши на найкориснішому й найцікавішому досвіді. Оцініть результати своєї роботи.

225

- I Провідмініайте власні назви: *Олена Пчілка, Іван Огієнко, Ліна Костенко, Іван Леньо*. Знайдіть інформацію про цих людей, підготуйтеся до розповіді в класі.
- II Трансформуйте текстовий варіант правил відмінювання графічним способом (таблиця, малюнок, колаж).
- III Підготуйте розповідь про походження вашого прізвища або прізвища родичів, а також про видатних людей із таким прізвищем.

§ 37 НАПИСАННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Культурні й мистецькі здобутки України

Традиція називати особу за її батьком іде ще з праслов'янських часів (Л. Рябець).

Слово дня: мисткіня, поцінóувач, примітивіст.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як виникли імена по батькові?
- 2 Як правильно відмінювати імена по батькові?
- 3 У яких відмінках можливі паралельні форми?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

 226 Прочитайте текст. Сформулюйте 2–3 запитання за його змістом. Висловіть припущення, які значущі частини слова беруть участь у творенні імен по батькові. У яких випадках ми звертаємося до людей, називаючи їх по батькові?

Спершу київських князів називали тільки по імені: Рюрик, Ігор, Ольга, Святослав. Коли рід Рюриків розмножився, з'явилися різні князівства й князі з однаковими іменами. Щоб розрізнити їх один від другого, князів почали називати «по батькові». Це припало їм до смаку, і князі почали так називати один одного.

Із часом називання «по батькові» переходить із поодиноких осіб на групи людей тої самої родини чи роду. Коли, наприклад, у давній громаді чи племені чимсь визначився чи вславився якийсь Святослав, то називали Святославовичами не тільки його синів, і внуків та правнуків. Князі з дому Рюрика, які відомо, називали себе Рюриковичами (за В. Островським).

ПРАВОПИС ІМЕН ПО БАТЬКОВІ утворюємо від чоловічого імені за допомогою суфіксів

-ович, -ич

Іван — Іванович
Борис — Борисович
Павло — Павлович
Сергій — Сергійович

-івн-, -ївн-

Іван — Іванівна
Борис — Борисівна
Павло — Павлівна
Сергій — Сергіївна

ТРЕБА ЗАПАМ'ЯТАТИ:

Ілля — Ілліч, Іллівна; Яків — Якович, Яківна; Лука — Лукич, Луківна;
Кузьма — Кузьмич / Кузьмович, Кузьмівна; Сава — Савич / Савович, Савівна;
Григорій — Григорович, Григорівна; Микита — Микитович, Микитівна

227 Визначте суфікси в чоловічих і жіночих іменах по батькові.

Аркадійович, Аркадіївна, Богданович, Богданівна, Валерійович, Валеріївна, Геннадійович, Геннадіївна, Дмитрович, Дмитрівна, Миколайович, Миколаївна.

Увага! Від імен *Ігор, Лазар*, що належать до іменників м'якої групи на *-р*, утворюємо чоловічі імена по батькові *Ігорьович, Лазарьович*.

228 Утворіть від поданих імен чоловічі й жіночі імена по батькові, запишіть, позначивши в них суфікси.

Артем, Валентин, Василь, Віталій, Григорій, Георгій, Данило, Євген, Ігор, Йосип, Костянтин, Леонтій, Мирон, Михайло, Назар, Олег, Петро, Ростислав, Сергій, Федір, Юрій, Яків.

229 Спишіть, уставляючи подані в дужках імена по батькові в потрібному відмінку. Порівняйте варіант написання з прикладами в схемі.

1. Висловити вдячність лікарці (Оксана Віталіївна). 2. Привітати з Днем учителя (Роман Вікторович). 3. Захоплюватися творами (Наталія Львівна Забіла). 4. Запитати в класного керівника (Станіслав Олександрович). 5. Скористатися порадами (Марія Кирилівна). 6. Вручити нагороду (Ольга Назарівна). 7. Святкувати разом із (Людмила Федорівна, Всеволод Якович).

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Н. Ірина Олексіївна
Р. Ірини Олексіївни
Д. Ірині Олексіївні
Зн. Ірину Олексіївну
Ор. Іриною Олексіївною
М. (на) Ірині Олексіївні
Кл. Ірино Олексіївно

Н. Назар Олексійович
Р. Назара Олексійовича
Д. Назару/Назарові Олексійовичу
Зн. Назара Олексійовича
Ор. Назаром Олексійовичем
М. (на) Назарові Олексійовичу
Кл. Назаре Олексійовичу

230 Поставте імена по батькові у формі кличного відмінка.

Володимир Васильович, Олена Сергіївна, Ігор Олександрович, Євгенія Вікторівна, Тамара Савеліївна, Олег

Михайлович, Валерія Юріївна, Андрій Петрович, Галина Романівна, Микола Іванович, Інна Богданівна, Валерій Григорович, Лев Ілліч.

231 Назвіть по 3–4 приклади імен по батькові і прізвищ відомих українських письменників, композиторів або художників. Провідмініайте два з них письмово, позначте суфікси.

? **232** Прочитайте тексти. Визначте, що їх об'єднує. Поставте подані в дужках слова в потрібному відмінку. Поясніть особливості вживання їх. Розгляньте репродукції картин видатних українських художниць, розкажіть, які емоції та відчуття вони викликають у вас.

1. Картини українки (Катерина Василівна Білокур) відомі не тільки українцям, а й поціновувачам мистецтва зі всього світу. Знаменитий іспанський художник Пабло Пікассо, побачивши картини Білокур на (виставка) в (Париж) 1954 року, був вражений талантом авторки. «Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б говорити про неї весь світ», — сказав він (з інтернету).

2. Марія Овксентіївна Приймаченко належить до числа кращих художників-примітивістів* світу. Навколо прізвища художниці багато суперечок — Примаченко або Приймаченко. Мисткиня створювала казкові світи в напрямі наївного мистецтва, або примітивізму.

Це стиль спрощених форм, «чистих» кольорів, порушеної перспективи й свіжого (погляд). Часто сюжети картин зав'язані на фольклорі, а зовнішньо нагадують дитячі малюнки. Центром її творчості були фантастичні звірі, квіти та сюжети із життя селян. Цей світ дуже простий. Але простий не означає бідний (з інтернету).

Марія Приймаченко. Гороховий звір

Катерина Білокур. Квіти

! Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

233

- I Підготуйте мультимедійну презентацію «Знайомтеся, це я!» про походження свого імені й історію найменування.
- II Провідмініайте й запишіть своє ім'я по батькові, а також імена по батькові котрогось зі своїх батьків, дідусів чи бабусь / інших дорослих. Підкресліть відмінкові закінчення.
- III Проектна діяльність «Українські художники та художниці». Об'єднайтеся в групу (5–7 осіб), кожен з учасників якої готує стисле повідомлення про українських художників та художниць за такою схемою: біографічні відомості, інформація про найвідоміші роботи, світлини з картинами, розповідь про власні враження від перегляду картин. Візьміть до уваги, що вам треба домовитися про обсяг повідомлень, форму представлення (презентація, колаж, паперовий варіант), зібрати всі повідомлення разом, щоб вийшов спільний проект.

§ 38 ОСОБЛИВОСТІ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ У КЛИЧНОМУ ВІДМІНКУ

Уміння жити і взаємодіяти з людьми

Допоможи квітам у серці ближнього розквітнути (Е. Сафарлі).

Слово дня: легкова́жити, дошкуля́ти.

Пригадуємо:

- 1 Чому кличний відмінок називають самотньою ознакою української мови?
- 2 У чому полягає особливість кличного відмінка?
- 3 У яких життєвих ситуаціях ми використовуємо іменники в кличному відмінку?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого потрібно знати особливості закінчень іменників у кличному відмінку?
- 2 Які закінчення мають іменники в кличному відмінку?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

- 234** Розгляньте схему. Визначте комунікативний намір кожного жанру мовлення. Що об'єднує всі ці жанри? Яким чином ця схема пов'язана з темою уроку?

- ?** **235** Підтвердіть або спростуйте висловлену думку. У якому відмінку необхідно застосовувати імена людей під час спілкування? Поділіться досвідом, як ви запам'ятовуєте імена людей, із якими знайомитеся.

Обмін іменами є головною частиною церемонії спілкування на ранньому етапі знайомства. Тому очевидно, що вам хочеться бути впевненими, що посеред галасу та метушні ваш співрозмовник правильно розчує ваше ім'я. Дуже важливо вимовляти своє ім'я підкреслено чітко, особливо якщо воно для слухача чужоземне... Якщо ви просто промимрете своє ім'я, то цим продемонструєте співрозмовнику, що воно не має жодного значення, і дасте привід називати вас іншим ім'ям.

Завжди кажіть «Мене звати...», а не «Я...» (К. Флемінг).

- 236** Утворіть від поданих слів і словосполучень форму кличного відмінка. Які з поданих звертань можна використати під час спілкування з незнайомою людиною?

Катерина, Катруся, Катерина Леонідівна, Леся, Любов Іванівна, пан Мельничайко, добродій, добродійка, друг Герман, Валерій Петрович, Дмитро Вікторович, Марічка, Марійка, Тимко.

- 237** Прочитайте текст. Яка інформація виявилася для вас новою? Випишіть власні назви в кличному відмінку.

У звертаннях до жінок, які мають імена *Зоя, Мая, Ія, Лія (Лея)*, одні вживають форму кличного відмінка із закінченням **-ю** (*Зою, Маю, Ію, Лію (Лею)*), інші — із закінченням **-є** (*Зоє, Має, Іє, Ліє (Леє)*). А яка із цих двох форм правильна? Утворюючи форму кличного відмінка від жіночих імен на **-я**, потрібно пам'ятати, що закінчення **-ю** мають скорочені та нескорочені пестливі жіночі імена (пор.: *Оля — Олю, Настуся — Настусю, Даруся — Дарусю, Неля — Нелю*), а закінчення **-є** — повні офіційні жіночі імена (пор.: *Марія — Маріє, Євдокія — Євдокіє, Дарія — Даріє, Стефанія — Стефаніє*). Оскільки жіночі імена *Зоя, Мая, Ія, Лія (Лея)* є повними, то їх правильно вживати в кличному відмінку із закінченням **-є**: *Зоє, Має, Іє, Ліє (Леє)* (К. Городенська).

238 Прочитайте текст. Яка граматична тема пов'язана з ним? Назвіть мовленнєві ситуації, у яких ця інформація важлива. Чи впливає вибір звертання на перебіг комунікації? Чи допомагає здійснювати ефективну взаємодію з іншими людьми? Відповідь обґрунтуйте.

Змалку нас привчають, як звертатися до мами, тата, дідуся, бабусі, сестри, брата, дядька, тітки... Найчастіше в ролі звертання використовують ім'я (повне чи його варіанти), як-от: *Оксано — Оксанко, Оксаночко, Оксанусю, Оксанонько...*

До незнайомої людини здебільшого звертаються опосередковано, уникаючи слів звертання, напр.: «Чи не допоможете мені...», «Скажіть, будь ласка...». Цілком доречно в такій ситуації послуговуватися засобами титулування *пані, пане, панно* або *добродію, добродійко*. Дуже нешанобливо вживати в ролі звертань слова «*девушка*», «*жіночко*», «*бабо*». Звертання «*бабо*» можливе хіба в спілкуванні з маленькою дитиною, однак рідну бабу краще все-таки називати: *бабусю, бабуню, бабунечко, бабцю*.

Вибір звертання обов'язково залежить від ситуації спілкування (за С. Богдан).

239 Випишіть іменники, позначте закінчення. Яку роль у спілкуванні виконує кличний відмінок? Поясніть написання виділених слів.

1. Вечірнє сонце, дякую за день, вечірнє сонце, дякую за втому! 2. Ліси мої, гаї мої священні, **пребудьте** нам вовіки незнищенні! 3. Куди ти ділась, річенько? Воскресни. 4. Людей такого **рідкісного** дару хоч трохи, люди, треба берегти! (Л. Костенко).

240 Відредагуйте речення й запишіть.

1. Василе, ми ж учора з тобою домовлялися. 2. Тетяна, не хвилюйся, немає підстав для тривоги. 3. Валерія, якщо хочеш, я готова тобі допомогти. 4. Юріє, навіщо тобі сьогодні парасоля? 5. Петро Сергійович, Ви — найкращий учитель!

 241 Змоделюйте ситуацію, у якій вам необхідно переконати однокласника, що, попри проблеми із зором, захопився комп'ютерними іграми й не бажає скорочувати час на ці розваги. Використайте в діалозі звертання. Демонструйте щире стурбованість і доброзичливість.

 Назвіть 3–4 слова, що визначають суть цього уроку й ваші досягнення.

- **242**
- I** Випишіть із художніх текстів 8 речень з іменниками в кличному відмінку.
 - II** Складіть за текстом Катерини Городенської (вправа 237) таблицю відмінювання жіночих імен.
 - III** Підготуйте пам'ятку «Як ефективно взаємодіяти з людьми».

§ 39 СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ

Умій сказати правду

Ніщо так боляче не б'є людину, як брехня (Григор Тютюнник).

Слово дня: довіра, ома́на, зазіха́ти, щомі́ті.

Пригадуємо:

- 1** Які є способи словотворення в українській мові?
- 2** Якого значення можуть надавати словам префікси й суфікси?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Які способи творення іменників ми використовуємо найчастіше?
- 2** Чи завжди варто говорити правду?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

- 243** Визначте, якими частинами мови є наведені слова. Розберіть їх за будовою. Визначте спосіб творення.

Прадід, садок, приморський, переказ, землетрус.

- 244** Розгляньте таблицю. Розкажіть про способи творення іменників. Доповніть зміст власними прикладами.

Способи творення іменників

Спосіб творення	Приклади
Префіксальний	<i>п</i> раліс (<i>п</i> ра- + ліс), не <i>п</i> равда (<i>н</i> е- + прав <i>д</i> а)
Суфіксальний	гляд <i>а</i> ч (гляд + ач), хороб <i>р</i> ість (хоробр + ість)
Префіксально-суфіксальний	п <i>р</i> иморозок (п <i>р</i> и- + мороз + ок), надвечі <i>р</i> ок (над- + вечір + ок)
Безафіксний	перепис (переписувати), синь (синій)
Складання основ або слів	лісостеп (ліс + степ), новобудова (новий + будова)
Абревіація	МОН (Міністерство освіти і науки), НБУ (Національний банк України)
Перехід в іменники інших частин мови	черговий (хто?) виконав доручення, чергове (яке?) доручення

- 245** Виконайте словотвірний розбір іменників. Висловіть припущення, чи можна визначити два способи творення слова «перехід». Обґрунтуйте свою думку. Поставте наголос у виділених словах.

Прабаба, каміння, затишок, левеня, прикордонник, виїзд, закладка, газогін, ООН, учительська, загадка.

Іменники з префіксами *ви-, від-, за-, на-, над-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, роз-*, утворені від іменників та дієслів, мають наголос здебільшого на префіксах (*з*ахід, *р*озпис, *з*атишок, *п*ерéбіг, *п*р*и*повідка тощо), але розг*р*ом, зач*и*н, наб*і*р.

- 246** Утворіть якомога більше слів: *I група* — від іменника «книга»; *II група* — від іменника «правда». Запишіть їх, визначте спосіб творення.

- 247** Прочитайте слова. Визначте, на які дві групи їх можна розподілити. Розберіть за будовою по двоє слів із кожної групи. Зробіть висновки, якого значення надають іменникам суфікси.

Дівчисько, дівчинка, яблунька, козачок, вітрище, ножище, квіточка, тополенька, багнюка.

248 Утворіть від поданих іменників похідні зі зменшено-пестливим значенням. У яких ситуаціях використовують такі слова?

Подруга, дід, берег, край, хлопець, доня, Ірина, Дмитро.

249 Утворіть від поданих прикметників іменники. Визначте, що вони означають (людські чесноти, почуття тощо). Продовжте цей перелік 2–3 словами. Знайдіть і підкресліть синоніми. Поясніть, якими відтінками вони різняться. Якби можна було в чарівній крамниці купити риси характеру, які з них ви придбали б?

Справедливий, чесний, вірний, порядний, акуратний, охайний.

250 Визначте частини мови й синтаксичну роль виділених слів. Поясніть, чим зумовлений перехід прикметників в іменники.

1. Не забувайте **незабутнє**... І не знецінюйте **коштовне** (Л. Костенко). 2 І тільки той, у кого серце чуле, хто вміє берегти своє **минуле** і вміє шанувати своє **сучасне**, лиш той **майбутнє** вивершить прекрасне (М. Чубинський). 3. Хто на **чуже** зазіхається, свого позбувається 4. **Лютий** завершує зиму (нар. творчість). 5. На вулиці **лютий** мороз.

251 Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Дайте відповідь на поставлене запитання. Визначте спосіб творення виділених слів. Знайдіть у тексті синоніми й антоніми.

Іноді ми кажемо **неправду** й навіть не помічаємо цього. А часом нам здається, що сказати правду **неможливо**, і брехня — наш єдиний вихід.

Уяви: тобі анітрохи не сподобалася **кінострічка**, яку ви дивилися з **однокласниками**, однак твої друзі від неї в захваті. Як ти вчиниш? Погодишся з усіма, скажеш правду чи мовчатимеш? (за кн. «Чого не вчать у школі»).

? **252** Прочитайте. У якій ситуації можуть бути висловлені такі думки? Котрий варіант вам подобається більше й чому? Що таке «різка правда»? Чи можна правду сформулювати тактовно? Як саме? Визначте спосіб творення виділених іменників.

1. Ти не пройшов **прослуховування**, бо не маєш голосу.

2. Ти вельми артистичний. Гадаю, якщо ти попрацюєш із вокалом додатково, то наступного року зможеш підготувати значно кращий **виступ** (з кн. «Чого не вчать у школі»).

 Здійсніть рефлексію, наголосивши на найкориснішому й найцікавішому досвіді. Оцініть результати своєї роботи.

 253 **I** Випишіть з орфоепічного словника 10 іменників із наголошеними префіксами.

II Випишіть із текстів художньої літератури 7 речень, що містять іменники із суфіксами зменшено-пестливого значення.

III Напишіть есе «Чи легко говорити правду?».

§ 40 ПРАВОПИС ІМЕННИКОВИХ СУФІКСІВ

Мій родовід — моє коріння

Людина повинна знати, пам'ятати, звідки вона пішла у життя (О. Довженко).

Слово дня: генеалогія, гравёр, каплиця, світліна.

Пригадуємо:

- 1 Що таке суфікс?
- 2 За допомогою яких суфіксів утворюємо іменники?
- 3 Якого значення можуть надавати іменникам суфікси?

Шукаємо відповіді на запитання:

Як правильно писати іменникові суфікси?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

254 Визначте спосіб творення іменників. Розкажіть, якого значення надають словам суфікси.

Ївасолиння, картоплиння, коріння, кошеня, мишеня, сонечко, буріння, плетіння, віконечко, паличка, капличка.

 Букву **и** в словах на **-ичок**, **-ичк(а)** пишемо тому, що вони утворені від слів із суфіксами **-ик**, **-иц(я)**: *коник* — *коничок*, *водиця* — *водичка*. В інших випадках уживаємо суфікси **-ечок**, **-ечк(а)**: *вершок* — *вершечок*, *річка* — *річечка*.

- 255** Утворіть від поданих слів іменники зі зменшувально-пестливим значенням. У текстах якого стилю можна використати подані й утворені іменники? Доведіть свою думку, склавши з ними трое речень, запишіть їх.

Свічка, криниця, кошик, стрічка, травиця, віконце, рушник, паляниця, вареник, світлина, чорниця, діжка.

- 256** Розгляньте таблицю, проаналізуйте її зміст, доповніть власними прикладами.

Написання іменників із суфіксами -инн(я), -інн(я), -енн(я), -ен(я)

Суфікси			
-инн(я)	-інн(я)	-енн(я)	-ен(я)
вживаємо в іменниках середнього роду:			
<ul style="list-style-type: none"> зі значенням збірності: <i>квасолиння, павутиння</i> 	<ul style="list-style-type: none"> утворених від дієслів із кінцевим голосним основи и або і: <i>бурити — буріння, ходити — ходіння</i> 	<ul style="list-style-type: none"> з наголосом на корені слова: <i>свідчення, повернення</i> 	<ul style="list-style-type: none"> назвах істот: <i>слоненя, левеня</i>

У суфіксі **-ув(о)**, який використовуємо для вираження збірних понять, що означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки букву **и**: *печиво, морозиво, мереживо*.

- 257** Утворіть від поданих дієслів іменники за допомогою суфіксів. Позначте їх. Складіть словосполучення з іменниками, що називають ваші дії під час уроку.

Говорити, створювати, уявляти, розуміти, порушувати, досліджувати, доводити, пізнати, застосувати, плавати.

- 258** Уставте пропущені суфікси, позначте їх. Поясніть написання слів.

Гол..я, цвіт..я, гарбуз..я, тигр..я, натхн..я, піднес..я, бобов..я, квасол..я, гор..я, скороч..я, дятл..я, познач..я, кресл..я, пряд..о, печ..о, добр..о.

- 259** **1** Спишіть, уставляючи пропущені букви. Сформулюйте основну думку тексту. Визначте спосіб творення виділених іменників.

Ще в гл..боку давнину виник звичай в..сти літописи, хронології роду.

Представн..ки знаменитих родин часто замовляли художникам, граверам наочне зображе..я свого роду. Так виникла традиція родовідних дерев.

Родовідні дерева в Україні започатковано в середньовічну епоху. Кожне таке дерево являло собою алегорію, тобто іносказання, втіле..я в образі дер..ва поняття про рід людський (за Д. Степовиком).

II Запишіть у транскрипції слово «людський». Як треба вимовляти це слово?

 Здійсніть рефлексію в будь-який зручний для вас спосіб.

 260 I Намалуйте своє родовідне дерево, указавши прізвища, імена, по батькові своїх родичів.

II Випишіть із підручників історії, природничих наук 7–8 речень, що містять іменники із суфіксами *-инн(я)*, *-інн(я)*, *-енн(я)*.

III Напишіть есе «Мій родовід — моє коріння».

§ 41 ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

Магія слова

Словами можна малювати картини так само, як фарбами й олівцями (М. Титаренко).

Слово дня: магія, місткий, велемобний.

Пригадуємо:

- 1 Які слова називаємо складними?
- 2 Яким способом утворюємо складні іменники?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке «магія слова»?
- 2 Для чого використовуємо складні іменники в мовленні?
- 3 Як правильно писати їх?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

261 Розберіть за будовою слова й визначте спосіб творення їх. Назвіть частини мови, з яких утворено подані слова. Висловіть припущення, за якою ознакою іменники поділено на групи.

1. Ліосплав, сталевар.
2. Жовтоцвіт, чорнослив, чорнозем.
3. Газобалон, людинодень.
4. Сторіччя, п'ятиденка.
5. Автомагістраль, медіахолдинг.
6. Напівпітьма, напівмавпа.

262

Ознайомтеся з інформацією, уміщеною в схемі. Сформулюйте за її змістом 4–5 запитань.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

РАЗОМ

Поєднані за допомогою сполучного голосного звука дві основи, друга з яких — віддієслівного походження:

медозбір, м'ясоїд, самохід, сінокіс, солевар, стрічкоріз, тепловоз, трубоклад, хлібодар, хліборіз

Утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного голосного звука:

густолісся, дрібноліс, синьоцвіт, чорноліс, червононіжка

Утворені за допомогою сполучного голосного звука з двох іменникових основ:

верболіз, глинопісок, льонолавець

Утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників 90, 100 — називного), іменникової основи та суфікса:

дев'ятиповерхівка, дванадцятитонка, двохсотріччя, століття

Якщо перший компонент — іншомовного походження на а, о:

авіарейс, велодоріжка, кінотеатр, фотоальбом

Складні іменники з першою частиною напів-, полу-:

напівавтомат, напівправа, полумисок

З ДЕФІСОМ

Увага!

Відмінюємо обидва іменники

Казкові персонажі:

Зайчик-Побігайчик,
Цап-Відбувайло

Протилежні за змістом поняття:

купівля-продаж,
розтяг-стиск

Спеціальність, професія, наукові знання:

лікар-стоматолог,
художниця-ілюстраторка,
член-кореспондент

Увага! Другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим словом:

жар-птиця, інтернет-видання, фітнес-клуб

Увага! Однослівну назву, співвідносну зі словосполученням **Святий вечір**, пишемо разом і з великої букви, тобто **Святвечір**

263 Запишіть складні іменники разом або з дефісом. Складіть речення з 2–3 словами.

(Крає)вид, (життє)пис, (вело)пробіг, лікар(терапевт), п'ятдесяти(річчя), (полу)день, експорт(імпорт), (шлако)блок, інтернет(замовлення), (євро)ринок, п'яти(поверхівка), (ново)будова, (полу)кіпок, (агро)культура, (лісо)сплав.

264 Запишіть слова, знявши дужки. У разі потреби скористайтесь алгоритмом. Складіть і запишіть речення з 2–3 словами.

Пів(захист), пів(острів), пів(класу), пів(місяць), (пів)яблука, пів(склянки), (пів)оберт, пів(години), пів(задачі), пів(ями).

265 Прочитайте текст. Яку проблему порушено? Визначте спосіб творення виділених іменників. Випишіть складні іменники, поясніть правопис.

Чому ми розучуємося комунікувати словом, співописати і співодумати, як малеча? «Аж серце співає», «Співати комусь дифірамби» ... Але насправді це все — про **говоріння**, не про справжній **спів**. Колись традиційного співу в нашій культурі було значно більше. Співали працюючи і відпочиваючи, у будні і свята, при **старих** і **малих**. **Лірники**, **кобзарі**, **бандуристи** — співописали... (за М. Титаренко).

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

266

- I Складіть хмару слів «Складні іменники, які пишемо разом».
- II Запишіть 12 складних іменників — власних назв. Поясніть доцільність уживання їх та особливості написання.
- III Напишіть есе «Словами малюємо, словами співаємо», використовуючи складні іменники.

§ 42 НАПИСАННЯ НЕ З ІМЕННИКАМИ

Таємниче слово не

Здавна й невтомно працює префікс-частка **не** (Н. Клименко).

Слово дня: не́біж, неві́стка.

Пригадуємо:

- 1 Яку частину слова називаємо коренем? А префіксом?
- 2 Що таке частка?

Шукаємо відповіді на запитання:

У яких випадках «не» — частина кореня, у яких — префікс, а в яких — частка?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

267 Розгляньте схему, доповніть її власними прикладами. Обґрунтуйте написання поданих у малюнку слів.

недуга?

нежить?

недруг (ворог)?

не друг, а ворог?

Не пишемо разом, якщо:

- слово без **не** не вживають: неук, немовля;
- **не** з іменником становить єдине поняття: невміння, неправда

Не пишемо окремо, якщо:

- у реченні є протиставлення: Не сум, а радість;
- **не** стосується присудка: Серце не камінь.

268 Розберіть подані слова за будовою. Визначте, якою значущою частиною слова є *не-*. Підкресліть слова, у яких *не-* впливає на зміну значення слова. Сформулюйте висновок, якого ви дійшли в процесі спостереження.

Неробство, небажання, невід, неухважність, негода, недоля, невістка, неволя.

269 Замініть виділені іменники синонімами з префіксом *не-*. Розкажіть, у яких ситуаціях мовлення їх доцільно вживати. Складіть із ними словосполучення.

1. Син брата або сестри; племінник. 2. Людина, становище якої викликає співчуття; бідолаха. 3. Людина, яка не хоче працювати; ледар. 4. Почуття великої неприхильності, ворожості до кого-небудь або чого-небудь.

270 Доберіть до слів синоніми з префіксом *не-*. Поясніть написання слів. Складіть речення з будь-якими двома словами.

Кривда, ганьба, опала, підозрілість, самостійність, рабство, стійкість, раптовість.

271 Зніміть ризик і запишіть відповідно до правил. Визначте рід, число, відмінок та синтаксичну роль виділених іменників. Поясніть значення прислів'їв.

1. Не/кожух гріє, а сокира. 2. Не/робота трощить, а турбота сушить. 3. Не/ хлібом єдиним живе людина. 4. І золота клітка для пташки — не/воля. 5. Не було б щастя, так не/щастя допомогло. 6. Рідна мова — не/полова: її за вітром не/розвієш. 7. Слово — не/стріла, а глибше ранить (*нар. творчість*).

272 Замініть іменники словами з протилежним значенням, додаючи префікс *не-*. Складіть з двома парами слів речення і запишіть їх.

Зразок. *Терпіння допоможе здолати будь-які труднощі. Ми з нетерпінням чекаємо на зустріч.*

Довіра, задоволення, урожай, складність, щастя.

Здійсніть рефлексію в довільній формі.

273 I Запишіть 10 прислів'їв і приказок, у яких *не* з іменником пишемо разом і окремо.

II Складіть карту пам'яті «Написання *не* з іменниками».

III Напишіть есе «Як не стати неуком».

§ 43 НАПИСАННЯ ЕСЕ

Раціональний розподіл часу

Єдиний, хто не стомлюється, — час, а ми живі,
нам треба поспішати (Л. Костенко).

Слово дня: галасвіта, поспіх, збагну́ти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як ви розумієте значення слова *час*?
- 2 Що означає словосполучення *раціональний розподіл*? Що можна розподіляти раціонально?
- 3 Чи вмієте ви раціонально розпорядитися часом?
- 4 Що свідчить про раціональний розподіл часу, є його показником?
- 5 Назвіть 5 найголовніших «грабіжників» вашого часу.
- 6 Чи знайома вам ситуація: «так багато потрібно зробити, а часу так мало»? Як бути? Де брати час?
- 7 Чи відчуваєте ви психологічний дискомфорт від марнування часу?

 Сформулюйте особисті цілі на урок.

274 Прочитайте афоризми. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Час летить — це погана новина. Хороша новина — ви пілот свого часу (*М. Альтшулер*). 2. За своє життя я переконався, що все більше й непомітніше забирають час розмови з друзями; друзі — великі грабіжники часу... (*Ф. Петрарка*). 3. Людина, яка не знає, що їй робити зі своїм часом, безсовісно забирає чужий (*Дж. Остін*). 4. Одна з найважчих втрат — втрата часу (*Ж. Бюффон*). 5. Часом слід розпоряджатися так само обдуманно, як і грошима (*Р. Пауш*).

? **275** Прочитайте текст. Випишіть речення, у якому висловлено основну думку. Які поради для вас найцінніші? Над чим ви донині не замислювалися? Чи знаєте ви відповідь на запитання першого речення? Зробіть висновок.

Чому одні люди встигають усе, а інші — нічого?

Скільки разів тобі доводилося засмучуватися через запізнення на зустріч? Або ніби прокидаєшся рано, але однаково прибігаєш до школи, коли вже почався перший урок, або ж

вирішуєш, що ввечері обов'язково сядеш і виконаєш домашнє завдання з алгебри, але не можеш себе примусити?

Знаєш, це нормально. Іноді таке стається з кожною людиною. Але ключове слово тут «іноді».

Нині час вважають найціннішим ресурсом саме тому, що ним так важко керувати, його неможливо зберігати і його не можна відновити.

Загалом час — річ цікава. І той, хто зміг його збагнути, справді майже ніколи не запізнюється і майже все встигає.

Придивімося до людей, яких усі вважають успішними. І постараймося зрозуміти, як вони поводяться зі своїм часом (*Н. Зверева*).

276 Напишіть есе «Чому важливо цінувати час?». У разі потреби скористайтеся поданою послідовністю викладу.

Напевно, кожен із нас хоч інколи задумувався над тим,

На мою думку, час — це... , а тому... .

По-перше,

По-друге,

Великими цінителями часу можна вважати... , тому що... .

Отже, раціональний розподіл часу — це... .

Здійсніть рефлексію, зазначивши найцінніші здобутки.

277 Відредагуйте й підготуйте есе для перевірки / презентації.

§ 44 ІМЕННИК: УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Як придумати щось нове

Якщо вам спала на думку гарна ідея, дійте негайно (Б. Гейтс).

У всіх успішних підприємців є одна загальна риса, і це зовсім не геніальність. Уся справа у свідомому й цілеспрямованому пошуку нових цікавих ідей (П. Друкер).

Слово дня: приголómшити, вивіряти.

Пригадуємо:

- 1 Що таке іменник?
- 2 Чому іменник належить до самостійних частин мови?

Сформулюйте особисті цілі на урок.

278

Прочитайте епіграфи. Яку інформацію вони містять — нову чи вже відому? Висловіть свої міркування щодо змісту.

279

1 Прочитайте текст, выпишіть слова, уставляючи пропущені букви й знімаючи ризик. Визначте рід, число, відміну, групу (для іменників I та II відмін), відмінок іменників. Визначте спосіб творення виділених іменників. Сформулюйте 3–4 запитання за змістом тексту.

Наше мисле..я можна уявити в образі шосе, яким звично рухаються думки. Із цього шосе є з'їзди в провулки, і зазвичай ми минаємо їх на високій швидкості. Та, якщо дозволити собі повернути, можна придумати щось нове.

Ці прості вправи й поради допоможуть поглянути на звичні речі по-новому й придумати нестандартне рішення.

Якщо ти потребуєш оригінальної ідеї, наприклад, що подарувати подрузі на день народже..я, спробуй такий метод: придумай п'ятдесят ідей за пів/години. Пиши все, що спаде на думку. А потім перечитай і вибери найліпшу ідею.

1. Спробуй зібрати факти: що твоя подруга вже має, чи є в неї перелік бажань тощо.

2. Прислухайся до інтуїції та відчуттів. Може, твоя подруга ніколи не казала про кімнатні рослини, однак ти маєш переконливі відчуття, що саме кактус.. їй бракує.

3. Хочеться подарувати коше..я, та є ймовірність, що батьки подруги не дозволять його залишити.

4. Ти нічого не придумав, і доведеться питати в подруги. Проте, може, це й на краще: замість сюрприз.. вона отримає щось справді **бажане**.

5. Батьки можуть бути проти кошен..и, зате можна звернутися до **бабусі**.

6. Перелік можливих подарунків перед очима. Що ти обереш?

Якщо ти перебуваєш у глухому куті й нічого не можеш придумати, додай до того, на чому ти сфокусований, випадкове слово. Наприклад: подарунок + батарея. Так може народитися теплий плед, який зігріє, мов батарея (*за кн. «Чого не вчать у школі»*).

II Доберіть іменник, додайте до нього випадкове слово. Запропонуйте ідею для подарунка. Складіть привітання другові / подрузі з днем народження.

280

Запишіть словосполучення, виправивши помилки. Обґрунтуйте доцільність / недоцільність такого подарунка.

Книжка Полліанна; похід до зоопарка; квиток до кіно театру Перун на фільм «дог»; урок приготування шоколада; майстер клас абстрактної живописі; фото сесія в українських костюмах; клубна картка до дитячого парку розваг; майстер клас мило-варіння.

Оцініть свою роботу на уроці. Оцінку обґрунтуйте. Які емоції переважали впродовж уроку?

281

- I Складіть карту пам'яті «Іменник як самостійна частина мови».
- II Доберіть слова для словникового диктанту «Велика буква й лапки у власних назвах» (15 слів).
- III Напишіть есе «Ідеї для подарунка», використовуючи лише іменники.

Зразок. *Квіти! Аромат, витонченість, краса, піднесення, захоплення. Настрій свята.*

§ 45 ПРИКМЕТНИК: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Як упоратися з образами

Як теплий одяг захищає від холоднечі, так витримка захищає від образ (Л. да Вінчі).

Слово дня: смакóлик, ритуáл.

Пригадуємо:

- 1 На які питання відповідає прикметник?
- 2 Які морфологічні ознаки має прикметник?
- 3 Яким членом речення може бути прикметник?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому вивчаємо прикметник відразу після іменника?
- 2 Чи можна створити текст без прикметників?
- 3 Яка роль прикметника в мовленні?
- 4 Чому витримка захищає від образ?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

282

Прочитайте текст, визначте, про яку пору року йдеться? Спишіть, уставляючи потрібні, на вашу думку, прикметники. На що вони вказують? Порівняйте поданий і доповнений тексти. Яку роль відіграють прикметники? Назвіть у записаному тексті словосполучення, у яких прикметники вжиті в переносному значенні. Розкажіть про свій вихідний день, використовуючи якомога більше прикметників.

Неділя. Ранок. Сиджу вдома. Дивлюсь у вікно. А за вікном іде ... дощ, який нібито змив усі ... барви природи. Сонця не видно. ... дерева ледь хитаються. Хочеться ... чаю і цукерок. А ще — ... книжку.

283

Прочитайте виразно текст. Виділені кольором прикметники замініть антонімами. Перекажіть змінений текст. Визначте основну думку. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання на с. 118.

Образа — **велика тваринка**, на вигляд зовсім не шкідлива. Якщо не намагатися її одомашнити, вона прекрасно живе на волі й нікого не чіпає. Але всі спроби заволодіти нею закінчуються плачевно... **Звірятко** це маленьке та вертке, може випадково потрапити в тіло будь-якої людини.

Звірятко починає кричати людині: «Я ненавмисно попався! Випусти мене! Мені тут темно й страшно! Відпусти!». Хтось відразу відпускає образу, поки вона маленька. Це **найгірший** спосіб розпрощатися з нею. А хтось ні за що не хоче її відпускати.

Образа крутиться, шукає вихід, але оскільки в неї зір **гарний**, знайти не може. А **звір ситий**, їсти хочеться — ось і починає потихеньку їсти, що знайде. І людина відчуває це. То там заболить, то тут... Але не відпускає людина образу. А вона знаходить усередині людини смаколик, присмоктується і гризе. Так і кажуть: «Образа гризе».

І врешті-решт приростає до чого-небудь у тілі людини і проти своєї волі стає її частиною. Людина стає слабкою, хворобливою, а образа продовжує рости...

І невтямки людині, що тільки треба — взяти й відпустити образу! І їй без людини краще, і в людини без неї **гірше** життя (з *інтернету*).

Запитання і завдання

- 1 Доберіть низку прикметників-означень до виділених курсивним шрифтом слів.
- 2 Випишіть із тексту фразеологізм. Коли його використовують?
- 3 Як ви поведетеся, коли ображені? Як «прощаєтеся» з образою?
- 4 Складіть два словосполучення, в одному з яких слово *ліпше* буде прикметником, а в другому — прислівником.

284

Розгляньте схему. Чи вичерпну інформацію вона містить? Відповідь обґрунтуйте, у разі потреби доповніть схему.

 Виберіть довільний спосіб рефлексії. Зробіть висновки про ваші досягнення на уроці.

285

- I Підготуйте презентацію «Прикметник в українській мові».
- II Дослідіть використання прикметників у тестах художніх творів і підручників історії. Де прикметників більше? Як вони впливають на вашу уяву? Підготуйте результати вашого дослідження.
- III Напишіть есе на тему «Як упоратися з образами?».

§ 46 ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Право на помилку

Кожна людина може помилятися, але нікому, крім дурня, не властиво бути впертим у своїй помилці (Арістотель). Людям комфортно бути з тими, хто відкрито говорить про свої недоліки, хто не намагається здаватися тим, ким насправді не є. Набагато легше йти по життю, якщо ти чесний і визнаєш свої слабкі сторони, а не прикидаєшся весь час (Д. Бекол).

Слово дня: помілка, джерелó, конкуренція.

Пригадуємо:

- 1 Яка роль прикметників у мовленні?
- 2 Яку синтаксичну роль виконують прикметники?

Шукаємо відповіді на запитання:

Чи має право людина на помилку?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

286

Прочитайте епіграфи. Прокоментуйте їх, висловивши своє ставлення.

287

Прочитайте текст, уставляючи потрібні за змістом прикметники. Зробіть висновок, як впливають прикметники на точність і виразність мовлення. Чи дозволено людині помилятися?

Комп'ютер, що відправляє людей на ... планети чи то на відпочинок, чи то у відрядження згідно з купленими квитками, припустився помилки й відправив одного з клієнтів на дуже ... планету, з якої ... рейси назад будуть аж через пів року. Клієнт, сконтактувавшись із Комп'ютером, висловив ... обурення: «Як же так?! Настільки ... техніка і така ... помилка!». «Справді, це моя помилка, — відповіла Машина, — я модель третього покоління, і нам дозволили один раз на мільйон випадків допускати збій» (за Р. Шеклі).

Довідка: різний, далекий, найближчий, щирий, сучасний, новий, прикрий.

288

- I Випишіть із тексту прикметники разом з іменниками, до яких вони належать. Поставте питання до прикметників, визначте рід, число та відмінок. Поясніть, від чого вони залежать. Доберіть прикметники до виділених слів.

Якщо хтось із друзів думає, що перебіг вашого мислення неправильний, важливо відверто про це сказати. Необхідно викласти переконливі аргументи, чому саме це неправильно, не турбуючись про те, що ви образитеся. Звісно, ідеться не про намір чіплятися до інших. Варто пам'ятати, що критика, адресатом або джерелом якої ви є, стосується не стільки вас особисто, скільки теми **розмови**. Люди часто не розуміють, що конкуренція буває дуже корисною. Конкуренція є ефективною формою **співпраці** й може спонукати людей до кращих результатів (за Б. Оклі).

?

- II Чи погоджуєтесь ви з авторкою тексту? Пригадайте, чи траплялися у вашому житті випадки, коли ви критикували чийсь дії чи хтось критикував вас. Які почуття ви переживали? Опишіть їх за допомогою прикметників, використовуючи назви кольорів.

289

Прочитайте текст мовчки і перекажіть його. Знайдіть у ньому 5 помилок. Запишіть ці слова й речення в зошиті правильно. Розкажіть, які правила було порушено під час набору тексту. Що треба зробити, щоб у подальшому уникати подібних помилок? Визначте синтаксичну роль прикметника у виділеному реченні. Сформулюйте основну думку тексту.

Японська приказка вчить: «Якщо ви впали, то ніколи не вставайте з порожніми руками».

Припустившись помилки, обов'язково зробіть висновки. Бо не помилки і проблеми погіршують якість життя, а неготовність аналізувати їх і шукати причини. **От що насправді позбавляє нас майбутніх можливостей.**

Успішні люди завжди з радістю згадують свої поразки: як банкрутували, яким важким було дитинство і складними взаємини. Почитайте біографію будь-якого мільонера або послухайте розповідь щасливої людини — і ви побачите, що їхні проблеми стали фундаментом для майбутніх радощів. Натомість нещасні зациклюються на своїх проблемах, убачають причину їх в інших людях, постійно відчують незадоволення. І в результаті не мають ні радості життя, ні можливості розв'язати проблему. Помилки — це наче гостра приправа до страви, що стимулює випити склянку чистої води.

Помилки природні для людини. На них не варто напошуватися, але треба сприймати їх як невідемну частину майбутніх досягнень (з *інтернету*).

Психологи радять, що коли ви не знаєте, як упоратися з найрізноманітнішими складними ситуаціями, випишіть собі чи іншій людині *талони на помилку* — певну кількість дозволів помилитися без жодних наслідків.

Випишіть собі й однокласникам / однокласницям «талони на помилку» за результатами уроку. Проаналізуйте помилки й сплануйте шляхи виправлення їх.

290

I Складіть карту пам'яті «Прикметник».

II Зробіть компліменти двом однокласникам / однокласницям, використовуючи якомога більше прикметників.

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Кожен може помилятися»
- «Мої найважчі помилки».

§ 47 ГРУПИ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ: ЯКІСНІ, ВІДНОСНІ, ПРИСВІЙНІ

Багатство української мовної палітри

Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за доступність мови, за багатство мови... (М. Рильський).

Слово дня: дзвінкотючий, оксамітовий, смарагдовий.

Пригадуємо:

- 1 Яка роль прикметників у мовленні?
- 2 У чому полягає багатство мовлення?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 На які групи поділяють прикметники за значенням?
- 2 Чи можуть прикметники переходити з групи в групу?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

291

Прочитайте словосполучення. Висловіть припущення щодо ознаки, за якою поділено на групи ці словосполучення. Складіть речення з одним словосполученням із кожної групи. Прикметники якої з груп називають ознаку, що може виражатися більшою або меншою мірою? З якими прикметниками можуть поєднуватися прислівники *дуже, надто, надзвичайно, трохи*?

1. Білий сніг, тепла погода, червоне яблуко, глибока річка, красиве море.

2. Цегляний будинок, шовкова хустка, дерев'яний стіл, мовні вміння.

3. Бабусин рецепт, лисяча нора, батьків садок, заяче хутро, мамина пісня.

292

Ознайомтеся зі схемою. Сформулюйте чотири запитання, на які в ній є відповіді.

ГРУПИ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Якісні

називають ознаки предмета, що можуть виявлятися більшою чи меншою мірою: *легкий — легший, високий — найвищий, швидкий — найбільш швидкий*

Відносні

називають ознаку предмета за його відношенням до іншого предмета, дії чи обставини: *яблучний сік (сік із яблука), осінні канікули (канікули восени)*

Присвійні

вказують на належність предмета людині / тварині і відповідають на питання *чий?*: *братів наплічник, Шевченкове слово, лисяча нора*

Увага! Той самий прикметник залежно від контексту може набувати різних значень:

лисячий хвіст (чий?) — присвійний; лисяча шуба (з чого?) — відносний; бронзова засмага (яка?) — якісний.

У власних назвах, термінах якісні прикметники переходять у відносні:

Великі Луки, чорна металургія.

- 293** Поясніть значення прикметників. Поєднуючи їх з іменником, утворіть словосполучення, визначте групи прикметників за значенням.

Бузковий, гранатовий, оксамитовий, смарагдовий, терако-
товий, шовковий, бурштиновий, абрикосовий, лавандовий,
срібний, сусідів, сусідський.

- 294** Випишіть із тлумачного словника значення поданих прикметників. Намагайтеся зробити це стисло — одним словом або словосполученням. До кожного слова доберіть антоніми і синоніми. Про яку комунікативну ознаку мовлення свідчить наявність такої кількості синонімів?

Великий, свіжий, світлий, теплий.

- 295** Спишіть вірш Дмитра Білоуса, уставляючи пропущені букви. Поясніть написання слів. З'ясуйте, яку роль виконують у тексті прикметники (зображальну, емоційну, називну, оцінну тощо).

Ніжна, мила, світанкова,
Ясна, чиста, кол..скова,
М..лодійна, дзвінкотюча,
Дивна, радісна, співуча,
Лагідна, ж..ва, казкова,
Красна, чарівна, шовкова,
Найдорожча, добра, власна,
Мудра, сонячна, пр..красна,
Солов'їна, барвінкова
Українська мова!

- 296** Перебудуйте наведені словосполучення так, щоб залежним словом замість іменника став прикметник. Запишіть за зразком. Визначте групу за значенням утворених прикметників.

Зразок. *Варення з кизилу — кизилове варення.*

Букет із троянд, каша з рису, гама кольорів, стіл для робо-
ти, черевики зі шкіри, програма для комп'ютера, іграшки
для дітей, засоби для гігієни, скатертина з льону, квиток для
проїзду, пісня для душі, наказ батька.

- **297** Ознайомтеся зі змістом схеми на с. 124. Сформулюйте 3–4 уточнювальні запитання. Доповніть правила власними прикладами.

НАПИСАННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСІВ

ПИШЕМО -ин

1. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після букв на позначення приголосних (крім й):
Микола — Миколин, Полінка — Полінчин,
Леся — Лесин, матуся — матусин

2. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім й):
орел — орлиний, бджола — бджолиний,
зозуля — зозулин

ПИШЕМО -ін (-їн)

1. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, основа яких закінчується на й:
Зоя — Зоїн, Соломія — Соломіїн

2. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, основа яких закінчується на й:
соловей — солов'їний,
змія — зміїний

298 Утворіть від іменників присвійні прикметники. Складіть із ними словосполучення й запишіть. Яке фонетичне явище відбувається внаслідок словотворення?

Подруга, Тетяна, Марія, Марічка, собака, лисиця, лелека, тітка, дочка, Інга, Оленка, Наталка, Мелашка, Миколка, Ольга, Солоха.

299 Об'єднайтеся в групи для гри «Хто більше?». За кілька (3–5) хвилин згадайте й запишіть прикметники, до яких можна дібрати фразеологізми.

Зразок. Молодий: молоко на губах не обсохло.

Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Оцініть свою роботу.

300 I Випишіть із підручника літератури текст на 60–70 слів, підкресліть у ньому прикметники, визначте групи за значенням.

II Опишіть за допомогою прикметників гарний і поганий настрій.

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Мовна палітра весни (зими)»
- «Мої улюблені прикметники»
- «Прикметники вихідного дня».

§ 48 ПЕРЕХІД ПРИКМЕТНИКІВ З ОДНІЄЇ ГРУПИ В ІНШУ

Зимова естетика

Слово дня: хуртовіна, завірюха.

Пригадуємо:

- 1 На які групи поділяють прикметники за значенням?
- 2 Чому прикметники можуть переходити з групи в групу?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому деякі відносні прикметники можуть набувати значення якісних?
- 2 Коли присвійні прикметники переходять у відносні та якісні?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

301

- I Прочитайте виразно текст. Який настрій викликав у вас вірш Надії Красоткіної? Що ви «побачили» й «почули» під час читання тексту? Якою зимою вважаєте ви?

Зима у нас буває холоднуча,
Морозяна, сердита і тріскуча,
І хуртовинна, заметільна, сніжна,
То затишна і романтична, й ніжна.
І сніговійна, білоброва й зовсім гола.
То запізніла, завірюшна, хмурочола.
Похмура, блискотлива і білява,
І сніжно-синя, і завалиста, й лукава...
А ще безсніжна, спізнена буває,
То закидна — все снігом закидає.
То дощовита, мокра, дощова,
Нудлива, чорна і розкисла геть бува.
І затяжна зима також у нас буває,
Тоді, коли весну не підпускає.

- II Визначте групи прикметників за значенням. Яку роль вони виконують у тексті? Доберіть 5–7 прикметників для характеристики зими. Випишіть спільнокореневі прикметники, виконайте розбір їх за будовою.

302

Спишіть словосполучення. Визначте, у якому значенні — прямому чи переносному — використані прикметники. Котрі з них можуть виражати якість більшою чи меншою мірою? Визначте групу прикметників за значенням. Висловіть припущення, коли відбувається перехід відносних прикметників у якісні. З 2–3 парами словосполучень складіть речення й запишіть їх.

Скляний посуд — скляний погляд, золотий ланцюжок — золотий голос, лимонний сік — лимонний колір, вишневий сад — вишневий светр, сталевий дріт — сталеві нерви, бронзове погруддя — бронзова засмага, срібний ніж — срібний сніг.

303

Доберіть до поданих іменників прикметники з довідки, щоб утворилися фразеологізми. Усно поясніть їхнє значення. Які прикметники утворено від власних назв?

Апетит, зір, пам'ять, хода, послуга, камінь, меч, вузол.

Довідка: Сізіфів, орлиний, ведмежий, дамоклів, гордіїв, слонячий, курячий, вовчий.

З великої букви пишемо прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-ів, -ов(-а), -ов(-е), -ев(-е), -їв, -єв(-е), -ин, -ин(-а), -ин(-е), -їн, -їн(-а), -їн(-е)**, якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрієві книжки, Грінченків словник, Зевсова колісниця, Маріїн лист.*

З малої букви пишемо присвійні прикметники, якщо вони утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-івськ(-ївськ-), -інськ(-їнськ-)**: *довженківські фільми, франківські сонети.*

А також ті, що входять до складу фразеологізмів (*ахіллесова п'ята*), наукових термінів (*піфагорова теорема*), народних назв рослин (*петрів батіг*).

304

Поясніть уживання великої букви в прикметниках. Випишіть присвійні прикметники.

Шевченківська премія, Шевченкові твори, Грінченків словник, материна хустка, материнське слово, батьківські збори, батьківське ставлення, батькова машина, авгієві стайні, прокрустове ложе, бальзаківські традиції, Малишкова метафора, Рафаєлева «Мадонна», бертолетова сіль.

Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

- I Складіть по 3 речення з прикметниками «лебединий», «заячий», щоб у кожному прикметник належав до різних груп за значенням.
- II Перетворіть текстову інформацію про вживання великої букви в присвійних прикметниках у колаж, схему чи таблицю.
- III Напишіть есе на одну з тем:
 - «Біле свято зими»
 - «Зимові прикметники».

§ 49 ПОВНІ Й КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

Невмируща українська пісня

Слово дня: жі́то, зозу́ля, чума́к.

Пригадуємо:

- 1 Які прикметники відносять до якісних?
- 2 Що таке художній стиль?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є форми прикметників?
- 2 У текстах яких стилів використовують повні й короткі форми прикметників?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 306 Випишіть із речень прикметники, визначте відмінки, виділіть і позначте закінчення. Висловіть припущення, за якою ознакою прикметники поділяють на повні й короткі форми.

1. Зеленеє жито, зелене, хороші гості у мене. Зеленеє жито ще й овес, тут зібрався рід наш увесь. 2. То чорна хмара наступає, то дрібен дощик крапає. 3. Нічка розсипала зіроньки яснії. 4. Прощай, дівчинонько, серце коханеє, прощайте кучері, личко рум'янеє. 5. Ой зійди, зійди, ясен місяцю (*нар. творчість*). 6. За синее небо, за жовте колосся боротися треба, щоб краще жилося (*Ф. Тишко*). 7. Зоре моя вечірняя, зійди над горою (*Т. Шевченко*).

- 307 Розгляньте схему с. 128. Розкажіть про форми прикметників.

ПОВНІ Й КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметники повної стягнутої форми змінюються за родами, числами та відмінками: ясний, ясна, ясне, ясні, ясної, ясним; дрібний, дрібна, дрібне, дрібні, дрібного, дрібних

Прикметники повної нестягнутої форми властиві лише жіночому й середньому родам у формі називного і знахідного відмінків однини: ясная, яснее, яснії; дрібная, дрібнее, дрібнії

Коротка форма прикметника властива лише чоловічому роду в називному і знахідному відмінках: ясен, дрібен

Коротку та повну нестягнену форми прикметників використовують лише в художньому (переважно в поезії) та розмовному стилях мовлення.

308

Визначте короткі й повні форми прикметників. У повних прикметників визначте стягнену й нестягнену форми. Доберіть спільнокореневі слова до виділеного. Яке фонетичне явище відбувається?

1. Без вірного друга великая туга. 2. Молоді **чумаченьки**, верніться додому. 3. Пливе човен води повен. 4. А в мого коня золотая грива, золотая грива, срібнії копита. 5. Ой не чорная хмара налітала, не буйнії вітри війнули... (*нар. творчість*). 6. Там яснії зорі і тихії квіти еднаються в дивній розмові (*Леся Українка*).

309

Виберіть одну з наведених у дужках форм. Обґрунтуйте доцільність вибору.

1. Гей, брати! В кого серце (чистее, чисте), руки (сильнії, сильні), думка (чесная, чесна), — прокидайтеся! Сійте в головах думи (вольнії, вільні)... Сійте! (*І. Франко*). 2. (Чисте, чистее) докїлля — запорука здоров'я людини. 3. В Україні тривають військові навчання «(Чисте, чистее) небо-2022», у ході яких Україна спільно з іншими країнами відпрацьовує різнопланові повітряні маневри. 4. (Сильні, сильнії) дієслова (die starken Verben) — найскладніші дієслова в німецькій мові. 5. 12 серпня велозаїздом «(Вільні, вільнії) люди» в Мукачеві відзначать День молоді (*з інтернету*).

310 Доберіть за зразком усі можливі форми прикметників.

Зразок. *Славний* — *славен, славная, славнеє, славнії*.

Дрібний, повний, срібний.

 Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Які емоції переважали на уроці? Чому?

 311 **I** Випишіть із поетичних творів речення з прикметниками повної нестягненої форми однини й множини та короткої форми. Підкресліть закінчення. Поміркуйте, чому в поетичних творах частіше використовують прикметники повної нестягненої форми.

II Послухайте українські пісні, випишіть із них 6–7 прикладів речень із повними нестягненими й короткими формами прикметників.

III Напишіть есе «Чому українська пісня невмируща?».

§ 50 СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ, ТВОРЕННЯ ЇХ

Цінуємо час

Слово дня: вікопóмний, вранішній, зайвий.

Пригадуємо:

Які прикметники називаємо якісними?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо потрібні ступені порівняння?
- 2 Які є ступені порівняння якісних прикметників?
- 3 Як правильно утворювати ступені порівняння якісних прикметників?
- 4 Коли говоримо *кращий*, а коли — *найкращий*?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

312

Визначте групи виділених прикметників. Поясніть їхнє лексичне значення. У якому з речень ознака виявляється більшою мірою? Висловіть припущення, для чого треба ділити завдання на рівні.

Першим кроком до ефективного розподілу часу є визначення того, які завданням по-справжньому **важливі**. Розділіть завдання на кілька рівнів: 1 — **найважливіші**, 2 — **важливіші**, 3 — **важливі** (з *інтернету*).

313

Розгляньте уважно таблицю й підготуйте повідомлення про ступені порівняння якісних прикметників у такій послідовності:

1. Які є ступені порівняння якісних прикметників? 2. Що вони означають? 3. Які форми мають? 4. Як утворюємо просту і складену форму вищого ступеня порівняння? 5. Як утворюємо просту і складену форму найвищого ступеня порівняння?

Ступені порівняння якісних прикметників

Вищий ступінь порівняння показує, що в цьому предметі ознака виявляється більшою мірою в порівнянні з іншими.		Найвищий ступінь порівняння показує, що в названому пред- меті ознака представлена най- більшою мірою.	
має дві форми		має дві форми	
↓	↓	↓	↓
просту	складену	просту	складену
основа прикметника + -іш-, -ш-	слова більш або менш + прикметник	най- + проста форма прикметника вищого ступеня	слова найбільш / найменш + прикметник
↓	↓	↓	↓
<i>мудрий</i> — <i>мудріший</i> ; <i>пізній</i> — <i>пізніший</i> ; <i>сильний</i> — <i>сильніший</i>	<i>більш</i> / <i>менш</i> мудрий ; <i>більш</i> / <i>менш</i> пізній ; <i>більш</i> / <i>менш</i> сильний	<i>наймудріший</i> ; <i>найпізніший</i> ; <i>найсильніший</i>	<i>найбільш</i> / <i>найменш</i> мудрий ; <i>найбільш</i> / <i>найменш</i> пізній ; <i>найбільш</i> / <i>найменш</i> сильний

1. Під час утворення вищого ступеня порівняння змінюється корінь у таких словах:

великий — більший, малий — менший, гарний (хороший) — кращий, добрий — ліпший, поганий — гірший.

2. Для підсилювання значення прикметників **найвищого ступеня порівняння** додаються префікси **якнай-, щонай-**: *щонайяскравіший, якнайсильніший.*

3. Слово «самий» **ніколи не вживаємо** з прикметниками, натомість **використовуємо** префікс **най-**.

4. Утворення **простої форми вищого ступеня порівняння** в деяких прикметниках супроводжується чергуванням приголосних: *низький — нижчий ([з'к] / / [жч]), дорогий — дорожчий ([г] / / [жч]), високий — вищий ([к] / / [шч]).*

314

Перекладіть прикметники. Утворіть від них і запишіть просту і складену форму вищого та найвищого ступенів порівняння.

Wide, expensive, beautiful, green.

315

Поставте наголос у виділених словах. Утворіть, де можливо, ступені порівняння від прикметників. Підкресліть слова, у яких відбулися фонетичні зміни. Поясніть написання цих слів. Чи від усіх прикметників ви змогли утворити ступені порівняння? Чому?

Новий костюм, **легка** хода, **легенький** вітерець, **босий** хлопчик, **здоровенна** гора, **дорогоцінний** камінь, **жовтувата** квітка, **вороний** кінь, **величезна** гора, **товстий** светр, **тоненька** гілочка, **близький** родич, **вишневий** светр, **різкий** рух, **вузький** провулок, **вузенька** стежка.

В українській мові **не можна** утворити ступені порівняння від прикметників, що означають:

- сталі ознаки: *босий, голий, лисий, кривий, сліпий;*
- масті тварин: *вороний, буланій, гнідий, чалий;*
- кольори, утворені від іменників (*бузковий — бузок, лимонний — лимон*);

А також від прикметників:

- із префіксами **пре-, за-** (*премудрий, завеликий*) і суфіксами **-еньк-, -есеньк-, -езн-**, що вказують на певну міру якості (*малесенький, маленький, товстезний*);

- із суфіксами **-ав(-яв-), -уват(-юват-)**: *білявий, сіруватий*;
- від більшості складних прикметників: *білосніжний, синьоокий*.

316 Відредагуйте речення.

1. Саме головне — правильно спланувати час. 2. Я вважаю, що більш вдаліший час для підготовки домашніх завдань після 17:00. 3. Найбільш цікавим був твір Сашка. 4. Ми повинні підтримувати найдорожчих за всіх людей.

 Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

 317 **I** Випишіть із художніх творів 6–8 речень із прикметниками, що мають різні ступені порівняння.

II Здійсніть спостереження і запишіть 2–3 рекламні слогани, у яких використано прикметники, що мають ступені порівняння. Поміркуйте, з якою метою це зроблено.

III Напишіть есе «Згаяного часу конем не доженеш».

§ 51 ПРИКМЕТНИКИ ТВЕРДОЇ І М'ЯКОЇ ГРУП. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Доброчинність

У чому сенс життя? Служити іншим і робити добро (Арістотель).
Я не люблю ніякого дару, якщо він не пов'язаний із любов'ю і доброзичливістю (Г. Сковорода).

Слово дня: доброчинність, розрада, смерека.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як поділяємо прикметники на групи під час відмінювання?
- 2 Як відмінюємо прикметники твердої і м'якої груп?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

318

Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Випишіть прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Визначте відміну й групу (де можна) іменників. Як ви це встановили? Виділіть основи й закінчення іменників і прикметників. Висловіть припущення, як прикметники можна поділити на групи за типом відмінювання.

1. Мужність — добродійність, у силу якої люди в небезпеці роблять чудові речі (*Арістотель*). 2. Без доброти неможлива справжня радість (*Л. Карлейль*). 3. Я буду продовжувати постійно роздавати ковдри, спальні мішки, теплий одяг і продукти харчування в надії на те, що мої скромні зусилля стануть хоч невеликою розрадою для тих людей, яким ми зможемо допомогти (*М. аль-Фаєд*).

Виділяють дві групи прикметників:

- **тверду** (кінцевий приголосний основи твердий):
чесний, добрий, мирний;
- **м'яку** (кінцевий приголосний основи м'який):
внутрішній, зовнішній, літній.

?

319

Прочитайте притчу. Сформулюйте її основну думку. Поясніть, як ви зрозуміли зміст виділеного речення. Випишіть в одну колонку прикметники твердої групи, у другу — м'якої. Знайдіть у тексті синоніми, антоніми.

Колись дідусь повідав малому онукові життєву істину.

— Розумієш, у кожній людині триває давня боротьба. Ця боротьба дуже схожа на бій двох вовків. Один вовк — чорний. Він являє собою різне зло: заздрість, лють, ревнощі, жаль, егоїзм, жадібність, брехню... Інший вовк — білий. Він — вияв справжнього добра: миру, дружби, любові, надії, турботи, доброти, вірності, правди.

Онук надовго задумався. А потім запитав:

— Діду! А який вовк у кінці перемагає? Злий чи добрий?

Старий ледь помітно усміхнувся і відповів:

— Запам'ятай: завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш (*з інтернету*).

320

Розгляньте таблицю на с. 134. Розкажіть про відмінювання прикметників твердої і м'якої груп. Наведіть власні приклади.

Відмінкові закінчення прикметників твердої та м'якої груп

Від- мінок	Однина				Множина	
	Тверда група		М'яка група		Тверда група	М'яка група
	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід		
Н.	зелен-ий, -е	-а	син-ій, -є	-я	-і	-і
Р.	зелен-ого	-ої	синь-ого	-ої	-их	-іх
Д	зелен-ому	-ій	синь-ому	-ій	-им	-ім
Зн.	як Н. або Р.	-у	як Н. або Р.	-ю	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Ор.	зелен-им	-ою	син-ім	-ою	-ими	-іми
М.	(на) зелен-ому, зелен-ім	(на) -ій	(на) синь-ому, син-ім	(на) -ій	(на) -их	(на) -іх

321 Трансформуйте подані словосполучення за зразком і запишіть у називному, родовому, давальному, орудному відмінках однини. Позначте головне і залежне слова. Визначте тип словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.

Зразок. *Небо вранці — вранішнє небо, вранішнього неба, вранішньому небу, вранішнім небом.*

Гілочка смереки, пиріг з яблуками, море без краю, квіти осені, колір малини, цвіт вишні, варення з полуниці, поле для футболу, пісня стрільців, сонце увечері, карта дороги.

322 Поясніть значення слів «дружний» і «дружній», «сусідній», «сусідів» і «сусідський». У разі потреби скористайтеся тлумачним словником. Як називають подібні слова? Складіть із цими словами речення. Провідмініайте два прикметники в однині і множині.

Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

323 **I** Перекладіть прикметники провідмініайте їх в однині і множині.

Winter, spring, summer, autumn.

- II Доберіть цікавий для вас уривок із художнього твору обсягом 80–100 слів, випишіть прикметники, визначте групи за значенням і за типом відмінювання. Поясніть свій вибір тексту.
- III Напишіть есе «Сенс життя — дарувати іншим добро».

§ 52 ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. ПЕРЕХІД ПРИКМЕТНИКІВ В ІМЕННИКИ

Твоє дозвілля

Слово дня: дозвілля, хобі.

Пригадуємо:

- 1 Що таке значущі частини слова?
- 2 Які з них беруть участь у творенні нових слів? Як саме?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як утворити прикметники?
- 2 Коли відбувається перехід прикметників в іменники?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

324

- I Випишіть прикметники, поясніть їхнє лексичне значення, розберіть слова за будовою. Назвіть слова, від яких ці прикметники утворено, та визначте спосіб творення їх. Поміркуйте, чи впливають значущі частини слова на його лексичне значення. Чому слово «хобі» пишемо з однією буквою «б»?

Різноманіття хобі вражає, однак серед них можна виділити основні групи захоплень. Одне з найпопулярніших — колекціонування. Уже в дитячому віці люди починають збирати фантики або іграшки із шоколадних яєць. Спорт — хобі для активних людей. Це захоплення корисне для здоров'я, воно дає змогу людині підтримувати фізичну форму й постійно бути в тонусі. Найбільш творчі та неординарні особистості обирають фотографування, малювання, написання музики, віршів або художніх творів. Таке хобі допомагає реалізувати творчий потенціал людини й дарує сильне почуття задоволення. Завдяки глибокому впровадженню в життя людей комп'ютерних технологій дехто захоплюється програмуванням або вебдизайном. А ось захоплення комп'ютерними

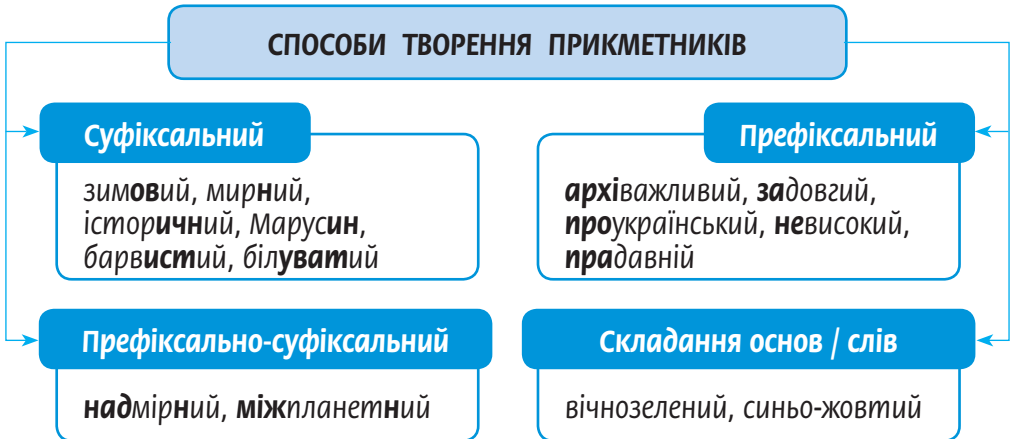
іграми й соцмережами може спричинити психологічну залежність (з інтернету).

II Як ви любите проводити дозвілля? Розкажіть про своє хобі.

325

Розгляньте схему. Розкажіть про способи творення прикметників.

Прикметники можуть **переходити в іменники** у випадках, коли вони замість своїх ознак набувають ознак іменника (відповідають на питання *хто? що?*, виконують синтаксичну роль підмета або додатка). *Набережна зустріла нас приємною прохолодою. **Коліскові** мають магічну дію. Ми поспішали на зустріч із **військовими**, що захищають Україну.*

326

Визначте групи за значенням і способи творення прикметників. Що означає фразеологізм «бабине літо»?

1. Даринка любила осінні прогулянки, коли листя під ногами шурхотіло, повітря пахло бабиним літом і хотілося просто буди щасливою (*Слава Світова*). 2. Увечері друзі зустрілися й зняли крутезне привітання, яке назбирало купу вподобайок (*О. Давидова*). 3. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (*О. Довженко*).

327

Визначте спосіб творення прикметників. Поясніть фонетичні явища, які відбуваються в окремих словах.

Турист — туристський, звук — надзвуковий, білий сніг — білосніжний, ефективний — неефективний, кордон — прикордонний, хитрий — прехитрий, берег — прибережний, зелений — зеленуватий, великий — величезний, темний і червоний — темно-червоний, три томи — тритомний.

328 Утворіть від поданих слів прикметники, визначте спосіб творення їх.

Зразок. *Вечір — вечірній, жовтий — жовтавий.*

Гуцул, сонце, зорі, година, місто, сад, Україна, будинок, красивий, тонкий, великий, ніжний і блакитний, військо, відвага, шахи.

329 Визначте спосіб творення прикметників. Якого значення надають словам префікси? Наведіть подібні приклади.

Ультрафіолетовий, милий, фітотерапевтичний, транс-континентальний, аритмічний, антисептичний, надприбутковий, інтерактивний.

330 Замініть подані словосполучення синонімічними з присвійними прикметниками.

Зразок. *Сукня мами — мамина сукня.*

Комп'ютер Ігоря, книжка Іринки, телефон Ольги, халат лікаря, дзьоб дятла, крила чайки, пісня солов'я, розповідь бабусі, намір ворога, турнір із волейболу, виріб, створений руками.

331 Запишіть усі відомі вам захоплення однокласників / однокласниць. Утворіть від них прикметники.

Зразок. *Танці — танцювальний; плавання — плавальний.*

332 Утворіть від слів «добрий», «чесний», «старий», «великий» прикметники суфіксальним способом, щоб вони набули зменшувально-пестливого відтінку, а також відтінків презирливості, згрублості.

 Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

 333 I Складіть по 2 речення зі словами «лютий», «вихідний», «учений», щоб в одному слово було прикметником, а в другому перейшло в іменник.

II Випишіть уривок із художнього тексту (80–100 слів). Обґрунтуйте свій вибір. Підкресліть у ньому прикметники, визначте групу за значенням і спосіб творення похідних прикметників.

III Напишіть есе «Улюблені види дозвілля моєї родини».

§ 53 НАПИСАННЯ СУФІКСІВ ПРИКМЕТНИКІВ

Мова і комп'ютер

«Вподобайка» — яке ж соковите українське словечко доби комп'ютерних технологій! (з газети).

Слово дня: анітелень, вподобайки.

Пригадуємо:

- 1 У яких суфіксах пишемо м'який знак?
- 2 Що називають епітетами?
- 3 Які суфікси надають словам зменшено-пестливого відтінку?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку букву треба вставити в словах *взутт..вий*, *парч..вий*?
- 2 Чому написання суфіксів — це важливо?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

334 Запишіть епітети, якими ви описали б тих, кого любите: молодших сестричку чи братика, племінника чи племінницю, хатнього улюбленця. Виділіть у цих словах суфікси. Якого значення вони надають словам? Як часто ви застосовуєте такі слова в побуті?

335 Утворіть і запишіть прикметники за допомогою суфіксів, що надають зменшено-пестливого відтінку, а також відтінку неповноти вияву ознаки. Складіть речення з будь-якими двома прикметниками.

Зразок. *Теплий — тепленький — теплуватий, теплющий.*

Великий, вузький, легкий, низький, синій, солоний, твердий.

336 Розгляньте схему. Підготуйте розповідь за її змістом. Поясніть лексичне значення прикметників. Чому виділено кінцеві приголосні твірних основ іменників? На що треба звернути увагу під час написання прикметників із такими суфіксами?

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

чех
латиш -ськ-
Тиса

чеський
латиський
тиський

Прага
Збараж -ськ-
боягуз

празький
збаразький
боягузький

грек
читач -ськ-
Сосниця

грецький
читацький
сосницький

брат
люд -ськ-
Сула

братський
людський
сульський

337 Утворіть прикметники від поданих іменників, запишіть їх. Поясніть правила вимови й написання. Складіть із 2–3 прикметниками речення.

Бахмач, Бахмут, Сиваш, Острог, Синюха, Париж, Кременчук, Дрогобич, Калущ, Каланчак, Токмак, Вінниця, Одеса, Мадрид.

338 Запишіть слова. Позначте основи й суфікси прикметників. Чи є зв'язок між добором суфіксів і кінцевим приголосним твірної основи?

Аркуш — аркушевий, горобина — горобини́вий, життя — життєвий, загадка — загадко́вий, калина — калино́вий, кумач — кумаче́вий, ліс — лісо́вий, парк — парко́вий, рожа — роже́вий, словник — словнико́вий, чуття — чу́ттєвий.

339 Розгляньте схему. Поставте за її змістом уточнювальні запитання.

НАПИСАННЯ СУФІКСІВ -ЕВ-, -ЄВ-, -ОВ-

ПИШЕМО -ев-, -єв-

Якщо основа прикметника закінчується на ж, ч, ш або м'який приголосний і наголос падає на основу слова:

липень — липне́вий,
мовлення — мовленнє́вий,
спаржа — спарже́вий,
життя — життє́вий

ПИШЕМО -ов-

Якщо основа закінчується на твердий приголосний:

вітер — вітро́вий, казка — казко́вий,
палац — палацо́вий

Якщо основа закінчується на ж, ч, ш або м'який приголосний та й, але наголос падає на закінчення:

дощ — дощо́вий, речі — речо́вий, бій — бойо́вий, стиль — сти́льовий

340 Запишіть словосполучення, уставляючи пропущені букви.

Алюміні..**вий** дріт, вельвет..**ва** куртка, взутт..**ва** крамниця, груш..**вий** джем, дій..**ва** особа, житт..**вий** випадок, овоч..**ве** рагу, пошт..**ва** скринька, травн..**вий** дощ, червн..**ва** ніч, чутт..**ве** сприймання, помаранч..**вий** сік, парч..**ва** сукня.

341 Утворіть від поданих іменників прикметники, поясніть написання суфіксів.

Лютий, січень, березень, метал, плюш, агрус, стиль, вишня, гелій, фланель, алюміній, кизил, чебрець, квітень, емаль.

342 Ознайомтеся зі змістом схеми. Доповніть її власними прикладами.

Суфікс -ичн-

після букв **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р**:
ортопедичний, класичний,
демократичний

Суфікс -ічн-

після букв на позначення інших
приголосних: географічний,
симфонічний, академічний

Суфікс -ічн-

після букв, що позначають
голосні звуки: прозаїчний,
героїчний, мозаїчний

343 Запишіть назви предметів, які ви вивчаєте, а через ризку — прикметники, утворені за допомогою суфіксів **-ичн-**, **-ічн-**. Виділіть значущі частини слова в прикметниках.

Зразок. Математика — *математичний*.

344 Утворіть прикметники суфіксальним способом від поданих слів. Поясніть вибір суфіксів.

Археологія, біографія, лірика, поезія, органіка, гігієна, філологія, магія.

345 **I** Прочитайте текст. Яка його основна думка? Запропонуйте заголовок. Випишіть із тексту прикметники, уставивши потрібні букви й знявши ризку. Визначте групи прикметників за значенням. У яких ситуаціях можна використати цю інформацію?

Комп'ютер сьогодні відкриває широкі перспективи в дослідженні різних мов. Створено маши(н, нн)і фонди і бази даних низки мов, що дає змогу за частки секунди знаходити потріб-

ну одиницю, опрацьовувати значні обсяги інформації. Фонди й бази даних є ці(н, нн)им джерелом для укладання нових словників, установлення не/відомих фактів мови.

Комп'ютер — наш не/замі(н, нн)ий помічник у роботі з текстом. Ідеться насамперед про текстові процесори, електро(н, нн)і перекладачі та словники, користь від яких не/оціне(н, нн)а.

Однак ви не подумайте, що я хочу «образити» паперові словники чи применшити їхню роль у нашому житті: не забуваймо, що для більшості електро(н, нн)их словників узяли матеріал саме з них (за К. Булаховським).

- II Розкажіть, якими словниками користуєтеся ви. У яких випадках потребуєте словників? Які можливості комп'ютера використовуєте в процесі навчання?

 Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

 346 I Складіть пам'ятку «Як працювати з електронними словниками».

- II Випишіть слова з параграфа, значення яких ви самостійно не можете пояснити. З'ясуйте за словником і запишіть. Перевірте, чи знають їх ваші однокласники / однокласниці.

- III Напишіть есе «Чи допомагає комп'ютер у вивченні мови?».

§ 54 НАПИСАННЯ НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

Народ скаже як зав'яже

Світ фразеологізмів — що безкрає море. Скільки глянеш — набігають одна на одну хвилі фразеологічного безмежжя, тремтять, переливаються. А там народжуються нові й нові і, зливаючись до купи в якийсь чудний гомін, знову й знову розпадаються на якісь хвилі-вислови (Панас Мирний).

Слово дня: неозорій, тьмяний.

Пригадуємо:

- 1 Як пишемо не з іменниками?
- 2 Як впливає на значення слова префікс не-?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як правильно писати **не** з прикметниками?
- 2 Для чого потрібно знати ці правила?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

347 Поясніть написання виділених іменників. Як префікс **не-** впливає на значення слів?

1. **Не** одяг красить людину, а добрі справи. 2. Згода буде, а **незгода** руйнує. 3. Перемагайте труднощі розумом, а **небезпеку** — досвідом. 4. **Неправдою** світ пройдеш, а назад **не** вернешся (*нар. творчість*).

348 Ознайомтеся зі схемою. Сформулюйте за її змістом кілька уточнювальних запитань. Доберіть власні приклади.

НАПИСАННЯ НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

ПИШЕМО ОКРЕМО

1. Якщо «не» щось заперечує:
Завдання не складне.
Ця річка не широка.
(прикметник є присудком)

2. Якщо біля прикметника є пояснювальний займенник або прислівник:
Нітрохи не цікавий.
Ні до чого не здатний.
Аж ніяк не страшний.

ПИШЕМО РАЗОМ

Якщо прикметник без «не» не вживається:
невпинний,
негайний,
несхибний,
неозорий

349 Запишіть в одну колонку прикметники, які пишемо лише разом, а в другу — ті, що мають різні варіанти написання. Доберіть, де це можливо, прикметники-антоніми без **не**.

Неозорий, неакуратний, неввічливий, невідомий, негативний, невтомний, немудрий, ненавмисний, необережний, нетерплячий, нестерпний, невеликий.

350 З поданими словами складіть і запишіть пари речень так, щоб у першому реченні **не** з прикметником потрібно було писати разом, а в другому — окремо. Запишіть утворені речення. Які із цих прикметників можна використати для характеристики людини? Доберіть по 5–6 прикметників, що називають риси характеру людини, які ви засуджуєте і які схвалюєте.

Зразок. *Моя сусідка сьогодні невесела (сумна). — Моя сусідка сьогодні не весела, а сумна.*

(Не)сильний, (не)справжній, (не)ширий, (не)чесний, (не)щасливий, (не)рідний, (не)поганий, (не)гідний.

351 Замініть речення і словосполучення прикметником із префіксом *не-*. Запишіть їх за зразком.

Зразок. *Людина, яка ледарює, — непрацьовита.*

1. Тьмянний малюнок. 2. Мала на зріст жінка. 3. Мілка річка. 4. Вузька вулиця. 5. Важке завдання. 6. Хвора людина. 7. Сусід, який мало говорить. 8. Вогонь, що не згасає.

352 Поясніть значення фразеологізмів. У яких ситуаціях використовуємо їх? Обґрунтуйте написання *не* з прикметниками.

Не святі горшки ліплять. Глянути недобрим оком. Невисокої проби. Нелюдським голосом. Небагатий на розум. Хто по морю плавав, тому калюжа не страшна. Хоч річка й невеличка, а береги ламає. В ополонці вогонь не страшний.

 Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

 353 **I** Запишіть 6–7 прислів'їв, які ілюструють вивчений матеріал.

II Складіть алгоритм «Написання *не* з прикметниками».

III Напишіть есе «У слові закарбовано мудрість народу».

§ 55 НАПИСАННЯ **-Н-** І **-НН-** У ПРИКМЕТНИКАХ

Вода — основа життя

Якщо є магія на цій планеті, вона міститься у воді (Л. Ейселі).

Слово дня: копанка, ко́рба, строкáтий.

Пригадуємо:

Коли відбувається подвоєння букв як наслідок збігу їх?

Шукаємо відповіді на запитання:

Коли пишемо **-н-** і **-нн-** у прикметниках?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

354

Від поданих іменників утворіть прикметники, запишіть їх. Розберіть за будовою 3–4 прикметники. Висловіть припущення щодо написання *-н-* і *-нн-* у прикметниках.

Осінь, баштан, день, магазин, вечір, повітря, торф, літо.

355

Розгляньте малюнок і таблицю. Проаналізуйте її та поясніть, у яких випадках пишемо одну або дві букви *н*. Доберіть до правил власні приклади. Випишіть правильний варіант слів із малюнка.

Пишемо <i>-н-</i>	
<ul style="list-style-type: none"> У відносних і присвійних прикметниках, утворених за допомогою суфіксів -ан(-ян-), -ен-, -ин-, -ін(-їн) 	<i>глиняний, крижаний, спокійний</i>
Пишемо <i>-нн-</i>	
<ul style="list-style-type: none"> У прикметниках із суфіксом -н-, утворених від іменників з основою на н- 	<i>осінь — осінній, будень — буденний, латунь — латунний</i>
<ul style="list-style-type: none"> У прикметниках із наголошеними суфіксами -анн(-янн-), -енн-, що вказують на більшу міру вияву ознаки або неможливість дії 	<i>здоровенний, височенний, невблаганний</i>

356

Замініть речення і словосполучення прикметниками й запишіть їх. Поясніть написання *-н-* та *-нн-*.

- Каша з пшо́на.
- Повидло з яблук.
- Посуд зі скла.
- Гроза влітку.
- Двері на балкон.
- Дощ восени.
- Бриль із соломи.
- Плити з каменю.

357

I Уставте букви відповідно до правил.

Вода... Її так багато на нашій планеті. Вона розлилась здорове(н, нн)ими морями, вирує нескінче(н, нн)ими океанами, тече в стрімких блакит(н, нн)их ріках і підзем(н, нн)их ручаях, невтримно нуртує в голубих озерах і дзюркотить у звичай(н, нн)ій лісовій копанці. Вона напоїла все живе й суще на землі й зробилася вірним супутником нестрим(н, нн)ого технічного прогресу, добрим джерелом квітання виплеканої хліборобом ниви. Вода — невичерп(н, нн)е благо й дарунок природи (за І. Падалкою).

?

II Чому автор називає воду благом і дарунком природи? Які виклики, пов'язані з водою, постають сьогодні перед людством? Назвіть кілька способів подолання їх.

358

I Прочитайте текст. Запропонуйте заголовок до нього. Усно перекажіть.

Найздоровіша й найсмачніша та вода, що схована в колодяз(н, нн)ій споруді. Скільки на українській землі криниць і колодязів! Є скромні копанки, викладені камінцями, є польові криниці з важким надій(н, нн)им ланцюгом, з корбою або журавлем.

Трапляються монументаль(н, нн)і колодязі, які будували довго, ґрунтовно, з вигадкою. Подорожній може присісти біля колодязя й відпочити поруч із затишною, привіт(н, нн)ою криницею, побесідувати з доброю людиною біля колодязя-здорованя з бето(н, нн)им оголовком, строкато оздобленим кольоровим склом.

Часом криниці й колодязні споруди прикрашають написами, які попереджають, закликають, нагадують: «Вода — справжнє диво природи», «Подорожній, зупинись, випий найкращої води на Сватівщині!».

Вода міцно з'єднує серця, про які люди незабаром скажуть: «Вони між собою нерозливної» (за В. Супруненьком).

II Визначте групи прикметників за значенням. Випишіть прикметники, які мають ступені порівняння. З якою метою їх використано в тексті? Поясніть написання *-н-* або *-нн-*. Яким способом утворено виділені слова?

III Пригадайте й запишіть фразеологізми зі словом «вода».

359

Спишіть, уставляючи пропущені букви. Визначте основну думку тексту. Чому треба берегти воду? Розкажіть, які способи збереження якості води ви вважаєте ефективними.

Українські самобут..і криниці давно приваблюють увагу цінителів народ..ої творчості. Але з роками ці дорогоці..і надба..я зникають. Ми маємо зробити все, щоб зберегти найці..іший витвір природи — людину — і безці..ий дарунок — чисту воду, щоб журавлі — надкринич..і боги — не гоїдали порож..іх відер над кринич..ими очима землі (із журналу).

Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

360

- I Доберіть до слова «вода» якомога більше прикметників-означень, визначте групу за значенням, поясніть написання.
- II Використовуючи якомога більше прикметників, складіть і запишіть опис криниці або текст реклами питної води.
- III Напишіть есе «Вода — основа життя».

§ 56 НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Яскрава мовна палітра

І лиш від тебе залежить, яким кольором
долю напишеш (Сашко Лірник).

Слово дня: індіго, маренго, ч'алій.

Пригадуємо:

- 1 Які слова називають складними?
- 2 Коли складні іменники пишемо разом?
- 3 Як визначити головне і залежне слова в словосполученні?

Шукаємо відповіді на запитання:

У яких випадках прикметники пишемо разом, окремо, з дефісом?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 361** Запишіть слова, поясніть значення їх, розберіть за будовою. Що, на вашу думку, об'єднує ці слова?

Лісостеп, краєвид, дощомір, гучномовець, мовознавство, небосхил, різнобарвний, багатокольоровий, морозостійкий.

- 362** Розгляньте уважно схему. Сформулюйте за її змістом 3–4 запитання.

ПИШЕМО РАЗОМ

- 1. Якщо прикметник утворено від двох слів, одне з яких головне, а друге — залежне, між ними не можна поставити сполучник і:**
семиденний (сім днів),
волелюбний (волю любити)

- 2. Якщо прикметник утворено від складного іменника, який пишеться разом:**
лісостеповий (лісостеп),
чорноземний (чорнозем)

НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

ПИШЕМО З ДЕФІСОМ

- 1. Якщо прикметник утворено від іменника, що пишеться з дефісом:**
дизель-моторний (дизель-мотор)

- 2. Якщо прикметник утворено за допомогою сполучного о або е від двох прикметникових основ:**
навчально-науковий (навчальний і науковий)

- 3. Якщо прикметник означає відтінки кольору чи смаку або поєднання кольорів:**
кисло-солодкий, темно-зелений,
синьо-жовтий

- 363** Поясніть написання складних прикметників.

Білокорі берези, білосніжні хмаринки, сніжно-біла серветка, білокрилий птах, українсько-іспанський словник, дванадцятитомне видання, північно-західний регіон, яскраво-червоні троянди, рожевобокі яблука, Чорнобаївська громада, яскраво-багряне листя, сивочолий дідусь.

- 364** Згрупуйте слова, розкриваючи дужки, за такими ознаками: 1) ті, що пишемо з дефісом; 2) ті, що пишемо разом. Доповніть обидві групи слів двома-трьома власними прикладами. Складіть речення з трьома складними прикметниками.

(Східно)український, (машино)будівний, (коричнево)зелений, (електро)нагрівальний, (радіо)мобільний, (архітектурно)будівельний, (шведсько)норвезький, (темно)синій, (електро)

музичний, (кіно)знімальний, (австро)німецький, (народно)визвольний, (авто)заводський.

- **365** Спишіть, знімаючи ризики і вставляючи пропущені букви відповідно до правопису. Від виділених слів утворіть відтінки кольорів і запишіть їх. Як ви розумієте епіграф?

Якби мати фарбу й палітру...

Тіл..ки яскраві, тіл..ки чистих тонів фарби. Жовто/гарячі, срібні, малинові, золоті, сині, блакитні...

Це була б не/звичайна картина, якої ще ніхто не/бачив. Торж..ство фарб. П..р..можне горі(н, нн)я святкових кол..рів, в..сіл..ний танец.. найрадісніших відтінків.

А кожна з тих барв була б омузичена. Т..ндітними дзвониками озивалися б золота і срібна, скрипковими струнами співали б **синя** й **блакитна**, соковитим все/погл..наючим дзвоном котилася б з кінця в кінець **малинова** барва (за А. Дімаровим).

- 366** Запишіть назви кольорів, знімаючи ризик. Запам'ятайте їх, доберіть до них іменники. Доповніть перелік кольорів.

Брунатний — темно/жовтий, індиго — темно/синій, маренго — чорно/сірий, помаранчевий — червоно/жовто/гарячий, теракотовий — червоно/коричневий, чалий — червонувато/сірий.

- **367** Об'єднайтеся в три групи. Перекладіть назву обраного кольору. Доберіть до нього синоніми — складні прикметники. Чому, на вашу думку, є так багато слів на позначення кольорів?

Red, blue, yellow.

- Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

- **368**
- I** Доберіть 15–20 складних прикметників для словникового диктанту.
 - II** Розкажіть, як змінюється колір неба залежно від погоди або часу доби, використовуючи складні прикметники.
 - III** Напишіть продовження тексту Євгена Гуцала.

Якого кольору слова?

Тихесенько вимовляю слово «зелений», і постає переді мною все зелене, і я вже чомусь не сумніваюсь, що й саме це слово зеленого кольору. Вимовляю слово...

§ 57 ПРИКМЕТНИК: УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Мистецтво живопису

Живопис — найпрекрасніше з усіх мистецтв;
у ньому поєднуються всі відчуття (П. Гоген).
Живопис — це поезія, яку бачать,
а поезія — це живопис, який чують (Л. да Вінчі).

Слово дня: риністий, химерний, умілець.

Пригадуємо:

- 1 Пригадайте морфологічні ознаки прикметника.
- 2 Яку синтаксичну роль виконують прикметники?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чи можна живописати словом? Чи допомагають у цьому прикметники?
- 2 Яку роль відіграють у мовленні прикметники?
- 3 Чому живопис називають найпрекраснішим з усіх мистецтв?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 369** Прочитайте слова, поясніть їхні значення. До якої частини мови вони належать? Визначте групу за значенням. Складіть із ними словосполучення, запишіть їх.

Синій, волошковий, ультрамариновий, лазуровий.

- 370** Утворіть і запишіть прикметники за допомогою суфіксів, що надають зменшено-пестливого, а також відтінку неповноти вияву ознаки. Доберіть синоніми до поданих прикметників. Розкажіть, із якою метою їх використовують у мовленні.

Жовтий, червоний, зелений.

- 371** Прочитайте виразно текст (с. 150). Випишіть із нього прикметники, визначте морфологічні ознаки їх. Що ви «побачили» й «почули» під час читання тексту? Яку роль виконують у тексті прикметники (зображальну, емоційну, називну, оцінну тощо)? Утворіть усі можливі ступені порівняння від будь-якого якісного прикметника. Запропонуйте власний варіант весняного, літнього чи осіннього натюрморту.

Натюрморти бувають різними. **Весняні** композиції зазвичай складають із квітів: конвалій, тюльпанів, пролісків. У літніх натюрмортах також є квіти, але їх розбавляють дрібними ягодами й фруктами: вишнею, сливою, яблуками або грушами. **Осінній** натюрморт складають із овочів і фруктів. Традиційно зображують гарбузи, яблука, виноград, кукурудзу і, звичайно ж, яскраві листки. Тому картини виходять позитивними й різнокольоровими. Зимові натюрморти відображають новорічний настрій, тому композиції для них найчастіше складають з мандаринів, зелених гілок і шишок, запалених свічок (з інтернету).

372 Замініть словосполучення й речення прикметником із префіксом **не-**. Запишіть їх за зразком. Розберіть прикметники за будовою.

Зразок. Людина, яка ледарює, — непрацьовита.

Тьмянний килим; важка ноша; малий за розміром колаж; вузька річка.

373 Прочитайте текст, запишіть, поділивши його на абзаци. Підкресліть прикметники. Усно визначте рід, число та відмінок. Поясніть написання виділених прикметників. Розкажіть, з якою метою використано прикметники. Висловіть міркування, чи можна скласти точний опис без прикметників.

Один із портретів гетьмана представлено в експозиції Музею Богдана Хмельницького, що в Чигирині. Цей портрет написав **невідомий** художник у середині XVIII століття. На ньому зображено спокійну, впевнену в собі людину. Гетьман одягнений в **урочисто-червоний парчевий** жупан та чорну накидку з красивими дорогими застібками. Статечна фігура щільно обтягнута поясом. Руки міцно стискають оздоблену коштовним камінням булаву, символ **гетьманської** влади, і рукоять пістоля або шаблі. Чорна парчева шапка, прикрашена двома страусовими пір'їнами, покриває голову гетьмана. Зовнішність Богдана Хмельницького схожа з описами сучасників: «Обличчя видовжене, худорляве, ніс доволі довгий, вузький, вуса тонкі й довгі, «козацькі» (з інтернету).

374 Утворіть від поданих іменників прикметники, поясніть написання суфіксів.

Лазур, оксамит, бірюза, рубін, овоч, стиль, кисень, чуття, життя, вишня, груша, степ, птах, журавель.

375 Запишіть слова, знімаючи ризик. Поясніть написання.

Західно/європейський, машино/будівний, коричнево/жовтий, жовто/гарячий, овочево/фруктовий, ніжно/рожевий, темно/зелений, сільсько/господарський, українсько/польський, кіно/мистецький.

376 Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур «Богданівські яблука». Доберіть прикметникові епітети, що характеризують яблука. Поділіться своїми враженнями від картини. Використайте прикметникові епітети на позначення самобутньої ознаки предмета, явища, поняття, дії.

Наприклад: *запашна весна, ясні зорі.*

Катерина Білокур. Богданівські яблука

 Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

 377 I Складіть карту пам'яті «Прикметник як частина мови».

II Складіть казку «Пригоди Прикметника в Морфології».

III Перегляньте репродукції картин українських художників Івана Марчука, Олега Шупляка, Євгенії Гапчинської. Опишіть свої враження й відчуття.

§ 58 ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Твоє здоров'я — найвища цінність

Дев'ять десятих нашого щастя залежить від здоров'я (А. Шопенгауер).
Головним скарбом життя є здоров'я, і, щоб його зберегти,
потрібно багато що знати (Авіценна).

Слово дня: упереджений.

Пригадуємо:

- 1 Яку частину мови називаємо числівником?
- 2 До якої групи частин мови належить числівник? Чому?
- 3 Що означає числівник?
- 4 Яка функція числівника в мовленні?
- 5 У яких ситуаціях необхідні знання про числівник?

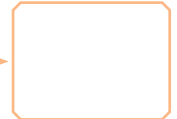

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 378** Розгляньте схему. Використовуючи її, розкажіть про числівник як частину мови. Наведіть приклади. Підготуйте й поставте запитання, відповіді на які є в схемі. Якої інформації про самостійну частину мови тут бракує?

ЧИСЛІВНИК — ... частина мови, що називає число, кількість предметів або порядок їх під час лічби і відповідає на питання

лексичне
значення

Кількісні / порядкові

морфо-
логічні
ознаки

Змінюються за відмінками, деякі — за родами та числами.
Початкова форма — називний відмінок

синтаксич-
на роль

У реченні може бути ...

- 379** Уявіть, що сталося б, якби в мові зникли числівники. Висловіть припущення, які перед нами постали б проблеми.

380

Визначте, якими частинами мови є виділені слова. Скільки числівників використано в тексті? З якою метою? До якого роду належить аббревіатура? На вашу думку, ЗСЖ — це просто мода? Відповідь обґрунтуйте.

Два століття тому люди жили приблизно сорок років. А сьогодні — понад сімдесят. З кожним десятиріччям ми щоразу глибше замислюємося над тим, як жити повнішим і насиченішим життям. Звідси й мода на здоровий спосіб життя (ЗСЖ)! (з кн. «Чого не вчать у школі»).

- ? 381 Прочитайте текст. Спрогнозуйте, коли і хто потрапляв у таку ситуацію. Проаналізуйте пропозиції, висловіть своє ставлення. Порадьте, що краще брати із собою на пікнік. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова, укажіть їхні граматичні ознаки. Чи є серед них числівники? Обґрунтуйте відповідь. Зверте свої міркування з текстом наступної вправи.

Розкажу вам, як збиралися з друзями на пікнік. Нас було троє. Трійка довго сперечалася, що брати із собою.

Данило каже: «Візьмемо пляшок 6 коли і пачки три чипсів». Маринка не погодилася, натомість запропонувала для нашої трійки спекти кілограми два картоплі, узяти зерновий хліб, овочі, нічого не солити.

Мені щось не подобається жодний варіант... (О. Листонад).

- 382 Ознайомтеся з текстом. Слова яких частин мови можуть бути пов'язані з поняттям числа? На які питання вони відповідають? Продовжте текст, коментуючи кінцеве речення.

В українській мові є слова, значення яких пов'язане з поняттям числа. Наприклад: сім, семеро, сімдесят, сімка, усімох, сьомий, семирічний тощо.

Порівняймо слова сім і сімка. Слово сім означає кількість із семи одиниць, відповідає на питання скільки?. Слово сімка означає назви: 1) цифри й числа сім; 2) предметів, нумерованих цифрою 7 (трамвай, автобус), відповідає на питання що?. Крім того, ці слова мають різні граматичні ознаки: сім змінюється лише за відмінками, сімка має рід, число й відмінок.

Отже, ці слова належать до різних частин мови: сім — числівник, сімка — іменник.

Слова сьомий і семирічний теж належать до різних частин мови?

- ? 383 Прочитайте текст. Що передають цифри на письмі? Запишіть цифри словами. До якої частини мови належать записані слова? На які питання відповідають? Чи можна вважати без них текст повним і достовірним? Яку проблему порушено в тексті? Чи стежите ви за споживанням солі? Яким чином?

Сіль необхідна для нормального функціонування нашого організму, як вода, їжа та кисень. Однак, уживаючи її, треба знати міру. Добова норма споживання солі для людини — 5–6 г на день у країнах із помірним кліматом та до 15–20 г — зі спекотним. Упродовж одного дня, щоб отримати норму солі, треба з'їсти 16 кг картоплі, або 200 кг яблук, або 5 кг телятини. Тож досолювати їжу — правильно. Ми не контролюємо, скільки солі споживаємо, інколи пересолюємо страви, купуємо готові продукти, у яких солі більше, ніж у свіжих.

У хлібові міститься в 5 разів більше солі, ніж у м'ясі, у квашеній капусті — у 10 разів більше. А напівфабрикати часто містять стільки солі, що вона неминуче завдає шкоди здоров'ю. Вміст солі в перероблених продуктах становить до 40 % денної норми.

Американська медична асоціація (найбільше об'єднання медиків країни) розпочала кампанію, спрямовану на скорочення вмісту солі на 50 % в усіх напівфабрикатах та готових продуктах, які продають на території США (із журналу «Колосок»).

384 Прочитайте вирази. Розв'яжіть завдання. Запишіть відповіді.

$$80 - 20 =$$

$$40 + 35 =$$

$$30 + 50 =$$

$$60 - 30 =$$

385 Поясніть значення наведених фразеологізмів. У виділених фразеологізмах визначте рід числівників.

Перші кроки, дев'ятий вал, без п'яти хвилин, зірка першої величини, заблукати в трьох соснах, п'яте колесо до воза.

 Здійсніть рефлексію в довільний спосіб. Що викликало у вас найбільший інтерес?

 386 I Уявіть, що ви з друзями збираєтеся на пікнік. Продумайте місце, перебіг вашого відпочинку. Складіть список необхідних речей, використовуючи числівники.

II Запишіть якомога більше назв художніх творів, кінофільмів, картин, у назвах яких є числівники. Поставте до числівників питання.

III Знайдіть у відкритих джерелах інформацію й підготуйте розповідь про «тарілку здорового харчування».

§ 59 ЧИСЛІВНИКИ КІЛЬКІСНІ І ПОРЯДКОВІ, ПРОСТІ, СКЛАДНІ ТА СКЛАДЕНІ

Як не стати марнотратами

Числівник може визначити тобі число речей, порядок при лічбі (Д. Білоус).

Слово дня: вітрати, побратіми.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 На які групи за значенням і морфологічними ознаками поділяють числівники?
- 2 На які групи за будовою поділяють числівники?
- 3 Як навчитися правильно робити покупки?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

387 Випишіть словосполучення із числівниками. Поставте питання до числівників. Складіть із ними речення (усно).

Одинадцятирічний хлопчик, перше одинадцятиріччя, одинадцять місяців, друге одинадцятиліття, одинадцятилітня дівчинка, одинадцятий день, одинадцятитомне видання, одинадцяттеро однолітків, одинадцятиповерховий будинок.

 388 Запропонуйте визначення числівника, спираючись на текст та епіграф до теми. Розгляньте таблицю, проілюструйте її самостійно дібраними прикладами, сформулюйте 2–3 запитання за її змістом. Висловіть припущення, за якою ознакою числівники поділяють на кількісні і порядкові.

Числівники за значенням і граматичними ознаками

Кількісними називають числівники, що позначають ціле число або частину від цілого; відповідають на питання *скільки?*:

три, п'ятдесят, одна третя, семеро

● **власне кількісні**
(два, сімнадцять, сорок три)

● **дробові**
(сім цілих три п'ятих)

● **збірні**
(троє, десятеро, семеро)

● **неозначено-кількісні** (кілька, кільканадцять, багато, чимало)

Порядковими називають числівники, що вказують на порядок предметів у процесі лічби; відповідають на питання *котрий?*:

третій, п'ятдесятий

389 Запишіть числа словами так, щоб у першому випадку вони означали кількість, а в другому — порядок під час лічби. Складіть словосполучення із числівниками.

3, 40, 55, 70, 90, 137, 2000.

390 Поясніть значення наведених фразеологізмів. Визначте групи за значенням числівників. У виділених фразеологізмах визначте рід числівників.

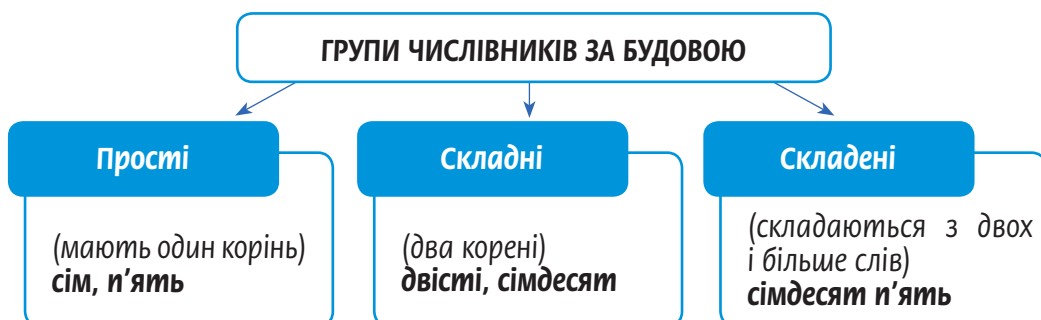
Перші кроки, зірка першої величини, третій дзвінок, три кити, із третіми півнями, без п'яти хвилин, у п'ять лантухів не ввібрати, п'яте через десяте, шосте почуття, під сімома вітрами, на сьомому небі, до сьомого поту, дев'ятий вал.

391 I Запишіть словосполучення в такій послідовності: 1) з власне кількісними числівниками; 2) зі збірними; 3) із дробовими; 4) з порядковими. Доповніть кожен групу словосполучень 2–3 власними прикладами.

Два роки, чотири основи, п'ятеро друзів, дві третіх жаровні, одна зима, перша розмова, тридцять шість учнів, троє однокласників, друга осінь, одна четверта чашки, четверо родичів, одинадцять метрів, одна десята енергосистеми, сімнадцята школа, двадцяттеро оленів, одна друга гектара, п'ятий екзамен, двадцять третій йорж.

II Зверніть увагу, зі скількох слів складаються числівники. Яку особливість ви помітили? Розподіліть подані числівники на групи залежно від будови. Зробіть висновок. Звертеся з відомостями, поданими нижче.

392 Розгляньте схему. Складіть усну розповідь на тему «Поділ числівників на групи за значенням та групи за будовою». Порада: визначте стиль мовлення, продумайте план розповіді, доберіть опорні слова. Теоретичні положення ілюструйте прикладами з художньої літератури.

М'який знак пишемо після букви **т** у кінці числівників *п'ять* — *дев'ятнадцять*, а також *двадцять* і *тридцять*.

У середині складних числівників **м'який знак не пишемо**: *шістнадцять*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *п'ятсот*.

393

Запишіть словосполучення таким чином: до першого стовпчика — з простими числівниками, до другого — зі складними, до третього — зі складеними.

П'яте січня, двадцять один учень, двісті гривень, п'ятсот учасників, тисяча років, тридцять три роки, сто книжок, сто двадцять саджанців, шістдесят фільмів.

394

Прочитайте словосполучення. У яких із них кількісні числівники можна замінити збірними? Визначте, якими є числівники за будовою.

П'ятнадцять років, десять поверхів, три гектари, тридцять три учні, сорок делегатів, одинадцять шестикласниць, три козаки, два сусіди, сім троянд, сім футболістів, дванадцять страв.

395

Запишіть словами передані цифрами числа. Визначте відмінки іменників. Поясніть написання відмінкових закінчень. Охарактеризуйте числівники за будовою.

3,5 тонни, $3/4$ кілометра, 0,15 кілограма, 1,5 літра, 2,7 центнера.

396

Спишіть текст, уставляючи потрібні букви. Підкресліть числівники, визначте групу за значенням і групу за будовою. Продовжте список порад.

Як позбутися звички купувати все на світі?

Постарайтеся уникати виставок і розпродаж..., якщо немає об'єктивної необхідності щось купити. Там завжди можна побачити щось цікаве, а в результаті виходить, що ручок і блокнотиків понад три десятк..., а нова заколка для волосся виявилася двадцятою.

Завжди записуйте свої витрати, складайте список необхідних покупок на тиждень або на місяць.

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб. Що викликало у вас найбільший інтерес?

397

- I Запишіть у зошит будь-який кулінарний рецепт. Цифри записуйте словами, укажіть морфологічні ознаки числівників. Вирахуйте вартість страви, дізнавшись ціни на продукти у відкритих джерелах. Як можна заощадити на купівлі продуктів?
- II Підготуйте повідомлення «Числівники-символи» про символічне значення числівників.
- III Напишіть есе «Чи я вважаю себе марнотратом?».

§60 ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Краса і сила спорту

Слово дня: ста́йня, хутчі́ш, обо́пільний.

Пригадуємо:

- 1 За чим змінюємо числівники?
- 2 Чи всі числівники змінюємо за родами?
- 3 Які числівники змінювати найважче?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого потрібно вміти правильно відмінювати числівники?
- 2 Які правила змінювання числівників потрібно знати?
- 3 Яке походження має числівник *сорок*?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

398

- I Прочитайте текст, перекажіть його, правильно вимовляючи числівники та власні назви. Визначте відмінок, групу числівників за значенням і групу за будовою. Які особливості відмінювання числівника *один*? Поясніть написання виділених слів. Значення якого фразеологізму можна пояснити, використавши інформацію з тексту?

Давні греки створили багато прекрасних легенд про те, як були започатковані **Олімпійські ігри**. В одній із них сказано про те, що ігри заснував **Геракл** після свого шостого подвигу — очищення стаєнь **Авгія**, царя **Еліди**.

Авгій був надзвичайно **багатою**, але дуже скупою людиною.

Якось Геракл запропонував за один день очистити стайні, де Авгій тримав свої величезні стада, за що цар повинен був віддати герою одну десяту частину худоби. Авгій погодився, думаючи, що за один день таку роботу виконати неможливо. Геракл зруйнував дві протилежні стіни двору й вивів у нього ріки **Алфей** і **Пеней**. Вода швидко очистила стайні, а Геракл знову склав стіни. Проте Авгій не виконав обіцянку, ще й прогнав героя.

Тоді Геракл помстився царю Еліди: з великим військом увійшов до його країни й розбив Авгія. Після перемоги вдячний герой приніс жертви богам і заснував Олімпійські ігри, які відтоді проводять раз на чотири роки (*із журналу*).

? **II** Розкажіть, що вам відомо про олімпійську символіку. Чи знаєте ви, де будуть відбуватися наступні літня та зимова Олімпіади? Який символ ви запропонували б, якби Олімпійські ігри проходилися в Україні?

399 Розгляньте таблицю. Сформулюйте за її змістом кілька запитань і дайте на них відповіді. Провідмінійте письмово словосполучення *один комп'ютер, одна калина, одне кошеня*. Позначте закінчення числівників та іменників. Зробіть висновок про особливості вживання числівників у знахідному відмінку однини з іменниками — назвами істот та неістот.

Відмінювання і правопис числівника *один*

Відмінки	Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.
Рід	Однина					
Чоловічий	один	одного	одному	Н. або Р.	одним	(на) одному (-ім)
Жіночий	одна	одної (-ієї)	одній	одну	одною (-ією)	(на) одній
Середній	одно (одне)	одного	одному	Н. або Р.	одним	(на) одному (-ім)
Множина						
	одні	одних	одним	Н. або Р.	одними	(на) одних

400 Провідмінійте письмово і запишіть словосполучення *дві вази, два спортсмени; три гімнастки, три кімнати; чотири дівчини, чотири яблука*. Позначте закінчення числівників та іменників. У разі потреби зверніться до таблиці на с. 160.

Відмінювання і правопис числівників два, дві, три, чотири

Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.
два, дві	двох	двом	Н. або Р.	двома	(на) двох
три	трьох	трьом	Н. або Р.	тьрьома	(на) трьох
чотири	чотирьох	чотирьом	Н. або Р.	чотирма	(на) чотирьох

401 Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на відмінкові закінчення, зробіть висновок щодо відмінювання числівників. За зразком провідмініайте числівники *шість, тридцять, шістдесят*.

Відмінювання і правопис числівників 5–20, 30, 50–80

Н.	П'ять	Двадцять	П'ятдесят
Р.	п'ятьох, п'яти	двадцятьох, двадцяти	п'ятдесятьох, п'ятдесяти
Д.	п'ятьом, п'яти	двадцятьом, двадцяти	п'ятдесятьом, п'ятдесяти
Зн.	п'ятьох, п'ять	двадцятьох, двадцять	п'ятдесятьох, п'ятдесят
Ор.	п'ятьома, п'ятьма	двадцятьома, двадцятьма	п'ятдесятьома, п'ятдесятьма
М.	(на) п'ятьох, (на) п'яти	(на) двадцятьох, (на) двадцяти	(на) п'ятдесятьох, (на) п'ятдесяти

402 Запишіть словосполучення в родовому, давальному й орудному відмінках з паралельними формами, де вони є. Замініть цифри словами.

6 (місяць), 7 (сторінка), 11 (година), 20 (книжка), 14 (учасник), 19 (переможець), 20 (вірш), 70 (учень), 80 (медаль).

 Під час відмінювання кількісних числівників від *одинадцяти* до *двадцяти*, а також числівників *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят* відмінюється лише друга частина слова: *сімдесяти*, *сімдесятьом*, *сімдесятьма* (*сімдесятьома*) тощо.

403

Прочитайте текст. Зверніть увагу на відмінкові закінчення числівника *сорок*. Висловіть припущення, як відмінюється цей числівник. Поясніть написання виділених слів.

Про походження числівника **сорок** відомо кілька гіпотез.

У давні часи, коли говорили «сорок», мали на увазі не певні предмети, кількість яких дорівнювала сорока (чотирьом десяткам), а традиційно встановлену кількісну міру. Ця міра завжди позначала одне й те саме: мішок, зв'язку із сорока білячих або соболиних шкурок. Так і писали в **старовинних** літописах: «Подарували **чужоземним** послам сорок **соболиних** шкур...» Саме із сорока шкурами працювали майстри, коли шили шуби, що так цінувала знать. Згодом слово «сорок» втратило своє первісне значення, з іменника перетворилося на кількісний числівник, набувши всіх його ознак (*із журналу*).

В усіх відмінках, крім називного й знахідного, числівники **сорок**, **дев'яносто**, **сто** мають закінчення **-а**: *сорок учасників, сорока учасників, сорока учасникам*.

404

Провідмініайте словосполучення *сорок сторінок*, *дев'яносто будинків*, *сто учасників*. Позначте закінчення числівників та іменників.

У числівниках **двісті**, **триста**, **чотириста**, **п'ятсот**, **шістсот**, **сімсот**, **вісімсот**, **дев'ятсот** відмінюємо обидві частини: (*семисот, семистам, сімомастами (сьомастами)* тощо).

405

Розгляньте уважно обидві таблиці. Що спільного й відмінного у відмінюванні числівників ви помітили? За поданими в таблиці зразками провідмініайте словосполучення *триста дітей*, *шістсот кілометрів*.

Відмінювання і правопис числівників *двісті, триста, чотириста*

Н.	Двісті	Триста	Чотириста
Р.	двОХсот	тьрОХсот	чотирьОХсот
Д.	двОМстам	тьрОМстам	чотирьОМстам
Зн.	Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.
Ор.	двОМАстами	тьрОМАстами	чотирМАстами
М.	(на) двОХстах	(на) тьрОХстах	(на) чотирьОХстах

Відмінювання і правопис числівників п'ятсот, шістсот, сімсот

Н.	П'ятсот	Шістсот	Сімсот
Р.	п'ят И сот	шест И сот	сем И сот
Д.	п'ят И стам	шест И стам	сем И стам
Зн.	Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.
Ор.	п'ять МА стами, п'ять ОМА стами	шість МА стами, шість ОМА стами	сьо МА стами, сім ОМА стами
М.	(на) п'ят И стах	(на) шест И стах	(на) сем И стах

406 Розгляньте зразки відмінювання кількісних числівників *сто шістдесят сім і тисяча*. Визначте групу за будовою. На відмінювання якої частини мови схоже відмінювання числівника *тисяча*?

Н.	сто шістдесят сім	тисяча
Р.	ста шістдесяти (-ох) семи (сімох)	тисячі
Д.	ста шістдесяти (-ом) семи (сімом)	тисячі
Зн.	сто шістдесят (-ох) сім (сімох)	тисячу
Ор.	ста шістдесятьма (-ома) сьома (сімома)	тисячею
М.	(на) ста шістдесяти (-ох) семи (сімох)	(на) тисячі

У складених кількісних числівниках відмінюємо кожне слово.

Числівник **тисяча** відмінюємо як іменник І відміни мішаної групи.

Числівники **нуль, мільйон, мільярд, трильйон** мають рід і число, їх відмінюємо як іменники II відміни м'якої та твердої груп.

407 Провідмініайте й запишіть такі словосполучення: *чотириста п'ятдесят три гектари, мільйон жителів, дві тисячі триста українців*. Здійсніть взаємоперевірку.

Збірні числівники в усіх відмінках, крім називного, мають форми відповідних кількісних числівників: **четверо — чотирьох, восьмеро — восьми, вісьмох** тощо.

408 Пригадайте, що означають збірні числівники. Провідмініайте збірні числівники *семеро, восьмеро* разом із дібраними до них іменниками. Позначте закінчення числівників.

Яке значення виражають дробові числівники? Наведіть приклади. Розгляньте таблицю і проаналізуйте особливості відмінювання дробових числівників.

Особливості відмінювання дробових числівників

Н.	одна третя	дві п'яті	сім восьмих
Р.	однієї третьої	двох п'ятих	семи восьмих
Д.	одній третій	двом п'ятим	семи восьмим
Зн.	одну третю	дві п'яті	сім восьмих
Ор.	однією третьою	двома п'ятими	сьома восьмими
М.	(в) одній третій	(у) двох п'ятих	(у) семи восьмих

Дробові числівники відмінюємо так:

1. Числівники, що позначають **цілі частини числа**, відмінюємо як кількісні;
2. Чисельник дробу відмінюємо як **кількісний числівник**, знаменник — як **порядковий**: $6\frac{4}{8}$ — *шість цілих чотири восьмих, шести цілих чотирьох восьмих, шістьом цілим чотирьом восьмим* тощо.

Запишіть словосполучення з дробовими числівниками, використовуючи слова з довідки. Провідмінійте два з них.

$1/2$; $3/4$; $7/8$; $2\frac{1}{2}$; $3/100$; 5,7; $4\frac{2}{3}$.

Довідка: місто, територія, кілометр, гектар, літр, відсоток, кілограм.

Пригадайте, що означають порядкові числівники. На які питання відповідають? Як змінюються? Яка частина мови відмінюється так само, як порядкові числівники? Як ви це визначили?

Порядкові числівники змінюємо за **родами й числами**.

Порядкові числівники, крім числівника **третій**, відмінюємо як прикметники твердої групи. Числівник **третій** відмінюємо як прикметники м'якої групи.

У складених порядкових числівниках відмінюємо лише **останнє слово**.

- 412** Прочитайте словосполучення. Зробіть висновок, від чого залежать рід, число та відмінок іменника.

Одинадцятий кілометр, двадцята година, чотирнадцяте жовтня, до десятого грудня, після двадцятої.

- 413** Утворіть від поданих кількісних числівників порядкові. Провідміняйте будь-які три.

Сім, дванадцять, п'ятнадцять, п'ятдесят три, шістдесят один, дві тисячі, п'ятдесят п'ять мільйонів.

Складні порядкові числівники, утворені від кількісних, теж складаються з двох частин.

Під час відмінювання перша частина порядкового числівника має форму родового відмінка кількісного числівника, а друга частина має закінчення, що залежить від роду, числа, відмінка порядкового числівника: *п'ятисотий, п'ятисотого, п'ятисотому; семитисячний, семитисячного; двохсотсімдесятип'ятимільйонний* тощо.

- 414** Замініть числа дробовими числівниками. Поставте в потрібному відмінку подані в дужках іменники. Визначте відмінки іменників. Поясніть написання відмінкових закінчень.

6,5 (рік), 1,5 (кілограм), 12,4 (відсоток), 3,4 (тонна).

- 415** Прочитайте словосполучення. Зробіть висновок, від чого залежать рід, число та відмінок іменника.

Третій урок, перше січня, шостий клас, одинадцятий кілометр, дванадцята година, двадцять п'ятий день, двадцять восьме березня, до десятого травня, після дві тисячі двадцять п'ятого року.

- 416** Утворіть від кількісних числівників порядкові. Усно провідмінійте три з них.

П'ять, сім, тринадцять, п'ятдесят три, шістдесят один, дві тисячі, двадцять п'ять мільйонів.

Порядкові числівники, що закінчуються на **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**, пишемо одним словом: *дев'ятисотий, десятитисячний, тридцятимільйонний*.

417 Випишіть словосполучення з порядковими числівниками. Розберіть два з них за будовою.

Стоголосий хор, трьохмільйонний житель, чотирьохтисячна віддаль, п'ятирічна дитина, двадцятисемитисячний відвідувач, вісімдесятирічний дідусь, одинадцятитомний словник.

418 Утворіть словосполучення за зразком, запишіть їх. Підкресліть порядкові числівники.

Зразок. *Будинок на 16 поверхів — шістнадцятиповерховий будинок.*

Ціна 50 гривень, видання в 7 томах, населення 4 мільйони, дорога 30 кілометрів, 20 серій, поїздка на 2 тижні.

419 Запишіть цифри словами. Усно провідмініайте числівники.

1991 рік, 2014 рік, 2023 рік.

420 Прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники. Визначте групу за значенням і групу за будовою.

1 листопада 1927 року було ухвалене рішення про створення київської футбольної команди «Динамо». Перший матч з одеськими одноклубниками відбувся 17 липня 1928 року й закінчився нічийним рахунком 2:2.

 421 Завдання для I групи: підготуйте репортаж про перебіг спортивних змагань, використовуючи числівники.
Завдання для II групи: підготуйте розповідь «Таємниці природи» (про найвище дерево, найменшу тварину тощо), використовуючи числівники.

 Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

 422 I Доберіть текст (100–150 слів) зі значною кількістю числівників. Підготуйте виразне читання його.

II Підготуйте повідомлення на одну з тем: «Дивовижні цифри», «Магія чисел», «Історичні події», «Життя видатних людей», «Кулінарні рецепти», звертаючись до відкритих джерел, використовуючи числівники.

III Підготуйте план екскурсії вашим населеним пунктом, запишіть основні відомості (час заснування, кількість мешканців, кількість пам'яток тощо), використовуючи числівники.

§ 61 УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ З ІМЕННИКАМИ

Математика і мистецтво поруч

Музика — це прихована арифметична вправа душі,
що не вміє себе обчислювати (Г. Лейбніц).

Слово дня: барітисся.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як правильно узгоджувати числівники з іменниками? Навіщо це потрібно?
- 2 Як правильно вжити числівник на позначення дат і часу?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

423 Розгляньте схему. Сформулюйте й запишіть запитання, на які тут є відповідь. Як говорять люди, що не знають цих правил?

УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ З ІМЕННИКАМИ

Два, три, чотири

іменник у називному
відмінку множини

два уроки, чотири дні;
але: двоє друзів,
четверо малюків

П'ять — двадцять,
тисяча, мільйон,
мільярд

іменник у родовому
відмінку множини

шістдесят стрибків,
триста разів,
кілька хвилин

Півтора, півтори,
півтораста

іменник у родовому
відмінку однини

півтора місяця,
півтори доби

Дробові числівники

іменник у родовому
відмінку однини

одна друга кілограма,
сім цілих шістьдесяти
гектара

Один, одна, одне

рід, число, відмінок
іменника

один гол, однієї квіт-
ки, одним кошеням

У складених кількісних числівниках форму визначає останнє слово:
сто сімдесят два дні

424 Прочитайте речення. Випишіть числівники з іменниками, поставивши їх у форму називного відмінка. Поясніть правила узгодження. Про що свідчить зміст речень?

1. Найдавніший текст, у якому згадано дробу, — це «Іліада» Гомера: «Ночі дві частини пройшли і третя зосталась частиною» (Н. Вірченко). 2. Оркестр із 50 музикантів виконує дев'яту симфонію Бетховена за 70 хвилин (М. Лоне). 3. Висота індійського мавзолею-мечеті Тадж-Махалу з маківкою досягає 74 м. 4. Вісім звуків — до, ре, мі, фа, соль, ля, сі, до — найдавніша музична гама. У наші дні темперована гама — це дванадцять нот, зокрема й діези та бемолі (Г. Хімічук). 5. Танцівники використовують найрізноманітніші системи підрахунку за хвилину: такти (4 рахунки); «вісімки» (8 рахунків або 2 такти) (з інтернет-джерел).

425 Запишіть, знявши дужки й узгодивши іменники з числівниками.

27 (концерт), кільканадцять (полотно), 200 (вистава), 42 (ряд), 3 (поверх), 12 (п'еса), 24 (собор), кілька (скульптура), 1/3 (зала), п'ятдесят (ілюстрація), один (танок), 5 (пісня), 300 (кінофільм) 4 (крок).

Для позначення дат використовуємо порядкові числівники в сполученні з іменниками. Пам'ятаймо: числівники в цих словосполученнях відмінюємо, а іменники — назви місяців — уживаємо у формі родового відмінка множини: *другого березня, до другого березня, другим березня.*

426 Підготуйте діалог, у репліках якого необхідно використати зміст поданої таблиці.

Прийменники	Умови вживання	Приклади
о, об	Для визначення точного часу (без хвилин)	<i>о сьомій, об одинадцятій</i>
на	Для позначення половини	<i>пів на п'яту, о пів на восьму</i>
на, по	Для позначення точного часу з хвилинами (до 30 хвилин)	<i>десять хвилин на восьму, двадцять хвилин по сьомій</i>
за, до	Для позначення точного часу з хвилинами (після 30 хвилин)	<i>за чверть п'ята, двадцять хвилин до сьомої</i>

427

Запишіть текст оголошення про прибуття чи відправлення трьох потягів із залізничної станції.

428

Підготуйте колективну розповідь про ваш улюблений вид мистецтва, використовуючи числівники.

429

Запишіть час, зазначений на годинниках. Поясніть вибір прийменників.

Зробіть висновок, чому важливо знати правила вживання числівників.

430

- I Складіть і запишіть 5 речень, у яких будуть числівники на позначення важливих для вашої родини дат.
- II Підготуйте розповідь «Математика в танці», використовуйте в ній числівники.
- III Опишіть свій день із зазначенням часових меж для кожної дії / події.

§ 62 НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ І СКЛАДЕНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Числівник як носій інформації

І пізнав я нутряню силу й сувору красу чисел, якими міряне все суще, що зі слова починається, а на числі держиться (М. Дочинець).

Слово дня: бувальщина.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як правильно писати складні й складені числівники?
- 2 Чому це важливо знати?
- 3 Якої цифрової інформації очікує щодня наша країна?

- 4 Де числівник щоденно доносить важливу для українців інформацію?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 431 Розгляньте малюнок і таблицю. Обміркуйте й підготуйте відповіді на запитання.

Написання складних і складених числівників

ПИШЕМО РАЗОМ

- Складні кількісні числівники: *сімнадцять, двісті, вісімсот, п'ятьмастами*;
- Складні порядкові числівники, останньою частиною яких є *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*: *двохсотий, сімдесятишеститисячний, кількамільйонний*

ПИШЕМО З ДЕФІСОМ

- Порядкові числівники з поєднанням цифр і букв:
7-й, 5-тисячний, 57-мільйонний

ПИШЕМО ОКРЕМО

- Складені кількісні й порядкові числівники: *тридцять шість, нуль цілих сім десятих, сто сімдесят восьмий, два мільйони чотириста тисяч*

- 432 Об'єднайтеся в групи за спортивними вподобаннями. Розкажіть про улюблений вид спорту «мовою числівників». Наприклад:

- Бокс був узаконений як вид спорту тільки в 1900 році.
- Футбольний м'яч складається з 32 панелюк — 12 чорних п'ятикутників і 20 білих шестикутників.
- Баскетбольний кошик закріплюють на висоті 3 метри 5 сантиметрів над майданчиком. Металеве кільце має діаметр 45 сантиметрів (з інтернету).

433

- I Прочитайте текст. Ця інформація вам відома чи нова? Випишіть 5 ключових слів. Поясніть написання вжитих у тексті числівників. Запишіть два порядкові числівники, що поєднують цифри і букви.

Двоє чисел, кожне з яких дорівнює сумі дільників іншого, називають дружніми.

Дружні числа **приховують** ще багато загадок.

Цікаво, що в 1866 році Н. Паганіні, однофамілець **великого** скрипаля, знайшов пару дружніх чисел 1184 і 1210, яку до нього прогледіли.

Цікаву пару дружніх чисел знайшов у 1972 році амстердамський математик Херман те Риле. Кожне з них **складається** зі 152 цифр у десятковому запису. У першого числа 800 різних дільників, а в другого — 3200. Але світовий рекорд належить американському математикові Елвіну Дж. Лі, який за допомогою **комп'ютера** знайшов 390 пар дружніх чисел (О. Баран).

- II Що означають прикметники «дружний» і «дружній»? Поясніть написання виділених слів.

Чим збагатив вас цей урок? Яку інформацію вважаєте найціннішою?

434

- I Розкажіть (письмово) про свій населений пункт мовою цифр. Поясніть написання вжитих числівників.
- II Пригадайте й запишіть усі числівники цього дня. Поясніть написання.
- III Напишіть есе «Улюблені числівники моєї родини».

§ 63 ЧИСЛІВНИК: УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Світ мовою числівників

У світі немає місця для некрасивої математики (Г. Харді).

Слово дня: дешціця.

Пригадуємо:

- 1 До якої групи частин мови належить числівник?
- 2 Чим особлива ця частина мови? Де без неї не обійтися?
- 3 На які групи за значенням поділяють числівники?

- 4 Які бувають числівники за будовою?
- 5 Як змінюються числівники?
- 6 Яким членом речення можуть бути числівники?

435 Прочитайте речення. Яка інформація вас найбільше здивувала? Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. У скелеті коня міститься на 18 кісток більше, ніж у людини. 2. Кінь може прожити до 40 років. Коням вистачає на сон усього 4 години на добу. Кишківник коня більший за його тулуб у 12 разів. 3. Коти здатні утворювати до ста різних звуків. Кішка може пройти по будинку не одну тисячу кілометрів. 4. Комарі здатні розрізняти більше 70 типів запахів різних хімічних сполук. 5. Довжина язика жирафа становить близько 50 см. 6. Серце жирафа б'ється 170 ударів на хвилину. Загальна тривалість сну жирафа на добу рідко перевищує 60 хвилин. 7. Дорослий кит за 2 секунди вдихає 2400 літрів повітря (з енциклопедії).

Запитання і завдання

- 1 Виділені числівники поставте у форму орудного відмінка. Поясніть написання.
- 2 Назвіть числівники, які пишемо окремо.
- 3 Розкажіть про особливості відмінювання числівників.
- 4 Охарактеризуйте особливості узгодження числівників з іменниками.

436 I Прочитайте речення, узгодивши числівники з іменниками, що в дужках. Яка інформація вас здивувала, яка — засмутила?

1. Перша рослина, яка розцвіла й дала насіння в космосі за відсутності гравітації, — арабідопсис. Життєвий цикл цієї рослини становить усього 40 (день). 2. У 1982 (рік) японські вчені виявили насіння магнолії, вік якого 10 тисяч (рік), і виростили з нього дерево! (Ю. Палиця) 3. Ліси, які виростили на землі впродовж 8000 (рік), самі по собі не зникали. Приблизно 4 / 5 (лісове насадження) зникло внаслідок втручання людини. 80 % (первісні ліси) Землі було вирубано або знищено. 4. Нині 68 % (рослина) перебувають під загрозою зникнення. 5. Ламінарія містить більше йоду в 30 тисяч (раз), фосфору в 500 (раз) і міді в 300 (раз), аніж морська вода (з інтернету).

- II Випишіть числівники, що змінюються за родами. Розкажіть про особливості відмінювання виділеного числівника. Які числівники за будовою переважають у реченнях?

437

Розгляньте малюнок. Про що розкажуть світові подані в ньому числівники? Доповніть цифрову інформацію для більш повного представлення України світові.

32 роки

 $\frac{1}{4}$ всіх
чорноземів
планети
603 700
квадратних
кілометрів160 000
гектарів пустелі63 114
річок

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

438

- I Знайдіть більше інформації про рослину арабідопсис. Запишіть ту, що, на вашу думку, найбільше здивує однокласників та однокласниць.
- II Поцікавтеся, що «розкажуть» про бджіл такі числівники: 20–60 тисяч, 21, 16, 24. Запишіть речення із цими та іншими числівниками.
- III Випишіть 7 не відомих вам фразеологізмів, у складі яких є числівники. Поясніть значення.

§ 64 ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Бути переконливими — бути зрозумілими

Той, хто дозволяє першій-ліпшій перешкоді стати йому на заваді,
у житті далеко не піде (Л. Гунель).

Слово дня: марнува́ти.

Пригадуємо:

- 1 Що називають займенником?
- 2 Назвіть відомі вам займенники.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим займенник відрізняється від інших самостійних частин мови?
- 2 Чому граматичні ознаки займенника диференціюємо?
- 3 Яка роль займенника в мовленні?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 439** Розгляньте схему. Назвіть у ній відому й нову інформацію. У разі потреби поставте уточнювальні запитання.

ЗАЙМЕННИК — самостійна частина мови, що вказує на предмет, ознаку або кількість, але **не називає їх**.

лексичне
значення

Поділяємо на розряди: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, заперечні, неозначені

морфо-
логічні
ознаки

Змінюються за відмінками, деякі — за родами та числами.
Початкова форма — називний відмінок

синтаксич-
на роль

У реченні може бути підметом, означенням, додатком.
У тексті допомагає уникнути повторення слів

440

Прочитайте текст. Чи можна вважати поведінку дівчинки обґрунтованою й переконливою? Висловіть своє ставлення до «стратегії виживання», яку обрала дівчинка. Що для дівчинки означає «із цим удома все нормально»? А що ці слова означають для вас? Висловіть припущення щодо майбутніх проблем дівчинки.

Не збираюся я ані посуд мити, ані сміття виносити! Жодна моя подружка цього не робить. У них із цим удома все нор-

мально, не те, що в мене. На щастя, вони в нас не бувають, це я до них ходжу. Якщо я хочу, то я дуже ввічлива, і батьки подружок мене люблять. Я добре вчуся, і досить. Минулого року я була найкращою в класі... Моя стратегія виживання: вчитися якомога краще, тоді тобі дадуть спокій (Й. Ягелло).

- II Назвіть у тексті займенники. Замість яких частин мови їх уживає авторка? Які займенники змінюються за родами, числами і відмінками, а які — лише за відмінками?

441

- I Прочитайте текст. Які емоції в ньому переважають? Чи можна вважати автора / авторку переконливим / переконливою? Що ви порадите? Доберіть і запишіть 2–3 аргументи на підтримку спорту.

...Був день спорту. Я ненавиджу такі заходи. Причини дві, а може, навіть три.

По-перше, я хронічно не перетравлюю ярмарків, фестивалів, усіляких «днів». Я не люблю натовпу й усього цього цирку. Того, що хтось організує тобі час, хоч ти краще спокійно почитав би книжку чи потинявся вулицями...

По-друге, я, зокрема, ненавиджу день спорту. Бо ненавиджу спорт у принципі. Я абсолютно не розумію цього аспекту життя. Чому треба бігати наввипередки, змагатися, хто далі стрибне, чи битися навкулачки? Як це взагалі свідчить про людину, що вона бігає швидше за інших?

Ну, і нарешті, третя причина... річ у тім, що я не переносю конкуренції. Ніде, не лише в спорті. Мені гидко, що хтось повинен виграти, а хтось — програти (Й. Ягелло).

- II Випишіть займенники. Усно поставте їх у початкову форму. Назвіть ужиті в тексті просторічні слова.

У довільний спосіб здійсніть рефлексію.

442

- I Підготуйте презентацію займенника як частини мови.
- II Випишіть текст, у якому є займенники. Усно доведіть, що ця частина мови допомагає уникнути повторення слів.
- III Напишіть есе «Чи важливо бути переконливим / переконливою?».

§65 РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вчимося на своїх невдачах

Наш великий недолік у тому, що ми надто швидко опускаємо руки. Найправильніший шлях до успіху — вчасно спробувати ще раз (Т. Едісон).

Слово дня: ну́мо, го́ді.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 На які розряди за значенням поділяють займенники?
- 2 Чого навчають нас невдачі?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

443 Розгляньте схему. Чому розряди займенників мають такі назви?

Особові

я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони

Відносні

хто, що, який, чий, котрий, скільки

Присвійні

мій, моя, моє, твій, твоя, наш, ваш, їхній, свій, свої, їхні ...

Вказівні

цей, той, такий, стільки ...

Означальні

сам, самий, увесь, усякий, кожний, інший

Питальні

хто?, що?, який?, чий?, котрий?, скільки?

Зворотний
себе

Заперечні

ніхто, ніщо, нічий, ніякий, ніскільки

Неозначені

дехто, децо, хтось, щось, абищо, абихто, хтозна-що, якийсь, котрийсь, що-небудь, будь-хто ...

Запам'ятайте: **їхній** — це присвійний займенник; а **їх** — форма особового займенника «вони» в родовому чи знахідному відмінках.

444

Пригадайте й запишіть 5 фразеологізмів, у складі яких є займенники. Перевірте, чи всі розуміють значення запропонованих сталих висловів. Визначте розряди займенників.

445

1 Прочитайте текст. Чи згодні ви з думкою авторки? У чому вона нас переконує? Як потрібно сприймати помилку?

Без помилок ми не зростаємо, не **набираємося** досвіду, не випробовуємо себе й світ на **міцність**. Без помилок ніхто не навчиться працювати правильно. Будь-хто з нас не зможе **спрогнозувати** ризики. Без помилок не можна зрозуміти **природу** невдач. Без роботи над помилками ви не рухатиметеся вперед. Без пам'яті помилок ми не матимемо власної історії саморозвитку (за М. Титаренко).

II Поясніть написання виділених слів. Визначте розряд кожного займенника з тексту. Згадайте прислів'я про помилки.

446

I Прочитайте й відредагуйте текст. Перекажіть його від імені Авраама Лінкольна. Поставте за змістом запитання, використовуючи для цього питальні займенники. Спробуйте цей текст використати як приклад для людини, що пасує перед невдачами.

Лінкольну не вдалося створити свій бізнес. З Лінкольна вийшов поганий фермер. Лінкольн програв вибори до законодавчого зібрання штату. У Лінкольна стався нервовий зрив. Лінкольнові не вдалося влаштуватися на роботу в державну контору, яка реєструє земельні ділянки. Лінкольн програв вибори на посаду спікера. Балотувався до Конгресу США, але зазнав невдачі. І коли Лінкольна нарешті обрали президентом, увесь цей досвід допоміг Лінкольнові визначити напрям політики, що став надбанням Америки (за К. Ферраці).

II Для кого корисна ця інформація? Зробіть висновки й запишіть їх.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

447

I Створіть колаж із займенників, що «живуть» у вашому домі.

II Випишіть 5 речень із займенниками різних розрядів.

III Напишіть есе «Невдача — це крах чи нагода?».

§66 ЕТИКЕТНІ ФУНКЦІЇ ЗАЙМЕННИКІВ **ТИ** І **ВИ**

Засоби гармонійного спілкування

Слово дня: грéчний.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як займенник допомагає нам бути ввічливими?
- 2 Коли використовуємо займенники *ти*, *ви* і *Ви*?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

448 Розгляньте схему. Що вам було відоме, а що нове? Доберіть до кожного пункту власні приклади.

З великої букви пишемо займенники *Ви, Ваш (Ваша)* як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, привітаннях, запрошеннях, в офіційних документах.

Дієслово-присудок із пошанним *Ви* вживаємо у формі множини. Присудок, виражений прикметником, при пошанному *Ви* може бути в однині і множині.

449 Прочитайте речення з листів відомих людей. Знайдіть у схемі пункт, що пояснює вживання займенників у поданих реченнях. Що вам відомо про *Леся Українку* й *Михайла Коцюбинського*?

1. Околиця тут гарна, горизонт широкий, людей не занадто багато, може, Вам здасться й замало.
2. Рада я, що Київ лишив по собі у Вас такі добрі спомини.
3. Пишу Вам зараз же по отриманні Вашого листа (*Леся Українка*).
4. Прошу прийняти від мене щире бажання Вам здоров'я та всього найкращого.
5. Дуже Вам дякую за Ваш лист, за звістки про себе та свої плани на літо (*М. Коцюбинський*).

450 Прочитайте текст. Якого правила вживання займенників він стосується? Перебудуйте текст, щоб уникнути зайвого «я».

...Часом я малюю те, що уявляю, а часом ні. Як захочеться. Я люблю розв'язувати рівняння. А ще я люблю писати в зошитах у клітинку. У мене гарний почерк. Каліграфічний. Це тому, що я гарно малюю. Писати — це те саме, що малювати. Я добре малюю літери. Красиво. Я пишу в зошитах тільки гелевою ручкою... (Дз. Матіаш).

451 **I** Запишіть речення. Прокоментуйте етикетні функції займенників. Яке речення містить комплімент? Пригадайте роль компліментів у спілкуванні.

1. «Це правда, — каже Марія. — Ви хвалите, і вас хвалять. Ви даєте, і вам дають. Ви забираєте, і у вас забирають. Ви допомагаєте, і вам допоможуть. Ви брешете, і вас хтось обдурить. Рівновага є у всьому». 2. «Як же ви гарно граєте в шахи, Поліно. Я би хотіла грати з вами частіше (Дз. Матіаш).

? **II** Що вам відомо про звертання до батьків, бабусь і дідусів в українських родинах? Як це прийнято у вашій родині?

👍 Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

🏠 **452** **I** Зробіть комплімент, у якому використайте займенники «ви», «Ви» і «ти» (письмово, 5 речень).

II Підготуйте усну розповідь про традиційне пошанне звертання в українських родинах.

III Напишіть есе «Що таке поганий і гарний настрій?».

§67 ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Наші вчинки

Мовивши слово, треба бути йому паном (нар. творчість).

Слово дня: кáверза.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Які є розряди займенників?
- 2** Як правильно відмінювати займенники?

🔍 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

453

Розгляньте таблицю. Підготуйте одне одному по 2 запитання і завдання за змістом таблиці.

Розряди займенників	Орієнтири й особливості	Зразок
1. Присвійні, вказівні, означальні, неозначені (<i>деякий, абиякий, будь-який</i>), питальні й відносні (<i>який, чий</i>), заперечні (<i>ніякий, нічий, нікотрий</i>)	Відмінюємо як співвідносні з ними прикметники	Н. мій, така, усе Р. мого, такого, усього Д. моєму, такому, усьому Зн. як Н. або. Р. Ор. моїм, такою, усім М. (<i>на</i>) моєму (-ім), такий, усьому (-ім)
2. Особові (<i>я — ми, ти — ви, він, вона, воно — вони</i>)	Особливості: поява іншої основи та приставного н- у сполученні з прийменником та в орудному відмінку	Н. я, ми, вона, ти Р. мене, нас, її / у неї, тебе Д. мені, нам, їй, тобі Зн. мене, нас, її, тебе Ор. мною нами, нею, тобою М. (<i>на</i>) мені, нас, ній, тобі
3. Зворотний займенник (<i>себе</i>)	Не має форми називного, у непрямих відмінках відмінюємо як ти	Н. — Зн. себе Р. себе, Ор. собою Д. собі, М. (<i>на</i>) собі
4. Питальні, відносні (<i>хто, що</i>), заперечні (<i>ніхто, ніщо</i>), неозначені (зі складниками « <i>хто</i> » і « <i>що</i> »: <i>дехто, дещо, абихто, абищо, казна-хто...</i>)	Орієнтир — відмінкові питання. Частки де- , ні- , аби- , казна- , хтозна- , будь- , -небудь не відмінюємо	Н. хто, що, ніщо , дехто Р. кого, чого, нічого , декого Д. кому, чому, нічому , декому Зн. кого, що, ніщо , декого Ор. ким, чим, нічим , деким М. (<i>на</i>) кому, чому, нічому , декому

454

Прочитайте фразеологізми на с. 180. Що вони означають? Визначте відмінкову форму кожного займенника.

1. Відкритий усім вітрам.
2. Бий його лиха година.
3. Вставити свого гривеника.
4. Бити себе в груди.
5. Сам дідько позаздрив би.
6. Називати речі їхніми іменами.
7. Знати кожен камінчик.

455

I Запишіть, розкриваючи дужки, поставте займенник у потрібну відмінкову форму. Поясніть особливості відмінювання цих займенників.

1. До речі, (я) подобається, коли до людей звертаються «сер» і «леді». Це якось надихає і піднімає самооцінку. 2. Цікаво, чи вловила Ольга Миколаївна іронію у (мій) виступі? 3. Кирило прекрасно знає математику — у (наш) класі немає (він) рівних, це правда. 4. Цікаво, чому (деякий) люди дозволяють (себе) псувати (інший) настрій? 5. Бувають у житті (такий) події, після (який) життя цілковито змінюється (*Дз. Матіяху*).

?

II Чи може один вчинок цілковито змінити життя людини? Наведіть приклади.

456

Прочитайте виразно текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Майка вигадала розвагу: телефонувати різним людям, випадковим, або надсилати повідомлення. Учора ми телефонували із запитанням, чи вони замовляли в нас піцу й повідомляли, що доставка запізнюється. Ржака ще та, люди взагалі не розуміють, про що мова. Ми це ще записуємо, у нас такі додатки в телефонах, а потім слухаємо. Суперова забава! Найкраще, коли вони так дуже нервують, але ми потім вибачаємося, що це помилка. На щастя, ніхто потім не перетелефонував, принаймні мені (*Й. Ягелло*).

Запитання і завдання

- 1 Охарактеризуйте вчинки підлітків.
- 2 Висловіть припущення щодо наслідків таких «розваг».
- 3 Уявіть себе або своїх рідних на місці тих, над ким так «розважаються». Що ви відчували б?
- 4 Випишіть займенники, розкажіть про особливості відмінювання їх. У разі потреби скористайтеся поданою вище таблицею.
- 5 Назвіть сленгові слова. Чи правильно говорити «ми вибачаємося»?

👍

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

- **457** **I** Випишіть із твору улюбленого автора 5 речень. Визначте відмінкові форми займенників.
- II** Напишіть есе «Вчинок, гідний високої похвали».

§ 68 ПРАВОПИС НЕОЗНАЧЕНИХ І ЗАПЕРЕЧНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Готовність до нових викликів

Успішні люди не завжди були успішними, вони стали такими, зробили себе успішними (з газети).

Слово дня: негóже.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як утворюємо заперечні й неозначені займенники?
- 2 Які є правила написання цих займенників?
- 3 Які виклики постали перед вами останнім часом? Чи готові ви долати їх?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 458 Розгляньте схему. Сформулюйте запитання, на яке тут є відповідь.

До відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий, скільки*

Утворюємо заперечні та неозначені займенники

Додаємо частки *аби-, де-, ні-, ані-, -сь, казна-, хтозна-, будь-, -небудь*

459 Запишіть речення, знявши ризик між словами. Обґрунтуйте написання, використовуючи таблицю на с. 182.

1. У школі я не проявляла ні/якої активності: не піднімала руку, боялася що/сь запитати (*Д. Браун*). 2. Ні/хто не здогадується, що пропущений урок — це не банальна лінь і «проспала», а частина мого плану (*Г. Ткачук*). 3. Через травму

лікарі порадили забути про ковзани, бо це може обернутися хтозна/чим (*М. Сердюк*). 4. Мій тато хоче, щоб я вчилася шукати інформацію на будь/які теми (*Дз. Матіяш*).

Написання неозначених і заперечних займенників

ПИШЕМО РАЗОМ

Із частками *ні-, ані-, де-, аби-, -сь*: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, аніскільки, дехто, деякий, абищо, хтось, котрийсь*

ПИШЕМО З ДЕФІСОМ

Із частками *казна-, хтозна-, будь-, -небудь*: *хтозна-що, казна-чий, будь-хто, що-небудь*

ПИШЕМО ОКРЕМО

Якщо між займенником і часткою стоїть прийменник: *ні до кого, ні про що, хтозна з ким, казна для чого*

460 Уведіть подані займенники й прийменники в словосполучення, поясніть написання.

Ніякий, дехто, абиякий, казна-що, будь-хто, ніщо.
Для, про, з, на, в, над, до.

461 Прочитайте текст. Перекажіть стисло. Випишіть ключові слова. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Вихід із зони комфорту — це завжди певний ризик. Може статися щось просто фантастичне, а може все полетіти шкереберть. Деякі люди вважають це захопливим і, не вагаючись, виходять із зони комфорту, а дехто всіяко уникає нового через страх невдачі.

Замість хвилюватися через якусь невдачу, намагайтеся дивитися на неї як на можливість, шанс. Скажіть собі, що ви можете подолати будь-що, а тоді шукайте для цього способи (*Д. Браун, Н. Кей*).

Запитання і завдання

- 1 Сформулюйте думку, яка найбільше вам сподобалася.
- 2 Що означає «вийти із зони комфорту»?
- 3 Чи погоджуєтеся ви з думками авторів? Якими саме?

- 4 Чи відчували ви «страх невдачі»? Чому?
- 5 Як дивитеся на невдачу ви?
- 6 Укажіть розряд і відмінок займенників, поясніть написання їх.

 Оцініть свою роботу й визначте, які емоції сьогодні домінували. Чому?

- **462**
- I Складіть список із 5 викликів, що постали перед вами сьогодні. Визначте, до яких ви готові, а до яких — ні.
 - II Складіть і запишіть 6 речень із різним написанням будь-яких трьох неозначених / заперечних займенників.
Наприклад: *декого* — *де в кого*.
 - III Напишіть есе «Чи можна вважати невдачу шансом?».

§ 69 ЗАЙМЕННИК: УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Світ моїх емоцій

Емоційні потреби — це необхідність відчувати те, що тебе приймають, підтримують, що в тебе вірять, тебе люблять і поважають, тобі симпатизують (Дж. Хессон).

Слово дня: вірогідно, ймовірно.

«Вірогідно» — це «достовірно», «достеменно», а «ймовірно» — це «можливо», «мабуть».

Пригадуємо:

- 1 Чим займенник вирізняється з-поміж частин мови?
- 2 Назвіть граматичні характеристики, властиві йому.
- 3 На які розряди поділяють займенники?
- 4 Написання яких займенників визначають правила?
- 5 Чому емоції для людини — це важливо?

463 I Прочитайте речення. Випишіть займенники, згрупуйте їх за особливостями відмінювання. Обґрунтуйте, указавши на особливості.

1. Подібно до всіх емоцій, сум має позитивну мету. Він не тільки пригальмовує нашу активність, але й дає час зрозумі-

ти і прийняти те, що сталося. 2. Розчарування трапляється, коли щось виходить не так, як ви очікували чи сподівалися. 3. Розчарування спонукає вас поміркувати над тим, що сталося, і підлаштувати свої очікування під ситуацію. 4. Жаль виникає від думки, що колись, у якийсь момент у минулому ви ухвалили помилкове рішення чи зробили щось не так. 5. Каяття — це жаль, який ми відчуваємо після того, як зробили щось таке, що вважаємо шкідливим чи образливим для когось (за Дж. Хессон).

II Яка інформація вас здивувала? Яка думка змусила вас замислитися? З яким міркуванням ви не погоджуєтесь? Запропонуйте власне визначення суті однієї з названих емоцій. Наведіть приклад події, вчинку, що викликали у вас розчарування або жаль.

464

I Прочитайте текст двічі. Згорніть підручник і передайте зміст прочитаного кількома реченнями. Запишіть, підкресліть ужиті займенники. Визначте розряд кожного.

Сьогодні такий настрій, що хочеться натягнути на ноги веселі гумові чоботи жовтого кольору в кумедні зелені качечки! Обмотати шию теплим плетеним шарфом, надягти зручні й теплі джинси та вийти в сад — згрібати осіннє листя! Ходити діловито садом із величезними граблями гуліверівського розміру, борсатися в землі, згрібаючи до купи золото осені! А потім раптово відчути приплив невагомої всепоглинаючої радості, розкинути руки в боки й шубовснути прямісінько в купу листя! Черпати руками останні сонячні промінчики і вдихати свободу! (Слава Світова).

II Про який настрій пише авторка? Доберіть по кілька прикметників, іменників і дієслів, що виражають суть цього настрою. Укладіть перелік того, що може спричинити такі емоції.

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

465

I Складіть або випишіть по 2 речення з кожним займенником так, щоб у першому реченні займенник потрібно було писати разом або з дефісом, а в другому — окремо.

Нічий, абияким, нікого, казна-чому.

II Випишіть із підручника літератури 7 речень із займенниками. Назвіть граматичні ознаки їх.

III Напишіть есе «Емоції мого вихідного дня».

РОЗДІЛ IV. ІНФОРМАЦІЯ

§ 70 ІНФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ ВИДИ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Роль інформації в моєму житті

Слово дня: поготів.

Пригадуємо:

- 1 Що означає слово *інформація*? Із чим воно асоціюється у вашій уяві?
- 2 Пригадайте, які є види інформації.
- 3 З якою інформацією вам доводиться стикатися найчастіше?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

466

Прочитайте і скажіть, якого виду інформація найдоцільніша в описаних ситуаціях. У якій ситуації доречна мультимедійна форма подання інформації?

1. Ваша родина збирається в мандрівку шевченківськими місцями в Україні. 2. Вам необхідно випрати й випрасувати нову річ (блузку / сорочку). 3. Бабуся доручила вам придбати для неї насіння нових сортів ранніх помідорів. 4. Вас попросили взяти участь у конкурсі читців поезії Ліни Костенко.

467

Прочитайте текст. Чому Білл Ґейтс надавав про себе різну інформацію в освітні заклади? Яку ознаку інформації він урахував? Чи спрацювало вміння надавати доцільну інформацію? Зробіть висновки.

Тим часом Білл закінчив школу й думав, у якому університеті продовжувати навчання. Документи він подавав у найпрестижніші заклади країни: Гарвард, Єль і Принстон. Усі три заявки відрізнялися кардинально одна від одної. У документах для Гарварду він розписав, що всією душею відданий математиці. Для Єля він підкреслив свою дипломатичність і політичні амбіції. А в заяві для Принстонського університету зробив акцент на інтересі до інформатики й програмування. І раптом виявилось, що його прийняли всюди! (М. Сердюк).

468

Прочитайте текст. Випишіть ключові слова. Визначте головне й другорядне. Сформулюйте і запишіть запитання, на які тут є відповідь. Яку проблему порушує автор? Виберіть один з абзаців та проілюструйте його власними прикладами. Чи є у вас відповіді на поставлені автором запитання?

Інформація надходить звідусіль. Ми щодня чуємо та дізнаємося про те, що відбувається у світі, як нам одягатися, як думати, що відчувати. Отримуємо новини від друзів, родини, учителів, із соціальних мереж, фільмів та музичних треків. Якщо коротко: інформація оточує нас.

Зараз легко можна зазнати інформаційного **перевантаження**. Іноді наш мозок отримує стільки інформації, що йому стає важко всю її опрацювати. Отож він просто накопичує все й перетворюється на захащену комору.

Що ви робите з усією цією інформацією? Як упорядковуєте її? (А. Бебінк).

Поясніть написання виділених слів. Випишіть із тексту синоніми й антоніми.

469

Прочитайте. До чого закликають автори? Чому це так важливо? Чи скористаєтеся ви порадою?

Запитуйте! Це найкраще слово в учнівському словничку. Зробіть так, щоби запитувати стало вашою звичкою. І що найголовніше — не бійтеся запитати (Г. Драйден, Дж. Вос).

Перегляньте інформацію, уміщену в тексті попередньої вправи. Що саме викликало у вас інтерес? Поставте запитання, на які ви хотіли б одержати відповідь.

470

Виберіть один із текстів Дзвінки Матіаш, прочитайте. Чи можна вважати інформацію переконливою? Чи достатньо вона аргументована? Наведіть приклади достовірної та аргументованої інформації про конкретне місто й школу.

I. Найкраще місто у світі — це Київ, бо ж, напевно, ви не знаєте, про яке місто йдеться. Ми з Маргаритою живемо в Києві й дуже цим пишаємося. Нам дуже пощастило. Якщо ви також кияни чи киянки — пощастило й вам.

II. А школа в нас непогана. Наша класна керівницка Ольга Миколаївна теж дуже навіть нічого. Вона трохи строга, але дозволяє нам те, про що в паралельних класах можуть лише мріяти. Ну, наприклад, нам можна приходити до школи

в порваних джинсах і спідницях вище коліна на десять сантиметрів. Ну а в А-класі тільки на п'ять. Їм менше пощастило.

 Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб.

 471 Прочитайте інформацію. Доповніть її відомостями, що вас зацікавили.

На найбільшій у світі хлібній біржі в Чикаго пропозиції та запити довільного обсягу пшениці, а також ціни багато років, майже до наших днів, маклери повідомляли за допомогою пальців без жодного слова (*О. Баран*).

- **II** Випишіть зразок інформації, що є для вас актуальною. Чи можна вважати її достовірною?
- **III** Напишіть есе «Як не заблукати в хащах інформації?».

§71 ДЖЕРЕЛА, ДОБІР І ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ

Важливість критичного мислення

Критичне мислення — це процес ретельного аналізу ідей та фактів для того, щоб визначитися, у що вірити та як діяти (А. Деббінк).

Слово дня: упереджений.

Пригадуємо:

- **1** Що таке «джерело інформації»?
- **2** Навіщо людині потрібна інформація? Для кого вона особливо важлива?
- **3** Які джерела інформації ви знаєте?
- **4** Як правильно добирати інформацію?
- **5** Поділіться досвідом пошуку інформації.
- **6** Прочитайте епіграф. Чи поділяєте ви думку автора?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 472 Прочитайте текст на с. 188. Чому «просто володіти інформацією недостатньо»? Що означає для вас «розпоряджатися інформацією»? Чи вмієте ви це робити? Про що нас інформують кільця на стовбурах дерев? Носієм якої інформації є карти? Доповніть перелік джерел інформації.

Інформація міститься в таких різноманітних джерелах, як газети, розмови з друзями, кільця в стовбурі дерев, ДНК, карти, світло віддалених зір і сліди диких тварин у лісі. Але володіти інформацією недостатньо... Пригадайте слова редактора *New York Times* Білла про те, що важливо не просто володіти інформацією, а вміти нею розпоряджатися. Знання чогось означає дві речі: ти не маєш у цьому сумніватися і це має бути правдою. «Знати» — це означає «не мати можливих альтернатив певному переконанню. Коли ми знаємо альтернативи певним переконанням, то можемо зробити обґрунтований і заснований на доказах вибір того, що вважати правдою (Д. Левітін).

473

- I Прочитайте текст. Перекажіть його від третьої особи. Про які життєво важливі вміння йдеться в ньому? Продовжте його, назвавши наступні кроки, які варто здійснити для пошуку потрібної інформації.

Мій тато любить повторювати: «Гугл тобі в поміч, Варваро!» Це коли я про щось допитуюся, а в нього немає часу мені відповісти. Або коли він хоче, щоб я вчилася самостійно шукати інформацію на будь-які теми. І я це вже доволі непогано вмію.

Ось, скажімо, захотілося мені дізнатися значення слова «квадрант». Не «квадрат», а «квадрант». Заходжу в інтернет... (Дз. Матіаш).

- II До якої групи слів за значенням належать «квадрат» і «квадрант»?

?

474

- I Прочитайте, складіть простий план прочитаного. Поясніть зміст першого речення. Висловіть припущення щодо того, як «не втонути» в «інформаційному океані». Яке речення тексту дає відповідь на запитання першого абзацу?

Ми живемо в інформаційному океані. Щодня кількість інформації зростає. Як не втонути? Як утямити, чому довіряти, а чому — ні? Що важливе, а на що не варто зважати?

Тут потрібне критичне мислення.

Мислити критично — це розуміти й оцінювати судження, а саме: перевіряти на міцність аргументи й ідеї, формулювати логічні ланцюжки, порівнювати й критикувати їх. Це розуміти й оцінювати докази (шукати й знаходити корисні матеріали, перевіряти вірогідність джерел), урахувати свої та чужі упередження чи судження.

Бути некритичним — означає сліпо довіряти інформації, шукати й знаходити підтвердження бажаного й не помічати того, що суперечить твоїм переконанням (з кн. «Чого не вчать у школі»).

II Назвіть дії, які не згадано в тексті, однак автори їх передбачають.

 Які питання теми найважливіші для мене? Чому?

 475 I Знайдіть інформацію про походження вашого імені та про те, хто з відомих людей є вашим / вашою тезкою.

II Яким джерелам, що транслюють новини в Україні, варто довіряти, а яким — ні? Дайте розгорнуту відповідь. Наведіть приклади.

III Напишіть есе «Що означає бути інформаційно грамотним?».

§72 НАДІЙНІСТЬ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Україна і світ

Інформаційна проблема XXI століття — це проблема вибору. Є два стратегічні шляхи для вибору: пошук та фільтрування (д. Левітін).

Слово дня: достеменно.

Пригадуємо:

- 1 Які є джерела інформації?
- 2 Якими джерелами користуєтеся ви?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які джерела інформації вважають надійними?
- 2 Що означає слово *достеменно*? Як воно пов'язане з темою уроку?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 476 Обговоріть проблему надійності джерел інформації. Зважаючи на власний досвід, сформулюйте кілька правил, за якими можна визначити надійність джерела. Укладіть перелік надійних джерел.

Ідеальних джерел інформації немає. Багато джерел транслюють повідомлення, що ґрунтуються лише на чутках і здогадах. Надійними прийнято вважати такі:

- офіційні джерела — сайти державних установ, закладів, засобів масової інформації тощо;
- наукові статті, монографії, енциклопедії тощо;
- авторські дописи, де є покликання на різні джерела;
- статті відомих журналістів, блогерів із доброю репутацією.

Найкращий спосіб не втрапити в халепу, не скористатися фейком — усе піддавати сумніву й перевіряти.

477 Виконайте подані завдання.

Де перевірити інформацію про:

- 1) скасування потяга № 782 / 781 «Черкаси — Київ»;
- 2) зміну форми навчання у вашій школі;
- 3) скасування маршруту міського автобуса.

478

Прочитайте інформацію. Закодуйте її та передайте графічно, використовуючи різні елементи: малюнки, геометричні фігури, стрілочки, букви, інші знаки. Чи корисна для вас ця інформація? Що для вас нове, а що — відоме?

Якщо якась інформація сумнівна, запитай себе про чотири речі, і це допоможе тобі прояснити ситуацію.

Хто та людина, яка написала це? Чому людина, котра написала це, хоче, щоб я їй повірив / повірила? Що про це твердження кажуть інші джерела? Чи достатньо я маю інформації, щоб відповісти на попередні запитання? (за кн. «Чого не вчать у школі»).

479

Перевірте подану інформацію. Поясніть, як саме ви це зробили.

На підтримку України Нідерланди, відомі у світі як країна тюльпанів, випустили новий сорт — жовто-синіх, назвавши їх *тюльпан «Україна»*.

Здійсніть рефлексію за таким зразком: ...я це знаю; ...це для мене нове; ...хочу запитати про...; ... досі я думала / думав інакше.

480

- I Зобразіть графічно всю нову інформацію, яку ви дізналися на уроці.
- II Знайдіть інформацію про те, де міститься центр Європи. Яким відомостям ви надасте перевагу? Чому?
- III Напишіть есе на тему «Чому потрібно знати надійні джерела інформації?».

§73 АКТУАЛЬНІСТЬ І НЕСУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ

Український інформаційний простір

...Сьогодні на передній план виходить якість інформації (К. Ферраці).

Слово дня: інформаційний простір.

Пригадуємо:

- 1 Яку інформацію називають актуальною?
- 2 Яка інформація сьогодні актуальна для вас?
- 3 Яка інформація найбільш актуальна для кожного українця / кожної українки?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що визначає актуальність інформації?
- 2 Які є синоніми до слова *актуальність*?
- 3 Яку інформацію називають суперечливою?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 481** Розгляньте схему. Складіть перелік запитань, відповіді на які вона містить. Яку інформацію називають актуальною? Наведіть приклади.

Цінність
інформації визначає те, наскільки вона корисна для вас.

Достовірність
інформації, носієм якої ви є, створює вам імідж надійної людини.

Актуальність — це відповідність інформації поточному часові.

Достовірною є та інформація, яка відповідає об'єктивній реальності.

482

Зайдіть у пошукову систему. Зробіть запит «актуальна для українців / українок інформація». Випишіть тематику актуальної інформації. Чим вона спричинена?

483

Прочитайте значення слова «суперечність». За аналогією до його змісту дайте визначення суперечливої інформації. Наведіть приклади інформації, що містить суперечності. Доберіть 5–7 слів, що у вашій уяві асоціюються із цим словом. Якби вам довелося створити образ цього слова, що для цього ви обрали б?

Суперечність — 1. Становище, у якому що-небудь одне виключає інше, несумісне з ним або протилежне йому. 2. Невідповідність чого-небудь чомусь; протиріччя.

484

Прочитайте подану інформацію. Котру з них можна вважати суперечливою? Обґрунтуйте. Висловіть своє ставлення до порушених проблем.

1. Я навчаюся сумлінно й старанно. Ключові принципи мого життя — наполегливість, чесність і сумлінність — сприяють гарному результату. Річні іспити склала успішно. Просто я вважаю, що на іспиті можна списувати, інколи цим користуюся. Річ у тому, що мої батьки дуже засмутяться, якщо я одержу погану оцінку.

2. Мій друг вважає, що здоров'я для нього — найбільша цінність. А тому він споживає лише корисні й екологічно чисті продукти, дотримується особистої гігієни, уживає вітаміни, позбувся всіх шкідливих звичок. У вільний від навчання час грає в баскетбол, щоранку бігає або катається на велосипеді.

485

Прочитайте інформацію, уміщену в таблиці. Чи можна вважати її несуперечливою? Обґрунтуйте відповідь. Що тут головне, а що — другорядне?

Коли в мене є вільний час, я проводжу його з користю для себе, а саме:

● дивлюся телевізор; ● сплю; ● планую свій день на завтра; ● нічого не роблю; ● переглядаю свою сторінку в соцмережах; ● телефоную однокласникам	● читаю пізнавальну літературу; ● обговорюю з друзями прочитане; ● читаю статті на цікаві мені теми; ● переглядаю поштову скриньку; ● ходжу в басейн; ● спілкуюся з родиною; ● вивчаю іноземну мову

Висловіть своє ставлення до змісту прочитаного. Що в таблицю ви додали б із власного досвіду, а що — вилучили б?

Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб.

486

- I Знайдіть цікаву для вас інформацію. Запишіть її. Доведіть її несуперечливість.
- II Наведіть 2 приклади актуальної інформації. Усно обґрунтуйте.
- III Напишіть есе «Яка інформація для мене найцінніша?».

74 ФАКТИ І СУДЖЕННЯ

Допитливість

Слово дня: беззастережно.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке факт?
- 2 Що називають судженням?
- 3 Яка між ними різниця?
- 4 Чому важливо вміти відрізняти факти від суджень?
- 5 Чим для вас шкідлива беззастережність у сприйнятті інформації?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

487

- I Розгляньте схему. На які запитання тут є відповіді? Сформулюйте і запишіть запитання, усно дайте відповіді.

ФАКТИ

Факт — це твердження, яке можна перевірити.

Яблука містять 10 вітамінів 21 мікроелемент, найбільше заліза і вітаміну С.

Це **факт**, можна перевірити

СУДЖЕННЯ

Судження (міркування) — це твердження, яке базується на певному погляді.

Яблука — найсмачніший фрукт у світі.

Це **судження**, неможливо перевірити

Цифровий світ переповнений інформацією, зокрема й неправдивою. Тому дуже важливо вміти перевіряти її та розрізняти факти й судження. Багато інформаторів мають на меті ввести в оману людей чи посіяти паніку. Щоб не зазнати негативного впливу, необхідно мислити критично.

Факт	Судження
1. Цифри, дати, статистика, результати досліджень, докази, досягнення	1. Чиїсь думки, роздуми, припущення, міркування, відчуття, сподівання тощо
2. Об'єктивний, незалежний від волі і бажань людини	2. Суб'єктивне — передає погляд, бачення, думки людини
3. Можна довести, перевірити	3. Неможливо довести, перевірити
4. Незмінний після оприлюднення	4. Може змінитися залежно від настрою, мети
5. Для повідомлення його використовують дієслова: <i>є, виявлено, доведено, продемонстровано, підтверджено, відкрито, підраховано, досліджено, показано</i> тощо	5. Для повідомлення його використовують дієслова: <i>думаю, вважаємо, припускаю, сподіваємося, відчуваю, висловлюю (думку, погляди)</i> тощо
Потрібно розрізняти:	
<ul style="list-style-type: none"> ● доведені факти; ● ті, що треба перевірити; ● неправду, представлену як факт (<i>фейк</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ● думку (базується на фактах); ● погляд (базується на вірі, моралі, цінностях); ● упередження (бракує доказів, переважають емоції)

II Що для вас нове, а що — відоме? Випишіть ключові слова, що визначають суть факту, і ті, що визначають суть судження.

488 Прочитайте інформацію. Визначте факти і судження. Обґрунтуйте.

1. Водоспад Анхель у Венесуелі — це найвищий водоспад світу заввишки 979 м. 2. Сахара — найбільша пустеля з площею в 9 400 000 кв. км. У ній також зафіксовано найвищу температуру, що становила 58 °С (*С. Стенб'юрі*). 3. Думаю, що світ із кожним роком стає гіршим (*з інтернету*).

? **489** I Прочитайте текст. Чи є в ньому факти? Назвіть їх, вибір обґрунтуйте. Яка інформація потребує підтвердження, а яка — ні? Запропонуйте власне тлумачення слова «довіра».

Тут, у Данії, ми довіряємо не лише рідним і друзям, а й переходимо на вулицях. І це змінює наше життя та дарує відчуття щастя. Під час опитувань ми вкотре переконаємося: у данців дуже високий рівень довіри. На запитання експертів: «Як ви вважаєте, чи можна довіряти більшості людей?» — понад 70 відсотків данців відповідають **ствердно**.

Данці вважають, що їхні діти перебувають у цілковитій безпеці, а тому залишають візочки з немовлятами без нагляду на вулиці біля будинків, кафе та ресторанів. Тут ніхто не замикає велосипеди, а вікна залишають розчиненими.

— Життя стає значно простішим, якщо довіряєш людям, — кажуть данці (Г. Расселл).

- II Як ви ставитеся до проблеми довіри? Кому ви довіряєте, а кому — ні? Як ви розумієте зміст останнього речення? Чи згодні ви з думкою данців? Що «дарує відчуття щастя» вам?
- III Поставте числівник «сімдесят» у форму родового й орудного відмінків. Чому в слові «відчуття» є подовження приголосного, а в слові «щастя» — немає? Поясніть написання префіксів у виділених словах.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

490

- I Зобразіть графічно інформацію про факти і судження.
- II Випишіть із доступних вам джерел 2 факти і 2 судження. Обґрунтуйте свій вибір.
- III Напишіть есе «Чи варто плекати в собі допитливість?».

§75 ДОСТОВІРНІСТЬ І НЕДОСТОВІРНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ

Виклики часу

Є три способи здобування інформації: поглинути її несвідомо, нам хтось її повідомить і відшукати самостійно (Д. Левітін).

Слово дня: упевнитися.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку інформацію називають достовірною?
- 2 На що потрібно звертати увагу, щоб упевнитися в достовірності?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

491

З'ясуйте лексичне значення прикметника «достовірний». У поєднанні з якими словами його вживають? Доберіть і запишіть усі можливі словосполучення із цим прикметником. Якого значення набувають іменники в поєднанні з ним?

492

Розгляньте схему. Підготуйте запитання для взаємоперевірки.

Інформація неправдива, якщо:

- сумнівне джерело інформації;
- не вказано авторство;
- заголовок містить маніпуляції;
- емоційне подання інформації;
- застосовано оцінні судження

Пам'ятка

1. Перевірте інформаційний ресурс, що поширює інформацію.
2. Не довіряйте анонімній інформації, завжди запитуйте, хто автор / авторка цієї інформації.
3. Зверніть увагу, чи заголовок відповідає суті повідомлення.
4. Надавайте перевагу повідомленням без емоційного забарвлення. Ознаками неправдивості є численні знаки оклику, заклики до репосту, велика кількість емоційно забарвленої лексики.
5. Не довіряйте інформації, що містить оцінні судження (**нахабно заявив; підозріло; щиро запевнили** тощо).
6. Мисліть критично і не лінуйтеся перевіряти!

493

Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Як ви ставитеся до поширення неправдивих чуток? Що, на вашу думку, відчуває людина, на яку чинять наклеп? Зробіть висновок про те, наскільки важливо перевіряти інформацію на достовірність.

Чи доводилося тобі поширювати інформацію, правдивість якої не підтверджено? Коли історія хороша, це дуже легко. А якщо ні? Поширення неправдивих чуток про людину називають наклепом, і якщо це зробити письмово, то йдеться про серйозний учинок. Чинити наклеп — означає використовувати брехню, щоб виставити когось у поганому світлі. Людина має право захищати себе, і це перевищує твоє право говорити про неї все, що заманеться (*Т. Джексон, Т. Гітіан*).

494

Прочитайте тлумачення слова «авторитет» за словником. Наскільки воно важливе для підтвердження достовірності інформації?

Здійсніть рефлексію в будь-який спосіб. Зробіть висновки.

495

I Випишіть із доступних джерел 2 зразки недостовірної інформації. Використовуючи матеріали параграфа, укажіть ознаки недостовірності.

II Напишіть есе «Головні виклики сьогодення».

РОЗДІЛ V. ТЕКСТ

§ 76 ТЕКСТ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Упорядкуй своє життя

Сучасна людина живе у світі текстів (Р. Барт).
Спочатку ми формуємо звички, потім звички
формують нас (Дж. Драйден).

Слово дня: настанова, самооцінка.

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 Що таке основна думка тексту?
- 3 Які слова називають ключовими?
- 4 Які тексти первинні, а які — вторинні?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

496 Прочитайте епіграфи. Яку інформацію вони містять — нову чи вже відому вам? Висловіть свої міркування щодо змісту їх.

497

1 Прочитайте виразно текст. Усно перекажіть його. Визначте тему, основну думку, мікротеми тексту. Яку проблему порушує автор? Сформулюйте її. Випишіть ключові слова й словосполучення. Розкажіть, чим ви керувалися у виборі ключових слів. Яким видом тексту — первинним чи вторинним — є переказ? Чим первинний текст відрізняється від вторинного?

Одна моя **приятелька**, повертаючись після тривалої мандрівки, мала трохи вільного часу в **лондонському** аеропорту Гітров. Отож вона купила собі каву й пакунок тістечок і почовгала*, тягнувши багаж, до вільного **столика**. Умить занурилась у газету, коли чує біля себе шурхіт. Виглянувши з-за газети, жінка з подивом побачила, що молодий, добре вбраний чоловік тягнеться до її тістечок. Скандалити не хотілося, натомість вона також потяглася за тістечком. Минула ще хвилина — знову шурхіт. Молодик узяв ще одне тістечко...

Коли в пакунку залишився останній смаколик, приятелька вже добряче розсердилася, та все одно не наважувалася щось сказати. Чоловік ламає те тістечко навпіл, підсовує їй одну частинку, другу з'їдає сам і йде геть.

Коли гучномовець оголосив пасажирці її чергу пред'являти квиток, вона все ще палала від обурення. І от уявіть собі збен-теження жінки, коли та, потягнувшись у **сумочку** за квитком, виявила там свій непочатий пакунок. Отже, вона їла тістечка того чоловіка...

Подумай про відчуття жінки до моменту істини («От гру-біян і нахаба!») і після («Який сором! А він ще так люб'язно поділився зі мною тим останнім тістечком!»).

У чому ж суть? Дуже просто: нам не треба так поспішно судити, навішувати ярлики, бути категоричними, оцінюючи інших, — зрештою, як і самих себе. Маючи обмежену інфор-мацію, важко побачити всю картину, урахувати всі факти (за кн. «Сім звичок високоефективних підлітків»).

II До слова, позначеного зірочкою, доберіть синоніми. Які з них нейтральні, а які — емоційно забарвлені? На що вказують суфікси виділених слів?

498

I Розгляньте перелік звичок успішних підлітків. Чи можна назва-ти поданий перелік текстом? Чому? Подайте зміст прочитаного у вигляді схеми або колажу. Які із цих звичок ви хотіли б сфор-мувати в себе й чому?

Звичка 1. Займай **проактивну** позицію: бери на себе відпо-відальність за своє життя.

Звичка 2. Починаючи, думай, що вийде: окресли своє при-значення й цілі в житті.

Звичка 3. Насамперед — **першочергове**: упорядкувай прі-оритети, найважливіше роби спочатку.

Звичка 4. Думай про виграш для всіх: дбай, щоб усі скористалися.

Звичка 5. Намагайся зрозуміти інших, потім шукай розу-міння: уважно прислухайся, що кажуть люди (*III. Кові*).

II Розберіть за будовою виділені слова. Якого значення першому слову надає префікс?

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

499

I Доберіть цікавий текст і запишіть його. Підкресліть ключові слова. Визначте тему й мікротеми.

II Підготуйте презентацію «Світ текстів».

III Напишіть есе «Текст у моєму житті».

§77 ОПИС. РОЗПОВІДЬ. РОЗДУМ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Україна непереможна

За нами правда, скоро згине зло,
Непереможна наша Україна! (Л. Архипенко)

Слово дня: відвага, волонтер, перемога.

Пригадуємо:

- 1 Пригадайте, які є типи мовлення.
- 2 За якими ознаками визначаємо тип мовлення тексту?

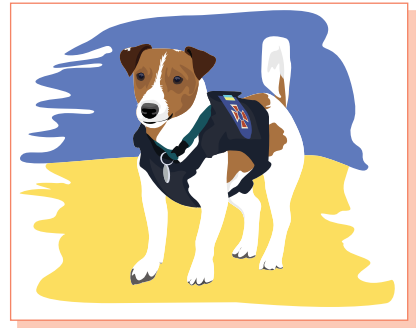
Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

500

- 1 Прочитайте текст мовчки. Визначте тип мовлення. Обґрунтуйте свою думку. У яких жанрах застосовують тексти цього типу мовлення? Поясніть написання виділених слів. Розшифруйте абрєвіатуру UNICEF.

Коли Патрон з'явився в родині, господар планував, аби цей породистий красень **джек-расел-тер'єр** був виставковим собакою. Але з початку війни власник, працівник ДСНС, брав його на завдання. Так Патрон перейняв навички від саперів.

Войовничий песик Патрон — талісман чернігівських **піротехніків**. З нього малюють картини та створюють меми. Нещодавно **Укрпошта** випустила марку, де зображений собака. UNICEF офіційно присвоїв Патрону титул першого у світі Пса Доброї Волі (з інтернету).

- II Дізнайтеся більше про цю породу собак і підготуйте розповідь. Розкажіть про алгоритм пошуку й вибір джерела інформації.

501

- 1 Прочитайте тексти на с. 200. Визначте типи мовлення. Доберіть і запишіть запитання, на які в них є відповіді. Напишіть продовження одного з текстів.

I. Нацбанк випустив першу пам'ятну медаль міст-героїв. Вона присвячена Херсону.

На медалі зображено місто до повномасштабної війни та опір херсонців ворогові.

Авторка дизайну — художниця Наталія Фандикова.

Наступними героями медалей стануть Харків, Маріуполь та міста Київщини (*Країна_інфо*).

II. Ми — українці! Увесь світ захоплюється нашою відвагою.

Навіть коли боляче і страшно, лунають сирени або немає світла, ми все одно віримо в краще й підтримуємо одне одного. Навіть найменша справа важлива для нашої спільної перемоги (*Країна_інфо*).

Чому, на вашу думку, серію поштових марок назвали «Вільні. Незламні. Непереможні»?

Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати?

502

Створіть колаж на одну з тем: «Типи мовлення», «Українці непереможні».

Складіть опис знаменитого Патрона.

Напишіть есе «У чому сила й незламність мого народу?».

§78 ОПИС В ОГОЛОШЕННІ

Плекаємо в собі відповідальність

Слово дня: горня́тко.

Пригадуємо:

- 1 Що таке оголошення?
- 2 Коли постає потреба в оголошеннях?
- 3 Якого змісту оголошення траплялися вам?
- 4 Про що оголошують на вокзалах, у торговельних центрах?
- 5 Свідченням чого є наявність спеціальних сайтів для оголошень?
- 6 Чи є зв'язок між людською відповідальністю та оголошенням?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

503

Ознайомтеся з текстом оголошень. Чи легко сприймати подану інформацію? Чи можна її вважати повною? Якими, на вашу думку, відомостями треба доповнити ці тексти? Для чого в оголошеннях використано різні кольори? Які частини мови переважають у першому оголошенні? Чому? Відредагуйте текст другого оголошення. У чому полягає відповідальність за зміст оголошень?

УВАГА!

Пропонуємо вам найпопулярніші сорти з різних континентів! Скуштуйте знаменитої **арабіки**, у зернах якої ідеально поєднано міцність, гіркоту й кислинку. Також підготували для вас фірмові купажі з різними відтінками смаків: **фруктовими**, **цитрусовими**, **шоколадними**, **ягідними**, **горіховими**.

Допоможемо вибрати каву до смаку!

Шановні сусіди!

Сьогодні франці з квартири
вигляда біленька кидя.
Може, хто бачив? Може,
до когось забігла?

Велике прохання:
якщо хтось її зустріне,
пришляти й повідомити
в квартиру № 11.

504

Прочитайте текст. Висловіть свою думку щодо типів мовлення в ньому. Яку роль вони виконують? У яких ситуаціях можна використати цей текст? Знайдіть інформацію про «Качанівку» та Василя Тарновського. Які джерела для цього вам необхідні? Складіть оголошення про екскурсію до заповідника.

На березі річки Смош в Ічнянському районі Чернігівщини розташований Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» — один із найвідоміших культурно-мистецьких осередків та яскравий взірець садибної архітектури.

З 1808 по 1897 рік маєток належав родині Тарновських.

Особливої уваги заслуговує палац із флігелями. Його парадні зали, житлові й гостьові кімнати завжди були сповнені духом мистецтва. В усіх кімнатах висіли картини та ікони.

Качанівка приваблювала творчих людей. Тут написав свої кращі твори талановитий український художник Василь Штернберг, працював над оперою «Руслан і Людмила» Михайло Глинка, писав картину «Вечорниці» Ілля Рєпін, сюди навідувався Тарас Шевченко (з інтернету).

Доберіть аргументи для доведення або спростування думки: «Головна вимога до оголошення — точність».

Національний історико-культурний заповідник «Качанівка»

Палац Тарновських у Качанівці

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб, оцініть свою роботу на уроці.

505

I Складіть карту пам'яті «Оголошення».

II Напишіть текст оголошення про втрачену річ у школі.

III Напишіть есе «Моя відповідальність», опишіть цю чесноту, уявивши її в одному з образів, привабливих чи навпаки.

§79 ОПИС У ЗАГАДЦІ

Пізнаємо світ

Думати добре, а відгадувати — ще краще (нар. творчість).

Слово дня: зірніця, отара.

Пригадуємо:

- 1 Що таке загадка?
- 2 Як зображують істоту, предмет або явище в загадці?
- 3 Що таке алегоричне зображення?
- 4 У яких ситуаціях використовують загадки?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

506

Прочитайте текст. Визначте його стиль. Наведіть 2–3 приклади загадок.

Загадка — жанр усної народної творчості, дотепне запитання, часто у віршованій формі. Загадка — це художнє алегоричне зображення якоїсь істоти, предмета або явища шляхом несподіваного зближення її з іншою істотою, предметом або явищем.

507

Відгадайте загадки. Які мовні засоби використано в них? Назвіть самобутні ознаки предметів, явищ, зашифрованих у загадках. Яку роль вони відіграють під час розгадування? Випишіть слова зі зменшено-пестливими суфіксами. З якою метою їх використано?

1. Згорнеш — клинець, розгорнеш — млинець. 2. Кавунчики дрібненькі, смугасті та кисленькі, у колючки вбралися і кущиком назвалися. 3. Мов маленький м'ячик, висить, а не скаче, рум'яне, гладеньке, на смак солоденьке. 4. Спробуй, друже, відгадати, що за стрій у небесах: чи клубки пухкої вати, чи то пір'я з крупних птах, чи біжить овець отара? Ні, пливуть це білі... 5. З небесної діжки крижані горішки на землю упали, шкоди нам завдали.

?

508

Про що говорили хлопчик і дівчинка? Що допомогло вам визначити відповідь?

Діти, проходячи повз кущі, зупинилися. Хлопчик запитав:

- Це чорна?
- Ні, червона, — мовила дівчинка.
- А чому вона біла?
- Тому що зелена!

509

Ознайомтеся з порадами сучасних українських письменників / письменниць, як скласти опис. З якою метою в тексті виділено дієслова?

Головне правило хорошого опису — **покажіть**, а не **розкажіть**.

Поради:

Сенсорика	Використовуйте деталі, які торкнулися ваших почуттів, скористайтеся своєю спостережливістю. Розкривайте зміст через відчуття.
Автентика	Описи мають бути оригінальними. Розвивайте для цього творчі навички.
Конкретика	Зосереджуйтеся на важливих деталях, що зроблять ваш опис чіткішим, інформаційнішим.
Точність	Кожну деталь інформації, факт вивіряйте, уточнюйте. Значення й написання нових слів звірте за словниками. Дбайте про достовірність.
Образність	Використовуйте засоби художньої образності (метафори, порівняння, епітети тощо), вони збагатять опис.

(за кн. «Пиши сильно»)

510

Складіть опис предмета (книжка, ковзани, комп'ютерна мишка, ліхтарик тощо) або явища (вітер, дощ, снігопад, роса тощо), використовуючи подані вище поради. Складіть загадки про предмет опису. Висловіть припущення, чи можна скласти загадку, не використовуючи опису.

Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Оцініть свою діяльність.

511

- I Знайдіть у відкритих джерелах 5–7 загадок про явища природи. Створіть із них колаж.
- II Підготуйте опис трьох речей щоденного вжитку, не називаючи їх. Запропонуйте однокласникам та однокласницям відгадати.
- III Напишіть есе «Чим приваблива й корисна загадка?».

§80 ОПИС У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Дивовижна українська природа

Слово дня: заграва, гай.

Пригадуємо:

- 1 Що таке опис?
- 2 Для чого використовують опис у художньому творі?
- 3 Які види описів ви знаєте?
- 4 Що для опису важливо?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

512

Прочитайте речення. Про яку пору року в них ідеться? За якими деталями ви це розпізнали? Котрі з них створюють слухову картинку, а котрі — зорову чи ароматну? Як до вас ця пора року промовляє? А чим вона пахне? Випишіть ключові слова.

1. Дзюрчать струмки й калюжі сині-сині... (О. Афонін).
2. Пухнасті кульки на старій вербині життям світилися, жовті і рясні (Г. Потопляк).
3. Гнучка вербиця коси розпустила, бруньки пухнасті ще у сповитку.
4. Теплий сніг кульбабовий летить — шумовиння піниться над садом (Н. Данилюк).
5. Бузково задухмянився мій сад, конвалії вклонилися в реверансі (О. Шнуренко).
6. Палахкотять молочні абрикоси, і бджолята пробують крило (О. Вертіль).

513

- I Прочитайте текст. Перекажіть його, зберігаючи всі деталі опису. Що особливого в цій прогулянці, на вашу думку? Опишіть свою прогулянку, що так само вас надихнула, як героя твору. Почніть опис словами: «Я назавжди запам'ятаю цю дивовижну прогулянку».

Це був чудовий вересневий вечір — тихий, безвітряний. Парк і старі будинки, пофарбовані кремовою фарбою, ніжилися в золотих променях **призахідного** сонця. Парк повнився звуками, але не галасом. Галасливі забави дітей і шум лондонського транспорту видавалися тихішими, ніж зазвичай, ніби пом'якшені лагідністю цього вечора. Пташки співали завершальну пісню дня, а звіддала, з будинку, де жив великий композитор, лунала музика — хтось грав на піаніно.

— Я назавжди запам'ятаю цю дивовижну прогулянку. — сказав пан Любенський (*Д. Сміт*).

- II Якого значення надають виділеним словам префікси? Пригадайте правила написання їх.

514

- Прочитайте текст. Що в ньому описано? Чи можна вважати цей опис повним? Чи переконав вас хлопчик, що його спальня — найкраще місце в усьому будинку? Чому? На що потрібно звертати увагу, описуючи кімнату? Усно опишіть свою кімнату.

Моя спальня — найкраще місце в усьому будинку. Мій притулок. Тут нема мікробів. Деінде небезпечно. Там повно бацил. Люди не розуміють, що бруд — то мікроби, а мікроби — то хвороби, а хвороби — то смерть. Це ж очевидно, якщо пошурupati мізками. Я хочу, щоб усе було так як слід, і в моїй кімнаті кожна річ під контролем. Просто треба весь час пильнувати. От і все.

Я стільки часу проводжу у своїй кімнаті, що знаю це місце як свої п'ять пальців. От наприклад:

1) біля мого ліжка стоїть шафка, її передня права ніжка трохи перекошена;

2) з нижньої частини підвіконня лущитья фарба; після прибирання лущитья ще більше;

3) у кутку високо над моїм ліжком є клаптик шпалер, який, якщо подивитись на нього під певним кутом, схожий на лева... (*Л. Томпсон*).

515

- I Прочитайте вірш В. Назарука (с. 206). Які образи використав автор? Яка картина постала у вашій уяві? Відтворіть її графічно.

Розповім вам сьогодні про рідну Волинь,
Про ліси, болота і озера,
Де поля у льонах, що ясніють, як синь,
Де панує лісна атмосфера.
Як квітує земля — то **чорничник** цвіте,
Дубчаки молоді одягають листочки,
А під вечір в'юни у річках гомонять,
Своїм писком наповнюють ночі.
Коли хмари низенько в повітрі висять,
Поховалися зорі у небо,
Квітнуть рясно сади, а хрущі все летять,
Солов'їв чути ввечером щебет...

II Поясніть значення виділених слів.

 Яка інформація зацікавила вас найбільше? Назвіть ключові слова уроку. Чим збагатив вас урок?

 516 I Випишіть із тексту художнього твору опис. З якою метою його вжито у творі?

II Складіть опис весняного саду в художньому стилі.

III Складіть опис лікарської рослини в художньому стилі.

§81 ІДЕЯ. ПРОБЛЕМА В ТЕКСТІ

З турботою про тварин

Усе віднині — світ, і час, і ти — у вимірах
твоєї доброти (Г. Коваль).

Слово дня: несамо́віто, ті́шитися.

Пригадуємо:

- 1 Що називають текстом?
- 2 Що таке тема тексту?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим відрізняються тема й ідея?
- 2 Як виявити проблему в тексті?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Тема — це те, що зображено, відтворено в тексті (коли кажемо: *у тексті розповідається про...; у тексті зображено...*).

Ідея (вона ж — основна думка) — це авторський намір: з якою метою це зображено (коли кажемо: *автор привертає увагу до...; ...показує переваги...; змушує читача задуматися над...; ...утверджує думку про...; ...викликає певні емоції; ...засуджує...; ...викриває чийсь наміри; ...закликає до... тощо*).

Проблема — це питання, що цікавить автора / авторку, спонукає до роздумів, міркувань. Проблемою може бути конфлікт, непорозуміння, певні суперечності, що потребують розв'язання.

517

Розгляньте схему. На яке запитання вона дає відповідь? Що в ній відоме для вас, а що — нове? Розкажіть, як ви зрозуміли зміст прочитаного.

518

Прочитайте текст. Яку думку утверджує авторка? Чи згодні ви з нею? Що означає бути милосердною людиною? Наведіть приклади.

Добре, що у світі є милосердя. Крім любові, світ, напевно, тримається ще й на ньому. А також на безкорисливості, добрі, прощенні та радості. Багато є речей, на яких світові добре

триматися, щоб не впасти. І кожній окремій людині теж добре йти з ними цим світом.

Багато речей стаються з милосердя. Кожна людина могла б згадати десятки, а може, і сотні випадків, коли з милосердя ставалися чуда (Дз. Матіяш).

519 Прочитайте. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Саме цвіли кульбаби, і було їх стільки, що не полічити. Навіть якщо й долічиш до ста, то потім все одно зіб'єшся.

Автомобіль, що проїздив повз квітучу кульбабогаляву, трохи **пригальмував**. І просто з **відчиненого** вікна вилетів сіренький волохатий клубочок. Просто в кульбаби.

Потім автомобіль **зірвався** з місця і назавжди зник. Більше ми його не побачимо. Але то й добре. Таких автомобілів краще ніколи не бачити.

Клубочок серед кульбаб заворушився і промовив: «ня-ав». І зовсім не тому, що то був балакучий клубочок. Ні. Тому що то було сіреньке волохате кошеня (Г. Курпа).

Запитання і завдання

- 1 Про що йдеться в тексті?
- 2 Визначте ідею тексту.
- 3 Користуючись поданою вище схемою, визначте проблему, порушену в тексті. Поясніть, як ви це зробили.
- 4 У якому реченні висловлено ставлення автора до вчинку людей?
- 5 Знайдіть числівник, поставте його у форму орудного відмінка.
- 6 Поясніть написання префіксів у виділених словах.
- 7 Позначте суфікси в підкреслених словах. З якою метою їх використано?

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

520

- I Виберіть улюблене оповідання. Користуючись поданою вище схемою, визначте порушені в ньому проблеми. Запишіть автора / авторку, назву твору й визначені проблеми. Чи запропоновано у творі розв'язання їх?
- II Випишіть із підручника української літератури текст на 120–130 слів. Визначте його ідею і проблему.
- III Напишіть есе «Чому важливо бути милосердними?».

§82 ПЕРЕКАЗ ЯК ВИД ВТОРИННОГО ТЕКСТУ. СПОСОБИ СТИСНЕННЯ ТЕКСТУ

Бути найкращими у своїй царині

Слово дня: піклува́тися, ва́да.

Пригадуємо:

- 1 Що таке первинний і вторинний текст?
- 2 Які ознаки властиві вторинному тексту?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого необхідно вміти стискати текст?
- 2 Які є способи стиснення тексту?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

521 Розгляньте схему. Про що в ній ідеться?

СПОСОБИ СТИСНЕННЯ ТЕКСТУ

УЗАГАЛЬНЕННЯ

- заміна однорідних членів узагальнювальним словом;
- заміна речення або його частини займенником з узагальнювальним значенням;
- заміна прямої мови непрямою

Поради:

- знайдіть у тексті несуттєве, одиничні факти;
- виявіть у них спільне;
- об'єднайте ці факти на основі спільного;
- сформулюйте речення

ВИЛУЧЕННЯ

- **можна вилучити те, що не впливає на зміст тексту:** вставні слова, однорідні члени речення, повтори, однотипні приклади, цитати, пояснення, деталі тощо;
- **не можна вилучати:** авторську тезу, аргументи, авторські висновки

Поради:

- виділіть те, що розкриває основну думку тексту, вилучіть подробиці і деталі;
- об'єднайте частини речення / тексту, використовуючи необхідні засоби зв'язку

II Прочитайте подані речення, скоротіть їх, урахувавши поради. Поясніть, які поради ви застосували.

1. Зробити великий проект — у школі чи за її межами — простіше не самотою, а спільно з командою. 2. Нині, мабуть, мало хто знає, що співали наші бабусі й прабабусі, дідусі й прадідусі в молоді літа. 3. Мартін Лютер Кінг сказав: «Якщо покликання людини — підмітати вулиці, вона повинна робити це так, як Мікеланджело малював, Бетховен писав музику, а Шекспір складав вірші. Вона повинна підмітати вулиці з таким сумлінням, щоб усі сили небесні й земні спинилися та сказали: “Ось він, великий підмітальник вулиць, справжній знавець своєї справи!”» (за М. Сенборном).

? **522** Прочитайте виразно текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

За кілька днів по тому, як я переїхав у щойно придбаний будинок, хтось постукав у двері. Відчинивши, я побачив на порозі листоношу.

— Доброго ранку, містере Сенборн! — бадьоро привітався він. — Мене звати Фред, я доставлятиму вам пошту. Я зайшов познайомитися, дізнатися, хто ви такий і де працюєте.

То був звичайний із виду чоловік, середнього зросту і статури, з невеличкими вусами.

Я був здивований. Як і більшість із нас, я роками отримував пошту, але жодного разу не мав подібних зустрічей із листоношами. І мене це приємно вразило.

— Я — професійний спікер. І справжньої роботи не маю. — відповів жартома.

— Якщо ви професійний спікер, то ви багато їздите, — сказав Фред.

— Так, ваша правда.

— Так-от, якщо ви дасте мені розклад ваших поїздки, я зміг би відкладати вашу пошту й доставляти в ті дні, коли ви будете вдома.

— Хіба не можна просто залишати пошту в поштовій скриньці біля дому? — здивувався я. — А я заберу її, повернувшись.

Фред похитав головою.

— Містере Сенборн, злодії вишуковують скриньки, де назбиралося багато пошти. Так вони дізнаються, що господарів немає в місті, і вас можуть обікрасти.

Фреда моя пошта хвилювала більше, ніж мене!

За два тижні по тому я повернувся додому з відрядження. Вставляючи ключ у замкову шпарину, я помітив, що дверний килимок кудись подівся. Невже якісь злодюжки в Денвері крадуть килимки? Але ось я побачив його в кутку ґанку. Під килимком щось було сховано. Я підняв і побачив записку — вгадайте від кого? Звісно ж, від Фреда. Я прочитав і зрозумів, що поки мене не було вдома, служба кур'єрської доставки привезла надісланий мені пакет за чужою адресою, коробку залишили на чужому ґанку аж за п'ять будинків від мого. Фред побачив це, приніс пакет до мого дому, сховав під дверним килимком і залишив записку.

Отже, Фред не тільки доставляв пошту, а й виправляв огріхи служби доставки! Я був вражений до глибини душі й почав наводити свій досвід спілкування з Фредом на семінарах і публічних виступах по всій країні, та найбільше мене здивувало те, що він щиро вважав: мета будь-якого професіонала чи бізнесмена — стати найкращим у своїй царині (М. Сенборн).

Запитання і завдання

- 1 Яку проблему порушено в тексті?
- 2 Яку ідею утверджує автор?
- 3 Скільки в тексті мікротем? Визначте їх.
- 4 Скоротіть текст за поданими вище порадами.
- 5 Стисло перекажіть текст.

 Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

- **523** Підготуйте мультимедійну презентацію «Способи стиснення тексту».
- Доберіть із підручника літератури уривок тексту художнього твору. Підготуйте стислий переказ.
- Напишіть есе «Чому важливо бути найкращими у своїй царині?».

§83 ПЛАН ТЕКСТУ. ВИДИ ПЛАНУ

Магія української пісні

Пісня одухотворяє людину, дає їй крила
і возносить до небес (С. Піддубний).

Слово дня: о́ка́зія, наса́мкінець.

Пригадуємо:

- 1 Що таке план тексту?
- 2 Для чого складають план?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

524

- I Прочитайте текст. Визначте основну думку й тип мовлення. Чи поділяєте ви авторську думку? Навіщо потрібен план твору? Поділіться досвідом, як ви складаєте план тексту.

Найголовніше в моєму житті сталося десь у класі шостому. Нам дали завдання з мови — написати твір про нашу школу в майбутньому. І я накидала щось там таке, що цікаво було мені, — коли менше вчаться, а більше розважаються... Тато перечитав, усміхнувся і сказав: «Перш аніж до чогось братися, треба мати план. Вступ, частини й підпункти... А ще зробити цей твір цікавим не тільки тобі, а й читачеві».

І з'явився за дві години твір про музичну школу імені Соломії Крушельницької за адресою: вулиця Зелена, 10. Але замість старого будинку з дерев'яним перекриттям і старими перехиленими, рипучими, хоч і красивими, сходами, на яких я неодноразово падала (і не тільки я), височить монументальна футуристична* споруда у вигляді ліри*, одна частина якої — це музичні класи, а інша — загальноосвітні з готелем для учнів, що приїхали здалеку. А з'єднують ці частини струни-коридори, кафе та інші приміщення. Система оцінювання в школі майбутнього заохочувальна й необразлива...

Відтоді писалося мені легко й невимушено, і це стало визначальним на моєму шляху. Дякую тобі, тату! (за Н. Нікалео).

- II Які мовні засоби використала авторка для зображення школи майбутнього? Чому, на вашу думку, у тексті вжито слово «накидала», а не «написала»? З'ясуйте значення слів, помічених зірочкою. Чому слово «більше» пишемо з м'яким знаком, а «менше» — без?

План тексту — стислий запис структури тексту, за яким можна відновити його зміст.

525

- Розгляньте схему. На основі її змісту побудуйте розповідь про види плану.

ПРОСТИЙ ПЛАН

- зосереджено увагу лише на основних питаннях;
- пункти плану відображають суть основних мікротем тексту

СКЛАДНИЙ ПЛАН

- поруч з основними згадано додаткові питання;
- у пунктах плану виділяють підпункти

526

- I** Прочитайте текст. Запропонуйте до нього заголовок. Яке значення для пташини мала пісня? А яку роль пісня відіграє в житті людини? Що вам про це відомо? Які пісні надихали українців у нелегкі для них часи? Які пісні передавали сум і біль, а які — вселяли віру й звеселяли?

У пташиній родині Соловейків, що гніздилася на розлогому куці бузини в старому красивому лісі, народилося гарненьке Пташенятко. Воно було зовсім беззахисне в цьому великому світі.

Буяло літо, було тепло й радісно, мама й татко носили смачну їжу, а Пташеня росло собі безтурботно. Дослухалося до співу своїх батьків, зачаровувалося звуками древнього лісу і собі пробувало співати. І так гарно виходило, що мала Птаха всенькі дні те й робила, що співала.

Пташенятко підростало, у нього з'являлись обов'язки і турботи, та про пісню не забувало, а жило з нею, адже вона допомагала йому тоді, коли ставало важко. А важко було Пташеняті не один раз: коли воно вчилося літати й не могло здолати потоки вітру, коли вчилося вперше добувати собі їжу... Словом, усе що робило Пташеня вперше, важко вдавалося йому. І тоді допомагала пісня. Вона надавала сили, піднімала на крило, несла у високе блакитне небо, дарувала радість і щастя...

Настала весна, повернувся з вирію Соловейко, заспівав свою пісеньку й зачарував нею усіх довкола (за Н. Красоткіною).

- II** Випишіть ключові слова. Упорядкуйте пункти плану таким чином, щоб вони відбивали послідовність і логіку викладу матеріалу. Визначте вид плану. Назвіть свої улюблені українські пісні. Визначте відміну іменника «пташеня», усно провідмінійте його.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

527

- I Підготуйте презентацію «Види українських народних пісень».
- II Підготуйте пам'ятку «Як складати план?».
- III Складіть простий і складний план тексту, поданого за покликанням у цифровому додатку до підручника.

§84 ПОНЯТТЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Плекаємо добротність

Чеснота краще, ніж багатство й почесні (Г. Кониський).

Слово дня: нішком, зглянутися, знéхотя, знічéв'я.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке академічна добротність?
- 2 Які випадки є порушенням академічної добротності?
- 3 Чому треба дотримуватися академічної добротності?

Сформулюйте особисті цілі відповідно до завдань уроку.

528 I Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Висловіть своє ставлення до неї. Наведіть інші приклади недобротності.

Добротність у навчанні — це передусім повага до себе та інших учасників освітнього процесу.

Мабуть, приємно, коли тебе оточують культурні й виховані однокласники, однокласниці та друзі, які поведуться чесно та завжди дотримують свого слова. У реальному житті, на жаль, так буває не завжди. Наприклад, у класі є дівчинка-відмінниця, у якої інші учні постійно списують. Дівчинці це не подобається, але коли вона відмовляється давати списувати, її починають ображати і припиняють з нею спілкуватися. Що тоді відчуває школярка? Вона теж хоче дружити, а виявляється, що дружбу треба «заслужити» таким нечесним способом.

Як не дивно, але давати списувати — теж нечесно. Школярі, що так учиняють, «допомагають» своїм однокласникам ухилитися від самостійної роботи та творчого пошуку.

Цей приклад ілюструє недобротне ставлення та неповагу до інших. Щоб уникнути таких ситуацій у колективі, треба ставитися до інших так, як хочеш, щоб ставилися до тебе (за довідником з академічної добротності для школярів).

- II Визначте стиль, тип мовлення й основну думку. Усно перекажіть текст. Складіть план, визначте його вид.

Академічна доброчесність — це чесна робота всіх учасників освітнього процесу (учнів / учениць, учителів / учительок, батьків / опікунів), спрямована на досягнення результатів навчання.

529

Спишіть, розставляючи розділові знаки в тексті. Обґрунтуйте. Визначте, між ким відбувається розмова. Чи може стороння допомога порушувати правила доброчесності? У яких випадках?

Тату, будь ласка, прийди сьогодні раніше з роботи!

Чому? Що сталося?

Нічого не сталося. Просто мені треба на завтра зробити математику, інформатику, підготувати презентацію, ще й есе написати...

530

Прочитайте текст. Чи підтримуєте ви основні положення його? Для багатьох груп людей створено спеціальні етичні кодекси (наприклад, клятва Гіппократа — для лікарів). У чому, на вашу думку, полягає призначення їх? Чи можна вважати подану заяву етичним кодексом учнів? Чи готові ви написати таку заяву? Якщо так, зробіть це, у разі потреби змінивши текст.

Ми, учні _____ класу _____ закладу загальної середньої освіти № __, прагнемо порядності, професіоналізму та поваги до інших у класі та за його межами. Ми зобов'язуємося поводитися етично в усіх ситуаціях, щоб чесно продемонструвати власний внесок у тих чи тих роботах, які ми виконуємо, визнавати й поважати надбання інших людей.

Визнаємо, що, поки ми є відповідальними за свої дії, ми також вважаємо себе гідними представниками нашої школи, громади, країни (за довідником з академічної доброчесності для школярів).

Чому тема уроку є важливою? Оцініть свою роботу.

531

- I Складіть хмару слів «Академічна доброчесність».
- II Складіть презентацію правил академічної доброчесності.
- III Напишіть есе «Що для мене означає академічна доброчесність?».

РОЗДІЛ VI. ЖАНРИ МОВЛЕННЯ

§ 85 ЖАНРИ МОВЛЕННЯ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Переваги й можливості спілкування

Через мову виявляється характер особи, її ставлення до об'єкта. Власне мовне середовище й формує людину, яка через Слово стверджується (П. Мовчан).

Слово дня: жéвріти, картáти.

Сформулюйте особисті цілі, що стануть орієнтиром і стимулом для вас на уроці.

532 Обміняйтеся в класі компліментами зі своїми однокласниками / однокласницями (ланцюжком у порядку розташування парт, за списком у журналі тощо). Зробіть це традицією вашого колективу.

533 Прочитайте компліменти. Відреагуйте на них. Умотивуйте свою реакцію.

1. Сергійку, ти справжній художник! У тебе завжди виходять такі гарні пейзажі! Поділися, як ти знаходиш цікаві ідеї. 2. Оксано, у тебе чудова зачіска! Вона так увиразнює гарний колір твого волосся. Як ти обирала свій стиль? 3. Настусю, ти ніколи не спізнюєшся. Молодець! Поділися секретом, як розподіляти час. 4. Макаре, у тебе дуже стильний спортивний костюм! Він так тобі пасує! Хто порадив тобі обрати таку модель?

534 Прочитайте речення. Визначте комунікативний намір і жанр мовлення. Відповідь обґрунтуйте.

1. Миколо Дмитровичу! Ми запам'ятаємо це на все життя! Уклінно просимо піти з нами до Михайлівського! (*І. Карна*). 2. Та ми в нашій компанії всі один за одного горою. Ми завтра на річці збираємося. Приходь (*А. Коршунова*). 3. Щоб такого не сталося, захисти свій обліковий запис ще під час створення його. Вигадай надійний пароль доступу до своєї сторінки! (*А. Носач*). 4. А іронія — це як спеція в кулінарії. Трохи гострих приправ — і овочеve рагу смакує зовсім

по-іншому (*Дз. Матіяш*). 5. «Наразі це зробити не вдасться, — відповіла Джордж, — бо взимку море навколо острова дуже неспокійне. Небезпечно веслувати туди» (*І. Блайтон*).

535 Підготуйте текст запрошення на спортивний турнір (конкурс танців, виставку тощо), де ви берете участь, для батьків, рідних і друзів. Складіть перелік запрошених і запишіть у кличному відмінку їхні імена.

536 Прочитайте діалог. Які мовленнєві жанри тут застосовано? Відредагуйте діалог так, щоб уникнути конфлікту.

— Розкажи якусь історію! — зненацька повернув його до реальності вимогливий голос Павла Віталійовича. — Я заснути не можу!

— Краще завтра! Сьогодні в мене вже мізки не варять! — відмовив Сашко, якому зараз зовсім не хотілося говорити.

— Ех ти! А ще брат називається! — скрушно прошепотів Павлусь. — Пів року не бачились, а він навіть розповісти нічого не хоче (*С. Гридін*).

 Здійсніть рефлексію в будь-який зручний для вас спосіб.

 537 **I** Запишіть перелік державних і родинних свят, із якими прийнято вітати у вашій родині. Складіть текст привітання з одним зі свят.

II Запишіть кілька аргументів на користь смс-спілкування.

III Напишіть есе «Коли спілкування приносить задоволення?».

§86 ВІДПОВІДЬ НА УРОЦІ

Радість пізнання

Слово дня: гуртува́тися, зметикува́ти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Чому вміти відповідати на уроці — це важливо?
- 2** Які є види відповідей?
- 3** Які поради важливі для підготовки відповіді?

 Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

538

Ознайомтеся з поданою інформацією. У чому, на вашу думку, полягає завдання відповіді на уроці? Опишіть свої відчуття, коли вам доводиться відповідати на уроці. Чи відчуваєте ви труднощі? Якщо так, то які?

Відповідь на уроці — це спричинене запитанням закінчене монологічне висловлення. Відповіді бувають різні, залежно від того, чого вимагає запитання, а саме: визначення поняття; порівняння понять, предметів, явищ; узагальнення вивченого матеріалу; описова характеристика вивченого явища; виклад подій, фактів; пояснення мовного явища тощо.

Якщо ви прагнете відповісти на запитання повно, переконливо, розгорнуто, необхідно створити текст. **Розгорнута відповідь на уроці** — це вид навчально-наукового тексту, якому притаманна точність, чіткість, послідовність викладу і композиційна завершеність.

539

I Прочитайте правила складання відповіді. Чи завжди ви їх дотримуетесь? Над чим треба ще попрацювати?

Правила складання відповіді

- Вдумайтеся в суть запитання.
- Пригадайте теоретичні відомості, необхідні для розкриття теми.
- Продумайте початок відповіді.
- Подбайте про логічну послідовність викладу інформації.
- Для зв'язку думок використовуйте слова: **по-перше, по-друге, як бачимо, наприклад.**
- Кожне положення ілюструйте самостійно дібраними прикладами.
- Робіть висновки зі сказаного, використовуючи слова: **отже, насамкінець, зауважимо.**
- Виберіть правильний темп мовлення.
- Говоріть грамотно.

II Використовуючи правила, дайте відповідь на запитання «Для чого потрібні в мовленні займенники?».

540

Прочитайте текст відповіді. Спрогнозуйте, яке запитання було поставлене учням. Виділіть тезу й аргументи. Чому, на вашу думку, під час відповіді на уроці української мови треба обов'язково наводити приклади? Наскільки переконливим ви вважаєте наведений приклад? До якого виду належить відповідь?

Мова є засобом пізнання світу. Пізнавальна функція мови виявляється в тому, що за її допомогою в людини формується спочатку уявлення про світ, що її оточує, а згодом вона засвоює поняття, вдається до суджень та умовиводів. Мова бере участь у формуванні пам'яті, важливих мисленнєвих операцій: аналізу, синтезу, узагальнення. Мова допомагає зберігати й передавати від покоління до покоління важливий суспільно-історичний досвід.

По-перше, знання про світ зберігаються в самій мові, у її словниковому запасі й граматиці, по-друге, в усних і письмових повідомленнях, створених за допомогою мови. Інформація, збережена в значеннях слів, за обсягом значно менша від інформації, яку містять тексти. Достатньо порівняти, наприклад, уявлення про грозу, грім, блискавку, туман, що складаються в людини тільки на основі засвоєння значень відповідних слів, зі сформованими внаслідок розповідей батьків, учителів, інформації з книжок.

 Наскільки важливою ви вважаєте тему уроку? Що нового ви дізналися на уроці? Які завдання зацікавили найбільше?

541

I Складіть карту пам'яті «Відповідь на уроці».

II Дайте розгорнуту відповідь на одне із запитань: 1. Звідки береться вітер? 2. Як утворилася атмосфера? 3. Для чого використовують компліменти?

III Напишіть есе «Що я відчуваю, відповідаючи на уроці».

§87 СЛОВНИКОВА СТАТТЯ

Моя картина світу

Словник — це всесвіт в алфавітному порядку (А. Франс).

Слово дня: вряді-годі, запізно, ніяковіти.

Пригадуємо:

- 1 Що таке словник?
- 2 Які є типи словників?
- 3 У яких ситуаціях ми звертаємося до словників?
- 4 У чому особливості тлумачних словників?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке словникова стаття?
- 2 Які є правила укладання словникових статей?

Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

542

Прочитайте словникові статті. Висловіть припущення, з яких слівників узято статті. Розкажіть, як вони побудовані. Сформулюйте визначення поняття «словникова стаття».

1. **Вряді-годі́** / уряди-годи — коли-небудь, десь-колись; нема, нема, та й; час від часу; що-якийсь-час; іноді, інколи, деколи, часом, зрідка, здéрідка, нечасто, прихапцем, при́хапком. 2. **Помі́лка** — одн. помілка і помі́лка; *мн.* помилкі, помилóк. 3. **Візеру́нок** «прикраса, малюнок», [везерунок], *візерунчастий*, ст. визерунокъ «образ, подоба; взірець; рисунок, план»; — запозичення з польської мови. 4. **Літе́пло**, *а, сер.* — 1. Тепла вода. *Умивайся, а я тобі літе́пло приготува-ла з васильками та любистком (П. Кочура)*; 2. Про що-небудь тепле; тепло. *Коли гостра спека змінюється м'яким атласним літе́плом синього південного вечора, на токах запалюються електричні ліхтарі (О. Гончар)*.

543

Ознайомтеся з правилами складання словникової статті. Виберіть одне з поданих нижче слів, складіть словникову статтю.

Правила складання словникової статті

- Запишіть заголовне слово в початковій формі.
- Позначте наголос, закінчення (якщо є), рід (для іменників).
- Стисло й чітко поясніть значення слова.
- Якщо значень кілька, пронумеруйте їх.
- Укажіть пряме й переносне значення (якщо є).
- Доберіть приклади (цитати з художніх творів, самостійно складені речення).

Періщити, причандалля, славень, халабуда, чагарник, лементувати, гасло.

544

Уявіть себе лексикографами — укладачами / укладачками словників. Підготуйте словникові статті зі словом «співопис»:

I група — до тлумачного словника;

II група — до орфографічного словника.

545

- I Визначте, з яких словників узято подані словникові статті. Прокоментуйте дотримання правил складання словникової статті.

1. Єгипто́лог, -а — фахівець з єгиптології, який досліджує історію, писемність і культуру Єгипту та прилеглих до нього країн. 2. Іграшкár, -я — майстер, який виготовляє іграшки. 3. Ко́няр, -а — фахівець із тваринництва, який займається розведенням коней. 4. На ведме́дя жолу́дь упав, ірон. Хтось образився за дрібницю або безпідставно. *Ну чого надувся, на ведме́дя жолу́дь упав?* 5. Впасти в лопухи, несхв. Осоромитися. *Та він і так у лопухи впав, а ти допитуєшся.*

- ? II Розкажіть, чому словники називають «всесвітом в алфавітному порядку», «музеями слів». Використовуючи матеріал словника, поясніть, як ви розумієте поняття «мовна картина світу».

- 👍 Які емоції ви сьогодні відчували під час уроку? Що найбільше зацікавило? Чим збагатив вас урок?

- 🏠 546 I Складіть хмару слів «Словники української мови».
- II Підготуйте повідомлення про енциклопедію «Вікіпедія». Доповніть її прикладами статей.
- III Напишіть есе «Мій улюблений словник».

§ 88 ЕСЕ

Есе — це вияв творчості

Слово дня: налаштува́ти, зду́жати.

Пригадаємо:

- 1 Що таке есе? Для чого пишуть есе?
- 2 Чим есе відрізняється від твору?
- 3 Чи часто ви пишете есе? Розкажіть, як готуетесь до написання їх.

- 📖 Сформулюйте особисті цілі на цей урок.

- 547 Прочитайте речення. Чим збагатили вони ваше уявлення про есе? Зробіть висновок щодо значення есе в шкільному курсі мови.

1. Есеїстика — це пригода думки, але якщо цю думку подати цікаво, це вже проблема. 2. Есеїстика — це можливість

подумати про те, про що ти ніколи не думав. 3. Есеїстика неможлива без урахування мого способу бачення, моєї думки. 4. Дописи в соцмережах — це певний зародок, клітини, з яких може бути щось подібне на есеїстику (*Т. Прохасько*). 5. Легше сказати, чим не є есей, аніж про те, чим він є. Він не сумісний із браком свободи, адже він і є свобода. І там, де немає свободи, — немає індивідуальності, особистості, тобто немає есею (*О. Гнатюк*).

548

I Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього? Чому, на вашу думку, авторка послуговується словом «есеї»? Висловте міркування, чому есе не втрачає свого значення впродовж століть.

Традицію есею в Європі започаткував французький філософ і письменник Мішель де Монтень. Як писав пан де Монтень, у нього не було ніякої іншої теми, тому він обрав предметом писання самого себе. Відтоді чи не єдине непохитне правило жанру — писання від «я», відтворення виключно власного досвіду (*М. Титаренко*).

II Чи завжди під час написання есе ви послуговуєтеся правилом писання від «я»? Проаналізуйте будь-яке есе, що ви написали раніше, за ознаками, з якими ознайомилися під час уроку.

Есе́ — дуже корисна річ. Практикуючись у написанні його, ви вчитеся мислити, порівнювати, протиставляти, аналізувати, вправлятися в описах, розповідях і роздумах, тренуватися у визначеннях, аргументувати свої думки й бути переконливими, та головне — ви вчитеся мати власну думку, а на основі таких думок — систему ставлень до себе і всього, що вас оточує.

549

Прочитайте текст. Визначте, які ознаки есе в ньому наявні.

Мало хто про це знає, але в мене є море. Безкрайне й дуже глибоке. Моє море прозоре, іноді воно буває солоне, але зазвичай воно солодке. Саме так. Хоча солодких морів у природі не буває. Є моря кольорові — чорне, жовте, червоне, біле. Чи моря мертві. А моє море — живе. І солодке. Коли я лягаю спати, воно тихенько шумить на вушко, огортає морським шумом, заколисує до сну. Іноді моє море штормить, вирує і б'є хвилями. Хлине потоками сліз. Отоді воно дуже солоне. І тоді мені солоно. Але так буває дуже рідко. Узагалі воно мирне й спокійне. І дуже тепле. Море. У мені (*Слава Світова*).

 Чим збагатив вас урок? Розкажіть про свої досягнення.

- **550**
- I** Складіть список українських слів, що приносять вам радість і піднесення, слів, від яких на душі стає тепло й затишно.
 - II** Напишіть кількома реченнями бодай про одну чудову річ, що наповнила світлом ваш учорашній день. Розкажіть про ваші відчуття.
 - III** Прочитайте речення і запишіть його. Розвиньте думку й поділіться в есе своїми планами на весну.

Привіт, Весно! На тебе в мене стільки сподівань і планів...

§ 89 ДОПИС У СОЦМЕРЕЖАХ. КОМЕНТАР

Громадянська активність

Слово дня: волати, бентежити, перейматися.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Який мовленнєвий жанр називають дописом?
- 2** Яка комунікативна мета допису?
- 3** Як реагувати на допис?
- 4** Як правильно написати коментар?

 Сформулюйте цілі як дороговказ на уроці.

551 Поясніть, як ви розумієте значення слів «допис» і «коментар». Зіставте свої тлумачення з поданими.

Дóпис, -у, *чол.* Стаття, повідомлення про що-небудь, які кореспонденти або читачі пишуть для газети, журналу і т. ін.

Дóпис у соцмере́жах — вираження думок автора з формулюванням власного ставлення до описаної події чи ситуації.

Коментáр, -я, *чол.* 1. Пояснення, тлумачення до якого-небудь тексту. 2. *звичайно мн.* Роз'яснювальні або критичні зауваження стосовно яких-небудь подій, явищ.

Коментáр у соцмере́жах — мовленнєвий жанр, призначення якого полягає в обміні інформацією, отриманні і / або передаванні інформації, висловленні власної думки щодо змісту допису або іншого коментаря.

552 Ознайомтеся зі схемою на с. 224. Сформулюйте запитання, на які в ній є відповіді. Підготуйте розповідь про допис як жанр мовлення.

- ?** **553** Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Як авторка висловлює власне ставлення до проблеми? Визначте тип допису. Яка інформація виявилася для вас корисною? Напишіть коментар до тексту.

*Нас знеструмлюють не обставини,
а наші реакції на них.*

Здається, людство мало змінилося зі старозавітних часів... Нарікання або ремствування, скиглення, бідкання, скарги, як основні ознаки, залишилися перехідним прапором від пращурів 😞 Хибна звичка... Навряд чи вона потрібна оновленій Україні 😊

...Агов! Внутрішня Дитинко! Що, вимкнули світло на 4 години, і ти не знаєш, куди себе подіти? Ти дратуєшся, що раптом твої плани розсипалися, як картковий будинок? Ти тривожися, що освітній процес під зривом, а ти не в змозі щось змінити? Ти злишся, бо тобі некомфортно на деякий час залишитися без інтернету?

Серйозно? Ти вважаєш це глибокою проблемою? А де твої тисячні способи шукати радість (за Полліанною) в кожному прояві життя?

Залиш безкінечну жуйку думок «Хто винний?» і «Коли це все закінчиться?». Навчися певний дискомфорт перетворювати на корисний тренажер і новий досвід для себе!

...Подаруй собі романтичний вечір: читання улюбленої книжки при свічках... А малювати й ліпити при свічках та ще й під музику! Таки в цьому щось є!

Усе не вистачало часу для вивчення текстів українських пісень, бо ж соромно знати лише по строфі? — наразі є така можливість! При світлі ліхтарика влаштувай караоке чи а сарела-фестиваль 😊.

Пиши вірші... Слухай аудіокнижки... Рефлексуй собі на здоров'я.

Вимкнення світла подарує родині можливість тісного спілкування й цікавезного ігрового буму (отут і пригадаються батькам усі ігри дитинства).

...Точно на часі стрепенутися, тьохнути, гупнути на власні слабкі й руйнівні емоції і... обійняти міцно-міцно життя!

Переможемо! (І. Кондратець).

554 Підготуйте текст одного з видів допису. Обговоріть ваші дописи. Які реакції на ваш допис є бажаними?

 Поділіться враженнями від уроку і своїми відчуттями.

 555 **I** Створіть уявну сторінку для улюбленого літературного персонажа в будь-якій соціальній мережі. Придумайте нік, укажіть друзів, опубліковані світлини, запити на дружбу тощо. На створеній сторінці напишіть допис про важливу подію із життя персонажа.

II Підготуйте допис про подію із життя вашого класу.

III Підготуйте перелік порад для написання коментарів.

§90 ПОРАДА

Навіщо мені думати про здоров'я

Без здоров'я і мудрість незавидна, і мистецтво бліде, і сила в'яне,
і багатство без користі, і слово без сили (Герофіл).

Слово дня: убезпéчувати, докорíнно, дошúкуватися.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Який мовленнєвий жанр називають порадою?
- 2 Яка комунікативна мета поради?
- 3 До кого варто звертатися за порадою?
- 4 У чому важливість поради?
- 5 Як реагувати на пораду?
- 6 Навіщо турбуватися про здоров'я?

Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

556 Поясніть, як ви розумієте значення слова «порада». Зіставте його зі словниковою статтею. Чи були ситуації, у яких ви потребували поради? До кого зверталися?

557 Яке значення має для кожної людини здоров'я? Що означає — турбуватися про здоров'я? Чи мають зв'язок зі здоров'ям уміння, важливі для описаних ситуацій?

1. Що робити, коли поріжеш палець? 2. Ти купаєшся (у річці, в озері, у морі). Які ознаки того, що треба негайно виходити з води? 3. Що робити, коли бджола кусає? 4. Чого не можна їсти, коли болить зуб? 5. В окріп упала ложка або чашка. Як її дістати?

558 Прочитайте інформацію, уміщену в схемі. Підготуйте за нею розповідь про раду як жанр мовлення. Поставте запитання, на які тут немає відповіді.

Комунікативна мета:
допомогти, підтримати, забезпечити, підказати, посприяти.

Порадник має продемонструвати позитивне ставлення, емпатію.

Порада — це пропозиція, вказівка, як діяти в певній ситуації; допомога словом; повчання.

Структура поради:

- звертання до людини на ім'я;
- пропозиція послуг, допомоги;
- власне порада;
- аргументування висловленої поради

Реакція на раду має виражати ставлення до пропозиції.

Сенс поради полягає у спонуканні людини до рішень, дій, пошуку способів розв'язання проблеми.

Пам'ятайте: звертатися до незнайомих людей небезпечно. Добру раду можуть дати близькі вам люди, знайомі, ті, кому ви довіряєте. Бувають ситуації, коли людина не наважується просити про раду. Тому ті, хто поряд з нею, відчуваючи ситуацію, мають запропонувати свою допомогу. На будь-яку раду потрібно реагувати. Реакція може бути різною:

- подяка як вияв згоди;
- невдоволення, образа, обурення як вияв незгоди;

- вагання, а тому — варто обдумати;
- цікавість, а тому — уточнювальні запитання;
- байдужість, а тому — переадресування поради.

559

Прочитайте текст. Виділіть у ньому факти і судження. Прочитайте речення, що містять пораду. Відреагуйте на ці поради. Висловіть своє ставлення до проблеми здоров'я.

Тіло — це будинок, у якому ти житимеш затишно й щасливо, тільки якщо навчишся піклуватися про нього. Якщо не зважати на його стан, згодом доведеться чимало ремонтувати, і не факт, що все вдасться підлатати. А переїхати із цього будинку до іншого неможливо.

Як про себе подбати?

— Зі мною й так усе гаразд. Ось захворію чи постарію — тоді й турбуватимуся.

— Краще не зволікати! Відновити втрачене здоров'я не завжди можливо. Відновлювати здоров'я дуже довго й дорого. І що гірше себе занедбаєш, то більше часу й грошей витратиш на лікування.

— Хіба здоровий спосіб життя — це не просто мода? Раніше ж люди якось жили.

— Два століття тому люди переважно жили до сорока років. А сьогодні — понад сімдесят. Тому стався до свого тіла з повагою й турботою, як до неоціненного дару (*за кн. «Чого не вчать у школі»*).

560

Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Що ви порадили б зайчикові? Напишіть текст поради й бажаної реакції на неї.

— Ох, мені це вже так набридло, Йозі! — сварилася мама зайчиха. — Я завжди мушу все казати двічі! Коли ти нарешті прибереш? Ти ще навіть не вмивався! І коли ти збираєшся робити зарядку?

— Мені це теж набридло! — закричав Йозі. — Ти найгірша мама у світі! Я йду геть і житиму у своїх друзів! (*Ю. Лангройтер, Ш. Далє*).

Розкажіть про враження від уроку і про нові відкриття.

561

Виберіть героя / героїню літературного твору, що потребує, на вашу думку, поради. Складіть і запишіть текст поради. Усно визначте намір.

- II Пригадайте і запишіть найціннішу пораду, якою ви скористалися. Складіть і запишіть діалог, використавши в ньому цю пораду. Яке значення вона для вас мала?
- III Напишіть есе «Чому здоров'я — найвища людська цінність?».

§91 ЕЛЕКТРОННИЙ ЛИСТ

Нащо мені друзі

*Лист — це розмова відсутнього з присутнім за допомогою письма, а не голосу (Квінтіліан).
Дружба примножує радості і дробить печалі (Г. Дж. Бон).*

Слово дня: всемерéжжя, власнорúч, обіруч.

Пригадуємо:

- 1 Із чим у вашій уяві асоціюється лист?
- 2 Що вам відомо про листи в минулому?
- 3 Чи доводилося вам писати листи?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим важливий лист?
- 2 Яка структура електронного листа?
- 3 Які вимоги до оформлення листа?
- 4 Чому лист має бути грамотно оформлений?

Сформулюйте цілі відповідно до поставлених запитань.

562 Прочитайте речення. Які емоції викликає в людей лист? Чому? Які листи називають теплими? Що робить листа зворушливим? Чому листів чекають, «як Великодня»?

1. Павлусь хапав обидва конвертики. Роздивлявся марки. Ще й нюхав. І пахли йому ті листи далекою заморською країною. Навіть самим татом пахли (А. Григорук). 2. «Хочу грати у футбол в Маріуполі», — написав у зворушливому листі до Бориса Джонсона 6-річний Ілля Костушевич із Маріуполя (з газети). 3. А я листів чекаю, ... як Великодня... (І. Світличний). 4. Ваші листи дійсно теплі, як прекрасна Аргентина (Є. Маланюк).

563

I Прочитайте текст мовчки. Яке враження справив на вас діалог? Чи правильно ділити листи на важливі й неважливі? Що мала б відчувати людина, лист якої назвали неважливим? А якщо автор листа — дитина?

— Ваша величносте, до королів надходить надзвичайно багато різних листів. А якби ті, хто пише, дізналися, що королі їх читають, то листів зібралось б такі гори, яких ще світ не бачив. І так десятеро службовців лишень читають листи й добирають ті, які вважають важливими.

— А які листи важливі? — питає Мацюсь.

— Важливі всі листи від іноземних королів, від різних фабрикантів, від видатних письменників.

— А які неважливі?

— Вашій королівській величності найбільше пишуть діти. Що кому спаде на думку, те й пише. А дехто так дряпає, як курка лапою — навіть прочитати важко.

— Ну гаразд, якщо вам важко читати листи дітей, я сам їх читатиму... Я теж дитина, якщо ви хочете знати, а виграв війну, яку вів із трьома дорослими королями й здійснив подорож, на яку ніхто не міг зважитися (*Я. Корчак*).

II Якої з названих у тексті проблем ми уникаємо в електронних листах?

564

Розгляньте схему. Відповіді на які запитання вона дає? Із чим у вашій уяві асоціюються листи?

Обов'язкові складники листа:

- 1) привітання/вітання;
 - 2) звернення на ім'я чи ім'я й по батькові адресата в кличному відмінку;
 - 3) основна частина;
 - 4) прикінцева частина;
 - 5) прощання;
 - 6) підпис адресанта;
- P. S. (після написаного) у разі потреби

565

Прочитайте правила написання електронного листа (с. 230). Доповніть кожен пункт, даючи відповіді на запитання в дужках.

Електронні листи

1. Ваш e-mail — ваше обличчя (Як ви створювали електронну скриньку?).
2. Починайте лист привітанням, а завершуйте підписом (Як правильно це зробити?).
3. Кожен електронний лист має містити тему (Як визначити й де записати тему?).
4. Використовуйте поширені шрифти, які точно відображаються в усіх поштових сервісах (Які саме?).
5. Уважно перечитуйте написане, хоч як ви поспішали б (Чому?).
6. На лист потрібно відповідати якомога швидше (Чому?).
7. Будьте уважні з додатками до листа (Як?).
8. Не варто відправляти електронною поштою конфіденційну інформацію (Чому?).
9. Перш ніж відправити листа, збережіть його в окремому файлі (Навіщо?).

(за А. Голуб)

У чому важливість теми уроку? Чим ви збагатили себе?

566

- I Дітлахи щороку пишуть листи святому Миколаєві. Напишіть такого листа, поклавши в основу три найбільші прохання.
- II Знайдіть інформацію про загиблого героя в російсько-українській війні. Напишіть подячного листа його родині.
- III Знайдіть і прочитайте листи будь-кого з відомих письменників / письменниць. Напишіть роздум про важливість таких листів для нас.

§92 ОГОЛОШЕННЯ

Різноманіття світу

Слово дня: спантелічити.

Пригадуємо:

- 1 Де раніше ви стикалися з оголошенням?
- 2 Чи були ситуації, коли вам необхідно було дати оголошення?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке оголошення? Які є його види?
- 2 Як правильно написати оголошення?
- 3 Де найчастіше використовують цей жанр?

Сформулюйте цілі відповідно до поставлених запитань.

567

Розгляньте схему. Дайте розгорнуту відповідь на поставлене в ній запитання. Прокоментуйте кожну з вимог до оголошення.

Оголошення — мовленнєвий жанр, що містить інформацію для загального ознайомлення. Оголошення можуть бути усні та письмові, офіційні та приватні.

Вимоги до оформлення тексту оголошення: чіткість, лаконічність, толерантність, повнота інформації, грамотність.

У структурі оголошення виділяють такі **компоненти**: назва жанру (заголовок), адресат, подія, дата, час, місце, адресант.

568

Прочитайте оголошення. Чи дотримано вимоги до оформлення тексту? У яких випадках обов'язково зазначати дату, місце й час?

Оголошення

Почалося масове цвітіння підсніжників.

Нагадуємо: ці квіти занесено до Червоної книги України, зривати заборонено! **Штраф — 500 грн.**

Управління екології та благоустрою

Оголошення

Оголошуємо збір матеріалів для виготовлення маскувальних сіток для ЗСУ. Приносити у спортзал.

Адміністрація школи

569

Змоделюйте три різні ситуації, для яких важливе значення має оголошення. Запропонуйте текст оголошення до однієї з них. Наскільки важливо, щоб текст був написаний грамотно?

570

Складіть текст оголошення, у якому обов'язковим компонентом є опис зовнішності тварини або рослини.

571

Підготуйте текст усного оголошення на одну з пропонованих тем і виголосіть його.

1. Інформувати першокласників про важливу подію.
2. Прохання допомогти знайти братика / сестричку, що загубився / загубилася в торговельному центрі.
3. Нагадати про заборону спалювання листя і сміття.

У чому важливість теми уроку? Чим ви збагатили себе?

572

I Складіть текст оголошення на одну з пропонованих тем: 1) про намір придбати квітку улюбленого сорту; 2) про фестиваль у вашому місті / селі; 3) про скасування / перенесення матчу з баскетболу; 4) про втрачену книжку.

II Знайдіть тексти оголошень, у яких допущено помилки. Відредагуйте. Розкажіть про помилки, які найчастіше трапляються в оголошеннях.

III Напишіть есе «Як зберегти різноманіття світу?».

§93 УТИШАННЯ

Плекаємо емпатію в собі

Слово дня: бідкатися, бентежити.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що рятує людину в скрутних ситуаціях?
- 2 Що означають слова *втішати*, *утішання*?
- 3 Як правильно дібрати слова втішання?
- 4 Яка структура тексту втішання?
- 5 Що означає слово *емпатія*?

Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Одного сонячного осіннього дня Оленка запізнилася на перший урок, розбила в їдальні горнятко й забула ключі від квартири. Під час уроків вона сиділа, ледь стримуючи сльози. А відразу після п'ятого уроку, відпросившись у вчительки й нічого не сказавши подругам, побігла додому.

Мая не знала, як ставитися до похмурого настрою подруги, тому весь шкільний день провела із Зоєю. Уже по дорозі додому Зоя розповіла подрузі, що Оленка закохалася в їхнього однокласника Сашка, високого худорлявого хлопця з рудими кучерями та зеленими очима. А ревіла вона тому, що цей Сашко навіть не дивився в її бік.

Весь вечір Мая збиралася зателефонувати подрузі та якось підтримати її. Але натомість сіла за піаніно й почала розбирати нову сонату Бетховена (за В. Михайловою).

Запитання	Завдання
1. Як потрібно ставитися до «похмурого настрою» подруги / друга? Чому? 2. Що може стати причиною поганого настрою? 3. Назвіть відомі вам способи поліпшення настрою. 4. Як у подібних ситуаціях мають поводитися друзі? 5. Чи добре вчинили дівчата: Зоя, розповівши таємницю Оленки, і Мая, повіривши пліткам?	1. Сформулюйте проблему, порушену в тексті. 2. Оцініть учинок Маї. 3. Зверніться до однієї з дівчат із порадою. 4. Перепишіть останній абзац тексту, уявивши себе на місці Маї. 5. Що, на вашу думку, відчувала Оленка в той день? На яку поведінку подруги вона сподівалася? 6. Про що свідчить слово <i>ревіла</i> , яке вжила Зоя? Яким дієсловом його варто замінити?

Жанр утішання близький за комунікативним наміром із підбадьорюванням, заспокоєнням, обнадіюванням, порадою. **Мета втішання** — змінити емоційний стан людини, утішити, розважити, заспокоїти її.

Бувають ситуації, коли людина перебуває в стані глибоких емоційних змін (горя, печалі, глибокого смутку, розчарування тощо) у результаті впливу певних негативних обставин, подій, станів. У цей момент вона очікує допомоги, потребує підтримки, розради.

Дотримання цих правил робить вас великодушними людьми. Намагайтеся виражати співчуття дієво: обробіть рану, дайте чисту серветку, цукерку, обійміть, доберіть слова.

У структурі тексту втішання мають бути такі складники:

- **звертання** до адресата на ім'я (*Алінко! Тимку!*);
- **спонукання** до змін психоемоційного стану (*Не хвилюйся! Заспокойся!*);
- висловлення **співчуття**, повідомлення інформації, що може покращити стан (*Я розумію тебе, співчуваю. Але в мене для тебе гарна новина!*);
- **констатація** кращого стану (*От бачиш, уже краще! Ти посміхаєшся!*).

574

Прочитайте текст. Сформулюйте проблему, яку порушує автор. Хто з героїв потребує слів втішання? Чому? Опишіть емоційний стан хлопчика. Які слова в тексті передають це?

...Ми жили по обидва боки цього великого озера — я та дідусь. Його будинок стояв на одному березі, а наш — на іншому. Вечорами я сідав у темряві біля вікна й чекав, коли дідусь засвітить ліхтарик. Потім дідусь починав умикати і вимикати його, а я у відповідь — так само. Ми з ним спілкувалися азбукою Морзе... А потім, побажавши одне одному добраніч, лягали кожен у своє ліжко, розділені темним озером.

Так тривало вже давно. Усе враз припинилося минулої зими напередодні Різдва.

— Любий, мені так шкода, — сказала мама, присівши на краєчку ліжка того ранку. — Я знаю, що ти його дуже любив, але дідусь більше не з нами.

Ця новина розчавила мене, неначе важезний чобіт маленьку мурашу. Як це не з нами?... (О. Войтенко).

II Напишіть текст утішання. Які з поданих нижче формул утішання доцільно використати в цій ситуації?

1. Бог посилає випробування кожній людині, і їх потрібно долати. 2. Що сталося, на жаль, уже не змінити. Треба навчитися із цим жити. 3. Не варто так перейматися, здоров'я важливіше. 4. Не звинувачуй себе, ти ж не хотів, щоб так сталося. 5. Не бачу причин для смутку! Перемелеться — борошно буде! 6. Трохи згодом життя налагодиться! Усе в тебе буде добре! 7. У когось справи значно гірші! Повір мені: усе зміниться. Он мій сусід був у значно гіршій ситуації... 8. Наберися терпіння. Ти ж дорослий, ти сильний! 9. Кріпись, друже! Це тяжка втрата. Увесь клас тобі співчуває. 10. Знаєш, а в мене для тебе прекрасна новина! Мій тренер сказав, що йому сподобалася твоя манера гри.

 Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

 575 **I** Пригадайте літературного персонажа, що потребує підтримки. Напишіть текст утішання, з яким ви хотіли б звернутися до нього / неї.

II Підготуйте колаж мовленнєвого жанру втішання.

III Напишіть есе на тему «Коли слово зцілює».

§94 УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Наповнюймо кожен день життя цікавим змістом

Слово дня: я́трити, пропоно́ва, пі́клува́тися.

576 Виберіть одне з поданих запитань і підготуйте відповідь на нього. Проаналізуйте відповіді спільно.

1. Якими способами творяться іменники в українській мові?

2. Що спільного й відмінного в словах *витребеньки* і *потреба*?

3. Чим займенник відрізняється від інших частин мови?

577

I Прочитайте. Чи вживаєте ви у своєму мовленні подані слова? Виберіть будь-які троє слів і створіть до них словникові статті. Здійсніть взаємоперевірку.

Залюбки, леле, **бентежити**, ятрити, зухвалець, бешкетник, **дивовижа**, завзяття, затятий, конче, притаманний, мотлох, супостат, бовваніти, жевріти.

II Складіть діалог, у якому використайте виділені слова.

578

I Прочитайте текст. Перекажіть його так, як ви зрозуміли. Випишіть речення, у якому висловлено основну думку. Відреагуйте на ідеї автора кількома коментарями, висловивши в них своє ставлення.

Хороша новина: ніхто вас не **примушує** робити в надзвичайний спосіб геть усе!

Трансформація звичайного в надзвичайне **відбувається** поступово. Тож навіть якщо робити по одній надзвичайній справі на день, удома або на роботі, займатися цим сім днів на тиждень, п'ятдесят два тижні на рік, тоді ваше життя поб'є рекорди за числом надзвичайних подій.

Одна надзвичайна подія за день? Це реально. Десятки справ на день? Це вже фантастика. А от одна! Це до снаги кому завгодно. Почніть із того, що ви точно зможете зробити.

Приблизний список надзвичайних справ:

- один комплімент близькій людині для зміцнення стосунків;
- одна надзвичайна справа, щоб вас відмітили;
- одна неочікувана послуга, що додасть людині позитивних емоцій.

Мине трохи часу, і принцип «один день — одна справа» перетворить ваші (і не тільки ваші) будні на життя, **сповнене барв** (М. Сенборн).

II Поясніть написання префіксів у виділених словах. Поставте числівник 50 у родовому, давальному й орудному відмінках.

579

Напишіть листа, у якому поділіться приготуванням улюбленої страви, першими враженнями від сходу сонця, літньої грози. Опишіть звуки, запахи, кольори, що формують загальну картину події.

580

Прочитайте текст. Про що він? Що засмутило пані Монсен? Оцініть дії Анни. Як би ви відреагували на настрій бібліотекарки? Чи достатньо в цій ситуації слів утішання? Запропонуйте власний план дій.

Ця історія почалася в бібліотеці. Анна часто ходила туди після уроків. Пані Монсен, яка там працювала, теж любила книжки.

Коли бібліотека порожніла, вони з бібліотекаркою наввипередки гортали сторінки книжок. На початках вигравала пані Монсен. Але невдовзі Анна стала **спритнішою** за неї.

Та одного разу, коли Анна прийшла в бібліотеку, пані Монсен мала засмучений вигляд.

— Чому ви сумна? — запитала Анна.

— Через книжки, — відповіла пані Монсен. — Через книжки, які ніхто не позичає.

— А є такі книжки, які ніхто не позичає?

— Є. Ще й багато.

— А чому їх ніхто не позичає?

— Бо чимало людей проходять повз них, не здогадуючись про їхнє існування, — тихо відповіла пані Монсен (*К. Гагерун*).

Доберіть синоніми до слів «бібліотека», «невдовзі», «ходити». Визначте ступінь порівняння виділеного прикметника. Чому автор уживає прикметник у такій формі?

Чим корисний і цікавий для вас цей розділ? Що ви вважаєте своїми досягненнями?

581

Створіть колаж вивчених у цьому розділі жанрів мовлення.

Напишіть листа одному з відомих митців світу.

Випишіть словникові статті до семи слів, що стали для вас відкриттям під час читання одного з творів українською мовою.

Напишіть есе на одну з тем:

- «Чим наповнені мої дні?»
- «Надзвичайні події моїх днів».

РОЗДІЛ VII. СПІЛКУВАННЯ

§95 СПІЛКУВАННЯ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

У музеях спочивають минулі часи,
минулі думки і турботи (із журналу).

Таємниці музеїв

Слово дня: старожитності, коштовності.

Пригадуємо:

- 1 Що таке цілі спілкування? Наскільки вони важливі?
- 2 Назвіть ознаки результативного спілкування.
- 3 Якому спілкуванню ви надаєте перевагу? Чому?
- 4 Які виклики таїть у собі віртуальне спілкування?
- 5 Як ви забезпечуєте себе?
- 6 Назвіть складники ситуації спілкування.

Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

582

- I Підготуйте діалог, у якому використайте поданий текст. Поділіться, які музеї ви відвідали. Які експонати справили на вас сильне враження?

Тобі, мабуть, доводилося не лише чути слово «музей», але й бувати тут на екскурсії. Музей — це місце, де зберігають різноманітні речі, якими користувалися люди в далекі й не дуже далекі часи. Музеї бувають різні. Одні — краєзнавчі — показують історію та природу певного краю. Інші — історичні — можуть розказувати про один чи декілька періодів історії міста, області або й країни. Художні збирають і показують твори мистецтва. Меморіальні — розповідають про життя видатних особистостей (*Р. Клочко*).

- II Визначте, чи було це спілкування гармонійним і цікавим. Чому?

583

- I Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Розкажіть, як ви поводитися б, якби потрапили в таку ситуацію. Чи траплялося вам щось подібне?

Уяви, що в тебе з'явився підписник, із яким ти не знайомий / не знайома в реальному житті. Він стежить за тобою, ставить лайки*, пише коментарі, робить тобі компліменти. А одного разу повідомляє, що має для тебе сюрприз*, який хоче тобі подарувати, і пропонує зустрітися (А. Носач).

II До слів, помічених зірочкою, доберіть синоніми.

? 584 I Прочитайте текст. З якою метою він створений і кому адресований? Як ви ставитеся до таких жартів? Який жарт можна вважати дотепним? Чи варто їх наслідувати? Відповідь обґрунтуйте.

Двоє ютуберів, перебуваючи на острові Балі під час карантину, вирішили пожартувати. Замість того щоб надіти захисні маски, вони намалювали їх на обличчі, та ще й так натурально, що здалеку ті видавалися справжніми. А потім зайшли в магазин* і знімали відео. Коли ж їхню витівку* таки помітили, то місцева влада вирішила не просто оштрафувати порушників, а вислати їх з країни, адже вони могли шкідливо вплинути на ставлення інших громадян до законів. Блогерам довелося знімати інше відео, але вже з проханням вибачити їх (А. Носач).

II Як ви розумієте зміст передостаннього речення? До слів, помічених зірочкою, доберіть синоніми. Поясніть написання виділеного слова.

III Прочитайте фразеологізми. Що вони означають? Які з них можна використати, оцінюючи витівки ютуберів?

1. Шпаки в голові. 2. Метелик у голові. 3. У голові ковалі кують. 4. Пішло наперекосяк. 5. Натє й мій глек на капусту. 6. Хоч трава не росте. 7. Дати слово. 8. Зарубати на носі. 9. Клепати язиком. 10. Сьома вода на киселі.

👍 Здійсніть рефлексію. Оцініть свою роботу на уроці.

🏠 585 I Поспілкуйтеся зі своїми друзями з інших країн, поцікавтеся, які музеї є в них. Зберіть інформацію, наприклад, про «смачні» музеї та поділіться нею.

II Змодельюйте ситуацію небажаного віртуального спілкування. Розкажіть про правила поведінки в ній.

III Напишіть есе «Чим вражають музеї?».

§96 УСНЕ І ПИСЬМОВЕ СПІЛКУВАННЯ. ЕМОЦІЙНИЙ СТАН СПІВРОЗМОВНИКІВ

Зміст моїх емоцій

Слово дня: нікнути, осоружний, натхненний.

Пригадуємо:

- 1 Які є види спілкування?
- 2 Коли спілкування приносить задоволення?
- 3 Як стати бажаними співрозмовниками / співрозмовницями?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які особливості й переваги усного та письмового спілкування?
- 2 Яку роль у спілкуванні відіграють емоції?
- 3 Навіщо розуміти свої та чужі емоції?

Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

- 586** Розгляньте схему. Охарактеризуйте особливості усного і письмового спілкування.

УСНЕ

- розраховане на слухача / слухачку;
- спонтанне, не завжди продумане;
- супроводжуємо інтонацією, мімікою, жестами;
- співрозмовник / співрозмовниця миттєво реагує на сказане

ПИСЬМОВЕ

- розраховане на читача / читачку;
- продумане, є можливість обміркувати добір слів, висловів;
- головне навантаження на слово, будову речення, розділові знаки;
- зворотний зв'язок протяжний у часі

- 587** Прочитайте речення. Назвіть деталі усного спілкування, яких немає в письмовому. Відтворіть фрази, передаючи тональність, жести й міміку.

1. «Доброго ранку! — бадьоро привітався містер Ді. — Якщо ви всі зібралися, час у дорогу!» — І він азартно потер руки.
2. «Будь ласочка, Златочко, — умовляла її Тетянка солодким голосом. — У мене вже руки не працюють. Я тобі відвалю

отакенний відсоток», — вона наче розкривала обійми в повітрі, щоб означити розмір обіцянки (Н. Біла). 3. «А я гадала, що можу тобі довіряти», — сумно мовила мама. 4. «Я знаю, люба, — примирливо мовила сестра, — і ми не припинимо пошуків, аж доки не знайдемо. Але занепадати духом немає сенсу» (Е. Портер).

588 Прочитайте текст. Переформатуйте його в діалог у чаті. Порівняйте обидві розмови. У чому різниця? Зазначте, що співрозмовниці втрачають, користуючись письмовою формою спілкування.

Мій погляд перехопила невисока бабуся з біло-блакитним волоссям і в блузці кольору лаванди. Вона пильно дивилася не мене. Я зніяковіла, але вирішила почати розмову.

— Добридень, мене звати Анна, — з усмішкою звернулася я до старенької. — Я студентка за обміном з України.

— Привіт, Анно! Я — Джері Вудсон, — мило усміхаючись, відповіла вона і, пильно вдивляючись мені в обличчя, запитала: — Скажи, у тебе є мило з лави?

Я заперечливо похитала головою й знизала плечима. Я вперше чула про мило з вулканічної лави! Але старенька, ніби не помітивши мого збентеження, простягнула руку й приязно сказала:

— Ходи-но сюди, серденько, я розповім тобі про користь цього чудодійного мила... (А. Шарк).

 589 **I** Прочитайте текст. Передайте живе спілкування співрозмовників за допомогою смс. Чим відрізняються два варіанти однієї розмови?

«Привіт, Марто! Як справи?»

«Дякую, погано».

«Щось у школі?»

«Ви вгадали... Нам задали твір про літо. Не знаю, що писати. Добре Капітоліні... А я ніде не була».

«А всі твої однокласники кудись їздили?»

«Не всі. Але майже всі».

«Не штука писати гарний твір після особливої мандрівки. А от побачити щось особливе в буднях — це вже мистецтво. Ти ж художниця, Марто. Художник уміє бачити дрібниці й перетворювати будні на чудо» (за Дз. Матіаш).

II Продовжте розмову, додавши поради, як «перетворити будні на чудо».

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

590

- I Створіть колаж на одну з тем: «Усне спілкування», «Письмове спілкування».
- II Підготуйте презентацію «Емоції одного тижня». Доповніть її словничком.
- III Напишіть есе «Моя улюблена емоція».

§ 97 МІЖОСОБИСТІСНЕ, ГРУПОВЕ Й МАСОВЕ СПІЛКУВАННЯ

Прагнути порозуміння

Слово дня: балаканіна.

Пригадуємо:

- 1 Що називають спілкуванням?
- 2 Чому спілкування таке важливе для людей?
- 3 Назвіть компоненти ситуації спілкування.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є види спілкування за кількістю учасників?
- 2 У чому особливості кожного виду спілкування?

Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

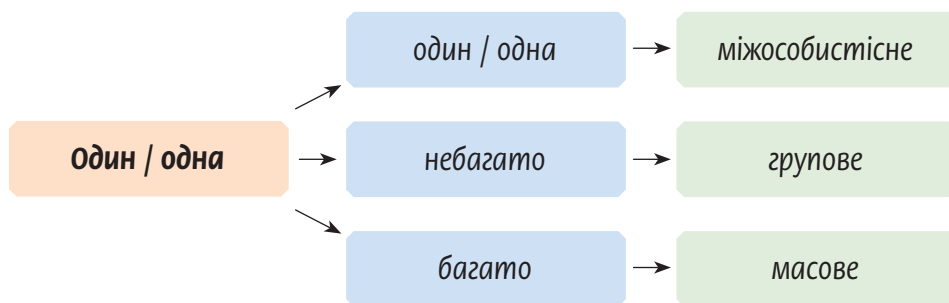
591

Розгляньте малюнки. Розпізнайте види спілкування за кількістю учасників. У разі потреби скористайтеся схемою на наступній сторінці. До якого виду ви найчастіше вдаєтеся? Чому?

592 Згрупуйте приклади, розташувавши їх у такому порядку: 1) міжособистісне спілкування; 2) групове спілкування; 3) масове спілкування. Вибір обґрунтуйте.

Я вдома з братом; кандидат у депутати на зібранні з виборцями; тренер і спортсмени на тренуванні; оратор на урочистому зібранні; моя сестра в кав'ярні з подругою; пасажери в транспорті і водій; бабуся і лікар у реєстратурі поліклініки; мама в чаті з мешканцями нашого будинку; конференсьє на концерті; екскурсивод і група туристів; дідусь з онуками.

Особливості спілкування залежать також від кількості учасників. З огляду на те, з ким людина спілкується, вона обирає тему, добирає слова, інтонацію, тембр, жести й міміку. Про секрети говорять у **міжособистісному** спілкуванні, спільні плани, програми й досягнення обговорюють у **групах**. Реалізувати більш глобальні наміри стосовно значної кількості людей — *закликати до дій, спонукати зробити свій вибір, донести інформацію* — можна за допомогою **масового** спілкування.

593 Прочитайте можливі наміри спілкування. Визначте, який вид для цього доцільний.

Привітати львів'ян із днем міста; поділитися секретом; попросити вибачення; поділитися враженнями від мандрівки; застерегти дітей від небезпеки; розповісти про самопочуття; нагадати про скасування уроку; закликати жителів міста / села на ековихідний; обговорити проблеми класу; висловити співчуття.

594 Розгляньте запропоновані види спілкування (с. 244). Визначте різницю в доборі слів, інтонації, темпу й тембру голосу, жестів і міміки.

Розмова класного керівника з батьком / матір'ю учня; спілкування бабусі з онуками; спілкування міського / сільського голови з мешканцями.

595 Прочитайте формули звертання й окремі фрази. У якій ситуації їх доцільно використовувати? Чому?

Шановні однокласники й однокласниці! Дорогі мої однокласники й однокласниці! Дівчата й хлопці! Тетяню! Мила дівчинко! Юрасю! Шановні мешканці мікрорайону!

Поставитися відповідально; це неймовірно; я страшенно ображений; потрібно ухвалити рішення; гарнюща сукенка; як горохом об стінку; впливати на емоційний стан; нікому не кажи; низка критичних об'єктів; готові надати безоплатно.

596 Здійсніть розподіл ролей (директор / директорка школи, завуч, класний керівник / класна керівниця, шестикласники / шестикласниці) для однієї з тем спілкування. Підготуйте сценарій та розіграйте.

- Обговорення статуту школи.
- Доцільність шкільної форми.
- Облаштування в школі сучасної бібліотеки.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

597 I Підготуйте розгорнуте пояснення, чим відрізняються слова «балаканина» і «спілкування».

II Складіть і запишіть зразок міжособистісного спілкування.

III Напишіть есе «Що означає прагнути порозуміння?».

§ 98 РИЗИКИ ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Дбаємо про особисту безпеку

Слово дня: гальма, гудити, збайдужіти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що вам відомо про ризики віртуального спілкування?
- 2 Як навчитися виявляти ризики?
- 3 Чому потрібно знати про ризики якомога більше?

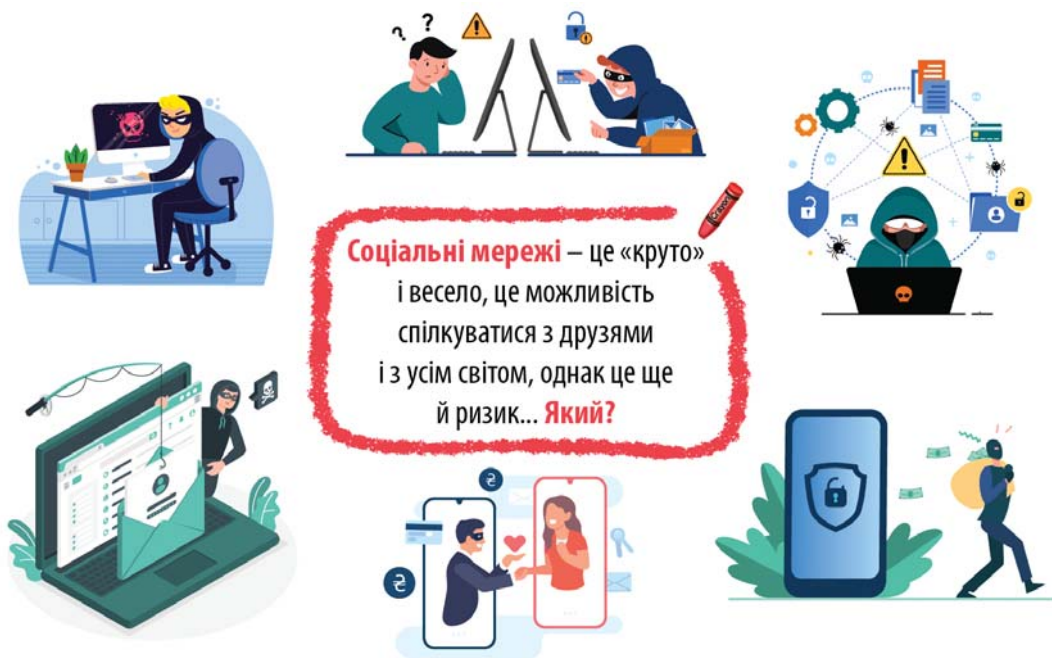
Поставте цілі відповідно до завдань уроку.

? **598** У другий вівторок лютого міжнародна громадськість відзначає Всесвітній день безпеки інтернету. Чому це так важливо? Зверніть увагу на «слова дня». Що вони означають? Чи є зв'язок між ними й темою уроку?

599 Дайте відповіді на запитання.

1. Навіщо вигадали соцмережі?
2. У яких соцмережах ви зареєстровані?
3. Як зареєструватися в мережевій спільноті?
4. Чи відчуваєте себе в соцмережах безпечно?

600 Розгляньте малюнки. Яку інформацію вони містять? Переформатуйте графічну інформацію в текстову. Підготуйте розповідь таким чином, щоб у ній була відповідь на запитання.

Соціальні мережі – це «круто»
і весело, це можливість
спілкуватися з друзями
і з усім світом, однак це ще
й ризик... **Який?**

? **601** Прочитайте речення. Визначте комунікативні наміри авторів. Яка думка вас переконала, а яка — здивувала? З яким висловленням ви не погоджуєтеся? Чому? Замініть виділені слова фразеологізмом.

1. «Я годинами просиджую у фейсбуці, іноді навіть днями, як, наприклад, учора, — скаржиться сам на себе Олексій. — Практично нічого не роблю, просто **марную час!**» (з *інтернету*). 2. Перш ніж ділитися власними думками та мріями з усім світом, подумай: може, краще виповісти свої секрети

матусі / татусеві чи подружці / другові віч-на-віч? З. Є боти й у соцмережах. Це можуть бути не лише програми, а й люди-боти. Вони навмисне створюють багато профілів, під різними іменами організовують дискусії, щоб нав'язати комусь свої погляди на проблему (за Т. Щербаченко).

602 Розгляньте схему. Зважте всі ризики й зробіть висновки. Дайте розгорнуту відповідь на запитання «Як уникнути ризиків віртуального спілкування?».

РИЗИКИ ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

603 Прочитайте репліки. Уявіть, що вам такі надійшли в одному з чатів. Як ви будете на них реагувати?

«Привіт, пам'ятаєш мене?»

«Ми познайомилися на шкільному святі».

«Надішли мені свої світлини».

«Ти, здається, живеш у будинку біля перукарні “Стиль”?»

«То, може, зустрінемося завтра? Твої батьки тебе контролюють?»

? **604** **1** Прочитайте текст. Перекажіть його. Сформулюйте порушену проблему і своє ставлення до неї. Що означає «відповідати за свої вчинки»? Чи маєте ви таку звичку? Наскільки це важливо?

Одна з найголовніших небезпек соціальних мереж — упевненість тамтешніх завсідників у тому, що більшість їхніх віртуальних дій минаються без наслідків. У житті ми звикли відповідати за свої вчинки, а тут можна «підправити» підпис чи стерти коментар. У житті якщо вже висловився — то «під-

правити» свої слова важко. Недарма ж кажуть: слово не горобець, вилетить — не спіймаєш (за Р. Гнатюк).

- II Чи дотримано в тексті правил милозвучності? Відповідь підтвердіть прикладами. Поставте слова «мережа» й «інформація» в орудному відмінку. Поясніть написання виділених слів.

 Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

 605 I Підготуйте розповідь «Моя улюблена соціальна мережа».

- II Уявіть, що вас запросили взяти участь у дискусії на тему: «Твій вибір: спілкування реальне чи віртуальне?». Визначтеся з вибором, доберіть і запишіть усі можливі аргументи, завдяки яким ви здійснили вибір.

- III Напишіть есе на тему «Плюси й мінуси соціальних мереж».

§ 99 ПРОТИДІЯ І ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ, ЦЬКУВАННЮ

З добром до людей

Яким би ти не був, будь добрим (А. Лінкольн).

Слово дня: навіже́нець, лиході́й, притлу́міти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що означають слова *онлайн-булінг*, *кібербулінг*?
- 2 Чи маєте ви гіркий досвід віртуального спілкування?
- 3 Які висновки для себе ви зробили?

 Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

 606 Розгляньте схему на с. 248. Доберіть запитання, на які в ній є відповідь, поставте їх одне одному. Чи можна вважати цю інформацію актуальною? Чому? На які запитання ви хотіли б іще одержати відповідь?

 Щоб убезпечити себе від негативних реплік, коментарів, варто скористатися опцією, яка дає дозвіл на дописи й коментарі лише друзям.

Як завершити небажане спілкування?

ігнорувати

змінити свій нік і налаштування

заблокувати

Якщо хтось погрожує чи шантажує?

припинити взаємодію

звернутися до батьків / інших дорослих

повідомити поліцію

зберегти копії листування

Запам'ятайте головне:

- не бійтеся, дійте спокійно;
- не звинувачуйте себе;
- ви обов'язково знайдете вихід!

607

У багатьох соцмережах, крім уподобайок (лайків), є дизлайки (значок «палець донизу»). Розкажіть, як потрібно реагувати на них.

608

1 Прочитайте текст. Перекажіть його від третьої особи. Яке враження справила на вас історія дівчинки? Кому може бути корисний цей досвід? Висловіть припущення, до чого могла призвести жорстокість однолітків, якби дівчинка виявилася слабшою духом. Зробіть висновки.

Я пройшла через булінг* у школі, оскільки відрізнялася від більшості однолітків. Я інакше вбиралася*, у мене кучеряве волосся і незвичні захоплення. Мені давали **неприємні прізвиська** й не завжди приймали до певних компаній. Мене це засмучувало, тому я мріяла не виділятися, **розчинитися**.

Я створила невеличку компанію близьких мені людей, так я уникла товариства тих, від кого й слова доброго не дочекаєшся. Ця дружба допомогла мені притлумити* негативні коментарі й почуватися краще.

Потім я усвідомила, що популярність не завжди веде до успіху. Набагато важливіше бути чесним* із собою, боротися за те, у що віриш, не відступати від своїх цілей. Я також

усвідомила, що **беззаперечні** авторитети для мене — це люди, яких я поважаю і якими захоплююся (Д. Браун, Н. Кей).

- II Що означає «бути чесним із собою»? А кого ви вважаєте беззаперечними авторитетами?
- III Доберіть синоніми до слів, помічених зірочкою. Поясніть написання виділених слів.

 Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

- **609**
- I Підготуйте колаж «Протидіємо булінгу!».
 - II Випишіть 7 афоризмів про поведінку людей, про добро і зло.
 - III Напишіть есе «Що протиставити жорстокості?».

§ 100 БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ

Плануємо своє життя

Головне знати, що Час — це дорогоцінність, і витратити його на абищо не варто (Т. Щербаченко).

Слово дня: ва́да.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку поведінку називають безпечною?
- 2 Яких порад потрібно дотримуватися?
- 3 Яких вад характеру, поведінки варто позбуватися?

 Відповідно до поставлених запитань визначте цілі.

610 Прочитайте словникову статтю. Складіть речення з кожним зі значень прикметника. Котре стосується теми уроку?

Безпéчний — 1. Який не має в собі небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки. 2. Якому не загрожує небезпека; гарантований від небезпеки. 3. Який не завдає, не повинен завдавати шкоди. 4. *рідко*. Те саме, що безтурботний; безжурний (СУМ).

611 Розгляньте схему на с. 250. Доберіть до неї заголовки. Яку інформацію вона містить? Побудуйте для ваших молодших братика / сестрички розповідь про безпечну поведінку, у якій конкретизуйте кожен пункт.

612 Що означають подані фразеологізми? Чи стосуються вони теми уроку? Зробіть висновки.

1. Усе добре переймай, а зла уникай. 2. До доброї криниці стежка утоптана. 3. Добре діло роби сміло. 4. Добре ім'я — найкраще багатство. 5. Сіяти добро — добро і пожинати.

613 **I** Прочитайте текст. Чи можна цей вчинок назвати «жартом»? Чому? Чи важливо вміти прогнозувати наслідки твоїх дій і вчинків? Що, на вашу думку, відчували вчителі? Чи хотіли б ви опинитися на їхньому місці? Якщо вам відомі приклади подібних «жартів», поділіться ними й обговоріть.

Учні однієї з київських шкіл вирішили пожартувати й виклали в соціальній мережі фотографії* вчителів із непристойними підписами. Коли це виявили, дівчатам і хлопцям довелося перепрошувати. І хоч їхні вибачення прийняли, та, напевно*, зустрічаючи вчителів у школі, вони досі шкодують і соромляться через цю витівку (А. Носач).

II До слів, позначених зірочкою, доберіть синоніми. Як у тексті дотримано правил милозвучності?

I Здійсніть рефлексію в зручний спосіб.

614 **I** Підготуйте презентацію або колаж, де зберіть усю відому вам інформацію про безпечну поведінку в цифровому просторі.

II Напишіть есе «Правила безпеки: ігнорувати чи приймати?».

§ 101 ОСОБЛИВОСТІ ОНЛАЙН-ВЗАЄМОДІЇ

Взаємоповага — це важливо

Слово дня: причаї́тися, доп'я́сті.

Пригадуємо:

- 1 Що для вас означає онлайн-взаємодія?
- 2 Якими засобами ви користуєтеся під час онлайн-взаємодії?
- 3 Чи має значення ваш емоційний стан?

 Сформулюйте особисті цілі на цей урок.

 615 Прочитайте речення. Чому, на вашу думку, авторка називає «життя» в Мережі «сумнівною штукою»? Чи поділяєте ви цю думку? Обґрунтуйте свою позицію.

«Життя» в Мережі — дещо сумнівна штука. Його не можна плутати з життям навколо (Т. Щербаченко).

 616 Прочитайте речення. Розмежуйте переваги й недоліки онлайн-спілкування. Чи повний перелік? Об'єднайтеся в групи й допишіть усі переваги й недоліки віртуального спілкування. Використайте схему.

1. Електронного листа можна одночасно відправити кільком людям. 2. Оживленню віддаленого спілкування сприятимуть анімовані смайлики. 3. Говорити в чаті можна вічно-навіч (тобто лише вдох), а можна теревенити колективно. 4. Прикро, що не всі милі незнайомці й «знайомці» в чаті —

так само милі насправді. 5. На форумах зазвичай суворіше слідкують за дотриманням тематики дискусії. Якщо хтось зі співрозмовників тебе образить або ти одержиш спамне повідомлення, одразу повідом адміністратора, і порушників покарають баном (*Т. Щербаченко*).

617 Прочитайте тексти. Про яку особливість онлайн-взаємодії йдеться? Озвучте її. Чи правильно вчинив хлопчик?

I. От одного разу тато прочитав Владикове повідомлення: «ІМХО цей код не оптимальний і через піраміду дерева відрізків було б швидше...». Почухав потилицю, багатозначно гмикнув і запитав: «Це ви що, історію Давнього Єгипту обговорюєте?» Владик спочатку трохи розгубився, а потім ствердно кивнув. Ну не будеш же говорити, що насправді це означало «як на мою скромну думку, написана програма погана, і треба писати через інший алгоритм...» І фараон Імхотеп тут ні до чого (*А. Коршунова*).

II. Користувачі інтернету — люди квапливі, скорочують усе, що можуть. «Комп», «інет», «вінда» (Windows), «вінт» (вінчестер), «клава» — це лише мізерна частина новотворів.

Воно й зрозуміло: можливості мережі допомагають заощаджувати час, і тоді той час хочеться заощаджувати ще більше на якихось зрозумілих речах (*Т. Щербаченко*).

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

618 I Підготуйте презентацію «Преваги й бар'єри онлайн-спілкування».

II Створіть хмару слів, присвячену темі уроку.

III Напишіть есе «Якби мені вдалося поспілкуватися з моїм кумиром...».

§ 102 ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

Літо — запашна пора

Запашна пора! Скільки в ній любові!
Скільки почуттів, щебету й пісень! (*Г. Потопляк*).

Слово дня: неква́пний, снува́ти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які уроки вам запам'яталися і сподобалися найбільше?
- 2 Які ситуації спонукали вас застосувати здобуті на уроках знання?
- 3 Хто впродовж навчального року допомагав вам, підтримував, вірив у вас? Висловіть цим людям подяку.
- 4 Які у вас емоції і відчуття напередодні літніх канікул?

619 Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Був тихий літній ранок, і містечко, ще оповите темрявою, безтурботно спочивало. У повітрі вчувалося літо, і вітерець віяв по-літньому, і все навколо повільно й розмірено дихало теплом. Досить було встати з ліжка й визирнути у вікно, щоб побачити: це ж і є початок справжнього вільного життя, перший ранок літа.

Дванадцятирічний Дуглас Сполдінг, щойно прокинувшись, залюбки віддався (не)квапному плинові літнього ранку.

Попереду було ціле літо, безліч днів, безліч цифр у календарі. І він уявив собі, як його руки снуватимуть на всі боки, наче в бога Шиви з книжок про далекі мандри, зриваючи з дерев (не)достиглі яблука, персики, чорні, як ніч, сливи. Як він полине в ліс, у чагарі, на річку (за Р. Бредбері).

Запитання	Завдання
<ol style="list-style-type: none">1. До якого типу мовлення належить текст?2. Чи є в тексті запозичені слова? Які?3. Що можна «побачити», «почути» з тексту?4. Яким ви являєте Дугласа?5. Якою частиною мови є слово <i>дванадцятирічний</i>?6. Скільки днів має кожен літній місяць? А літо загалом?7. Чим би вам хотілося зайнятися влітку?	<ol style="list-style-type: none">1. Випишіть із тексту спільно-кореневі слова.2. Поясніть написання префіксів у виділених словах.3. Визначте спосіб творення слів <i>містечко</i>, <i>по-літньому</i>, <i>безліч</i>, <i>недостиглі</i>.4. Визначте відміну вжитих у тексті іменників.5. Визначте групи за значенням прикметників у тексті.6. Запишіть слова з <i>не</i>. Поясніть написання їх.7. Складіть список справ на літо.

620

- I Визначте, чим об'єднані речення. Поясніть, чим зумовлено порушення правил чергування у-в. Обґрунтуйте написання виділених слів. Випишіть прикметники, якими описано літо. Утворіть від них складні слова, поясніть написання їх. Складіть словничок літніх кольорів і ароматів.

1. Проминувши травневі зливи, під дзвінкі солов'їні співи, у човні з різнобарвних квітів запливу у рум'яне літо.
 2. Лопотіло літо по калюжах, смаглочоле, у зеленій льолі, заглядало в очі пишним ружам, солов'їні слухало гастролі.
 3. Умліває спекотне літо у жасминових ароматах, день запивши липовим цвітом, синій вечір обходить хати.
 4. Наткало літо теплих вечорів, яскравих ранків, килимів у квіти. Вкropило світла ясної зорі, ягід червлених і волошок в житі
 5. **Перекотиполем** червень покотився, полином надихався, росами умився, щиро всім відважив і тепла, і спеки, до межі подався — з липнем недалеко.
 5. Пахне липень зжатыми снопами. Пахне серпень першим житнім хлібом (*Л. Дмитерко*).

- II Які емоції виникають у вас під час читання поетичних рядків?
 III Складіть допис про завершення навчального року й початок літніх канікул.

Оцініть свої досягнення з української мови:

- Чого ви навчилися впродовж року?
- Які теми виявилися для вас найбільш складними? Як ви працювали над ними?
- Який матеріал зацікавив найбільше?

621

- I Збагатіть свій словниковий запас. Для цього прочитайте кілька книжок. Записуйте нові для вас слова.
- II Послухайте аудіокнижки українською мовою. Запишіть назви тих, що зацікавлять найбільше.
- III Набирайтеся здоров'я, сил, натхнення від спілкування з людьми і природою. Намагайтеся уважно дивитися на те, що вас оточує, помічайте кольори й відтінки, звуки й запахи. Спостерігайте за змінами природи.

У підручнику використано візуальні матеріали із сайтів Українська Вікіпедія, shutterstok.com: Stas Moroz, Evgeny Atamanenko, Oleksandr Kostiuhenko, Takoyaki Tech, Nataly Studio, svetjekolem, SINI980, Michal Pesata, Kimazo, Michael Derrer Fuchs, El.ena, FOTO SELE, Dimedrol68, Karel Bartik, 365daysStudios, hosshinosuu, Kartinkin77, MikroOne, penguin house, MaryCo, Jorm Sangsorn, Rakis, Andrea Danti; світлини О. Гордієвича, В. Соловійова.

ЗМІСТ

Дорогі шестикласники та шестикласниці! 4

ВСТУП

§ 1. Краса й багатство української мови 5

РОЗДІЛ I. Будова слова

- § 2. Будова слова: повторення вивченого 7
§ 3. Спільнокореневі слова й форми слова 9
§ 4. Значущі частини слова: поглиблення вивченого 11
§ 5. Написання префіксів 14
§ 6. Правила написання суфіксів 16
§ 7. Антонімічні префікси і суфікси 18
§ 8. Незмінювані і змінювані слова 20
§ 9. Складні слова 23
§ 10. Узагальнення вивченого 25
§ 11. Написання есе 27

РОЗДІЛ II. Словотвір

- § 12. Словотвір — розділ мовознавства і джерело збагачення мови 29
§ 13. Змінювання і творення слів 32
§ 14. Основні способи словотворення. Префіксальний спосіб творення 34
§ 15. Суфіксальний спосіб творення 37
§ 16. Префіксально-суфіксальний спосіб творення 41
§ 17. Безафіксний спосіб творення 43
§ 18. Складання основ як спосіб творення слів 45
§ 19. Правопис складних слів 47
§ 20. Творення і правопис складноскорочених слів 51
§ 21. Перехід слів з однієї частини мови в іншу 53

РОЗДІЛ III. Частини мови

- § 22. Самостійні частини мови: повторення вивченого 55
§ 23. Загальна характеристика частин мови. Службові частини мови. Вигук 57
§ 24. Іменник як частина мови 60
§ 25. Іменники загальні і власні, конкретні та абстрактні 62
§ 26. Велика буква та лапки у власних назвах 64
§ 27. Рід іменників 67
§ 28. Число іменників. Збірні іменники 69
§ 29. Відмінки іменників. Особливості кличного відмінка 71
§ 30. Поділ іменників на відміни та групи. Відмінювання іменників
I відміни 74
§ 31. Відмінювання іменників II відміни 78
§ 32. Відмінювання іменників III відміни 81
§ 33. Відмінювання іменників IV відміни 84
§ 34. Незмінювані іменники. Рід незмінюваних іменників 86
§ 35. Відмінювання множинних іменників 91
§ 36. Написання й відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ 93
§ 37. Написання й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові 96
§ 38. Особливості закінчень іменників у кличному відмінку 100
§ 39. Способи творення іменників 103
§ 40. Правопис іменникових суфіксів 106
§ 41. Правопис складних іменників 108
§ 42. Написання *не* з іменниками 111
§ 43. Написання есе 113
§ 44. Іменник: узагальнення вивченого 114
§ 45. Прикметник: повторення вивченого 116
§ 46. Прикметник як частина мови 119
§ 47. Групи прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні 121
§ 48. Перехід прикметників з однієї групи в іншу 125
§ 49. Повні й короткі форми прикметників 127

§ 50.	Ступені порівняння якісних прикметників, творення їх	129
§ 51.	Прикметники твердої і м'якої груп. Відмінювання прикметників.....	132
§ 52.	Творення прикметників. Перехід прикметників в іменники.....	135
§ 53.	Написання суфіксів прикметників.....	138
§ 54.	Написання <i>не</i> з прикметниками	141
§ 55.	Написання <i>-н-</i> і <i>-нн-</i> у прикметниках	143
§ 56.	Написання складних прикметників	146
§ 57.	Прикметник: узагальнення вивченого	149
§ 58.	Числівник як частина мови.....	152
§ 59.	Числівники кількісні і порядкові, прості, складні та складені.....	155
§ 60.	Відмінювання числівників.....	158
§ 61.	Узгодження числівників з іменниками.....	166
§ 62.	Написання складних і складених числівників	168
§ 63.	Числівник: узагальнення вивченого	170
§ 64.	Займенник як частина мови: повторення вивченого	172
§ 65.	Розряди займенників за значенням	175
§ 66.	Етикетні функції займенників <i>ти</i> і <i>ви</i>	176
§ 67.	Відмінювання займенників	178
§ 68.	Правопис неозначених і заперечних займенників	181
§ 69.	Займенник: узагальнення вивченого	183

РОЗДІЛ IV. ІНФОРМАЦІЯ

§ 70.	Інформація та її види: повторення вивченого	185
§ 71.	Джерела, добір і пошук інформації	187
§ 72.	Надійність джерел інформації	189
§ 73.	Актуальність і несуперечливість інформації.....	191
§ 74.	Факти і судження	193
§ 75.	Достовірність і недостовірність інформації.....	195

РОЗДІЛ V. ТЕКСТ

§ 76.	Текст: повторення вивченого.....	197
§ 77.	Опис. Розповідь. Роздум: повторення вивченого	199
§ 78.	Опис в оголошенні	200
§ 79.	Опис у загадці	202
§ 80.	Опис у художньому творі.....	204
§ 81.	Ідея. Проблема в тексті.....	206
§ 82.	Переказ як вид вторинного тексту. Способи стиснення тексту	209
§ 83.	План тексту. Види плану	211
§ 84.	Поняття академічної доброчесності	214

РОЗДІЛ VI. ЖАНРИ МОВЛЕННЯ

§ 85.	Жанри мовлення: повторення вивченого.....	216
§ 86.	Відповідь на уроці.....	217
§ 87.	Словникова стаття	219
§ 88.	Есе.....	221
§ 89.	Допис у соцімережах. Коментар	223
§ 90.	Порада	225
§ 91.	Електронний лист.....	228
§ 92.	Оголошення	230
§ 93.	Утішання.....	232
§ 94.	Узагальнення вивченого	235

РОЗДІЛ VI. СПІЛКУВАННЯ

§ 95.	Спілкування: повторення вивченого.....	238
§ 96.	Усне і письмове спілкування. Емоційний стан співрозмовників.....	240
§ 97.	Міжособистісне, групове й масове спілкування.....	242
§ 98.	Ризики віртуального спілкування.....	244
§ 99.	Протидія і запобігання дискримінації, цькуванню	247
§ 100.	Безпечна поведінка в цифровому просторі.....	249
§ 101.	Особливості онлайн-взаємодії.....	251
§ 102.	Повторення та узагальнення вивченого за рік	252

ВАШІ МОВНІ ОBOB'ЯЗКИ

- 1 Мова — запорука існування народу.** Захищаючи рідну мову, ви захищаєте свій народ, його гідність, його право на існування, право на майбутнє.
- 2 Захист рідної мови** — найприродніший і найпростіший, найлегший, і водночас, найнеобхідніший спосіб національного самоутвердження і діяльності в ім'я народу.
- 3 Володіння українською мовою** — не заслуга, а обов'язок патріотів.
- 4 Розмовляйте українською мовою** — своєю і свого народу: скрізь, де її розуміють, з усіма, хто її розуміє. Не поступайтеся своїми мовними правами задля вигоди, привілеїв, лукавої похвали.
- Ставлення до рідної мови має бути таким, **як до рідної матері:** її люблять не за якісь принади чи вигоди, а за те, що вона — мати.
- 6 Допомагайте** кожному, хто хоче вивчити українську мову.
- 7 Ніколи не зупиняйтеся у вивченні рідної мови.** «Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вчити все життя» (Вольтер).
- У вашій оселі завжди мають бути **українські книжки**, журнали, газети. Хай звучить у вас удома українське слово!
- 9 Не будьте байдужими** до найменших виявів обмежень чи зневаги української мови.
- 10 Бережіть своє ім'я** та імена своїх близьких від лакейських деформацій за чужомовним зразком.
- Незнання рідної мови **не звільняє вас від обов'язку** й не позбавляє права боротися за неї, за можливість знати й користуватися нею.
- 12 Вивчайте інші мови.** Це дасть можливість не тільки оволодіти ключами до скарбниць духовності інших народів, а й об'єктивно оцінити свою мову, її сильні та слабкі сторони.

за Я. Радевичем-Винницьким, В. Іванишиним

ВИ — АКТИВНІ УЧНІ / УЧЕНИЦІ

Активні учні / учениці міркують так:

- 1 Навчання — це моя робота.**
- 2 Успіх чи невдача залежать від мене:**
 - я маю знайти необхідні ресурси;
 - я маю перевірити, чи правильно розумію матеріал;
 - я маю відчувати й виявляти труднощі;
 - я маю впоратися з цими труднощами;
 - я беру на себе відповідальність за результати навчання.
- 3 Тому якщо в мене не виходить:**
 - я буду наполегливо старатися;
 - я зміню ставлення до навчання;
 - я буду використовувати різні джерела;
 - я шукатиму застосунок моїм знанням і вмінням, більше практикуватиму.
- 4 Якщо я візьму навчання мови під свою відповідальність, у мене буде більше шансів досягти успіху.**
- 5 Мої настанови:**
 - мені під силу змінити все на краще;
 - старайся, наполегливо старайся, виявляй самостійність.
- 6 Я зосереджую увагу на такому:**
 - Що я робитиму далі? (процес навчання);
 - Це для мене важливо! (прогрес);
 - Усе буде добре! (позитив).
- 7 Отже, я активний / активна, відповідальний / відповідальна, я вірю в себе!**

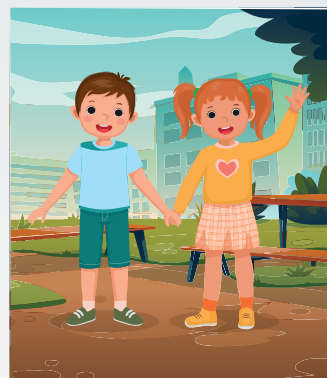
Дуже важливо у кінці кожного уроку вдаватися до **рефлексії**. Це допоможе вам формувати вміння виявляти, критично оцінювати, аналізувати свої досягнення, помилки й недоліки, порівнювати й зіставляти свою роботу й результати її. Це стане для вас стимулом, поштовхом до самовдосконалення, утвердження в житті, до розвитку творчих ідей.

Уміння ставити перед собою **мету** і складати **план** здійснення її — головні навички для досягнення успіху.

Людина з метою схожа на корабель зі штурвалом, яким за допомогою карти й компаса керує капітан, що знає місце призначення і скеровує корабель за своїм вибором.

Людина без цілей — що корабель без штурвала: дрейфує, не маючи певного курсу й ризикує натрапити на рифи.

Кожна людина може активувати в собі "**механізм успіху**". Що значніша ваша мета й інтенсивніше прагнення досягнути її, то з більшою ймовірністю ви закличете себе до дисципліни й сили волі, змусите себе робити все, щоб досягти бажаного.

ВИСНОВОК

Люди, які стали успішними в певній справі, максимально зосереджувалися на меті. Якщо ви навчитеся ставити мету й досягати її, зможете реалізувати свій творчий потенціал, розкрити свої здібності.

ВИСНОВОК

Ваша самооцінка зростатиме в міру наближення до мети. Ви поважатимете себе дедалі більше. Починайте вже сьогодні! Це цікаво, корисно й захопливо!